

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

ALİYYÜ'L-KARİ'YE GÖRE İMAN VE KÜFÜR

Yüksek Lisans Tezi

Halil BALOĞLU

Sivas

Aralık 2022

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

ALİYYÜ'L-KARİ'YE GÖRE İMAN VE KÜFÜR

Yüksek Lisans Tezi

Halil BALOĞLU

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Erkan BULUT

Sivas
Aralık 2022

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

29/12/2022

Halil BALOĞLU

ÖN SÖZ

İman ve küfür kavramına baktığımızda tarihi süreç içerisinde ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den günümüze kadar devam etmiş ve devam etme özelliğini taşıyan bir serüvene sahiptir. Hak olsun batıl olsun bir dine inanan ya da inanmayan insanlar muhakkak olmuş ve olmaya devam edecektir. Onun içindir ki kimin imanlı kimin küfür içerisinde olduğunu kendi mensûbu olduğu dinin ana kaynaklarından öğrenebiliriz.

Hz. Muhammed hayatta bulunduğu süre içerisinde Müslümanlar arasında bir ihtilaf olduğu zaman hemen kendisine sorarlar ve meseleyi çözüme kavuştururlardı. Ancak Peygamberin vefat etmesinden sonra Müslümanlar bazı konularda anlaşmazlığa düşmüş aralarında iç çekişmeler ve savaşlar meydana gelmiş ve etkisi günümüze kadar devam edecek olan fitnenin ilk tohumları o günlerde yeryüzüne serpilmişti. Bu problemlerin başında o günlerde fikhî-amelî meseleler gibi gözüken ancak daha sonraları ise itikâdî bir hale dönüşen imâmet gibi bazı konular yer almaktaydı. İman ve küfür konusu da bunların başında yer almış bulunmaktadır.

İman ve küfür konusu dinin her alanında olduğu gibi özellikle akâid konusunda üzerinde birçok tartışmanın yapıldığı, birçok eserin yazıldığı ve tartışılıp yazılmaya da devam eden bir konudur. Bunun sebebine gelince, İslam da, dininin merkezinde imanın bulunuyor olması ve Müslümanın dini hayatının bütün yönlerinin buna göre anlam ve değer kazanmasından ileri gelmektedir. İman ve küfür basit birer kelime değil, aksine birisiyle itham edilenin dünya ve âhiret işlerinde kurtuluşa ermesine sebep olurken, diğer kelimeyle itham edilenin ise yine hem dünya hem de âhiret hayatında bir takım cezalara ve azâba uğratıldığı temel birer kavramlardır. Kimin imanlı, kimin ise küfür içerisinde olduğunun ölçülerini ve mihenk taşıyı Kur'an ve Sünnet açıklığa kavuştururken sonradan ortaya çıkan birtakım olay ve problemlerin cevabı ise günümüzde bile tartışılır hale gelmiştir.

Aliyyü'l-Kari, İslâmî ilimler içerisinde birçok alanda olduğu gibi akâid alanında da eserler yazmıştır. Genel olarak Ebû Hanîfe çizgisinden şaşmasa da bazı konularda farklı görüşler bildirmiştir. Selef âlimlerinin yolunu güzel görmüş ve eserlerinde onların görüşlerine de yer vermiştir. Kendisine ters gelen ya da yanlış gördüğü kişi ve görüşlerin karşısında tereddüt etmeden ve çekinmeden durmuştur. Bu hali onun bazı çevreler tarafından da aşırı derecede eleştirilmesine yol açmıştır.

Çalışmamızda ele aldığımız iman ve küfür konusundan yola çıkarak Aliyyü'l-Kari'nin Kur'ân ve Sünnet çizgisinden ayrılmayan Ehl-i Sünnet kimliğiyle konuşan bir âlim olduğunu şüpheyi mahal vermeden söylememiz mümkündür. Aliyyü'l-Kari'nin bir başka özelliği ise konular ve kişiler karşısında hemen hüküm vermeyen, bir konu hakkında önce Kur'an ve Sünnete sonra âlimlerin görüşlerine yer veren ve daha sonra kendi görüşünü söyleyen birisidir. Kendi görüşü ise direkt hüküm vermek yerine daha ılımlı davranması ve kişilerin niyetlerini göz önüne almasıdır.

Bu tezi çalışmamda, planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren, başta âhirete irtihal eden Prof. Dr. Mehmet Baktır hocam ve daha sonra tezin son aşamasına kadar emeklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Erkan Bulut hocam ile Doç. Dr. Ahmet Çelik, Dr. Öğr. Üyesi Halil Öztürk, Dr. Halil Taşpınar ve Dr. Fatih Çınar hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez süresi boyunca her zaman yanımda olan, her konuda bana destek veren eşime de ayrıca teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
1. Aliyyü'l-Karî'nin Hayatı İlmi Yönü ve Eserleri	1
1.1. Hayatı	1
1.2. İlmi Yönü	3
1.2.1. Hocaları	4
1.2.2. Öğrencileri.....	4
1.3. Eserleri.....	5
1.3.1 Akâide dâir eserleri	5
1.3.1.1. Telifleri	5
1.3.1.2. Şerhleri.....	6
1.3.2. Diğer İslâmi Bilimlere Dâir Eserleri	6
1.3.2.1. Tefsir ve Kur'an İlimleri.....	6
1.3.2.2. Hadis İlmi	7
1.3.2.3. Fıkıh İlmi	8
1.3.2.4. Tasavvuf İlmi.....	9
1.3.2.5. Siyer ve Terâcim-i Ahvâl.....	10
1.3.2.6. Arab Dili ve Edebiyatı	10
1.3.2.7. Muhtelif	11
1.4. Aliyyü'l-Karî Hakkında Yapılan Çalışmalar	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	15
1. ALİYYÜ'L-KARİ'YE GÖRE İMAN VE MAHİYETİ.....	15
1.1. İmanın Tanımı	15
1.2. İmanın Tanımındaki Farklı Görüşler.....	17
1.2.1. İman Kalbin Tasdikidir	17
1.2.2. İman Kalbin Mârifetidir	18

1.2.3. İman Dil İle İkrardır	19
1.2.4. İman Kalbin Tasdiki ve İkrardır	19
1.2.5. İman, Tasdik, İkrâr ve Ameldir	19
1.3. Aliyyü'l-Kari'nin İman Tanımı	20
1.4. İmanın Yaratılmışlığı Meselesi	23
1.5. İman Esasları	25
1.6. İman-Amel Münasebeti	27
1.7. İmanda Artma ve Eksilme	30
1.8. Mukallid'in İmanı.....	33
1.9. İmanda İstisna.....	35
1.10. İman-İslam Münâsebeti	37
1.11. İmanda Eşitlik.....	40
1.12. Şuur Kaybı Halinde İman	41
İKİNCİ BÖLÜM	43
2. ALİYYÜ'L-KARİ'YE GÖRE KÜFÜR VE MAHİYETİ.....	43
2.1. Küfrün Tanımı	43
2.1.1. Küfür Çeşitleri	47
2.2. Küfür ve İrtidad	47
2.3. Küfür ve Nifak.....	50
2.4. Küfür ve Şirk	51
2.4.1. Şirk Çeşitleri.....	51
2.4.1.1. Büyük Şirk	52
2.4.1.2. Küçük Şirk	52
2.5. Büyük Günah Meselesi.....	54
2.6. Tekfir Meselesi	57
2.6.1. Tekfirin Ortaya Çıkışı.....	58
2.6.2. Ehl-i Sünnette Tekfir	58
2.6.3. Mu'tezile'de Tekfir	59
2.6.4. Hâricîlerde Tekfir	60
2.6.5. Şîa'da Tekfir	61
2.6.6. Mürcie'de Tekfir	62
2.6.7. Aliyyü'l-Kari'ye Göre Tekfir	62

2.7. Küfre Götüren Söz ve Davranışlar	64
2.7.1. Uluhiyyetle İlgili Olanlar	68
2.7.1.1. Dinden Çıkmaya Niyet Etmek	71
2.7.1.2. Haram İşlerken Bismillah Demek.....	71
2.7.1.3. Bir Kimseye Küfür Telkin Etmek.....	72
2.7.1.4. Kişinin Kendisini Küfre Düşürecek Sorular Sorması.....	73
2.7.1.5. Müslüman Birisinin Küfre Düşmesi İçin Dua Etmek.....	74
2.7.1.6. İslam Hakkında Bilgisi Olmayan Kadının Nikâhı	74
2.7.1.7. Gayri Müslimin Müslüman Birinden İslam'ı Sorması	76
2.7.2. Nübüvvetle İlgili Olanlar	77
2.7.2.1. Hadisleri İnkâr Etmek	77
2.7.2.2. Hz. Peygambere Salavat Getirmek veya Hakâret Etmek	78
2.7.2.3. Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Durumu.....	79
2.7.3. Şeriatla İlgili Olanlar	80
2.7.3.1. Haramdan Sevap Beklemek.....	81
2.7.3.2. Haram-Helal Ayrımı Yapmamak.....	82
2.7.3.3. Şeriatın Faziletli Gördüğü Şeyi Önemsememek.....	83
2.7.4. İslâmî İlimler ve İslam Âlimleriyle İlgili Olanlar	84
2.7.4.1. Kur'an'a İlişkin Olanlar	84
2.7.4.2. Kur'an Okuyanla Alay Etmek ve Kur'an'ı İnsan Sözüyle Karıştırmak	86
2.7.4.3. Kur'an Öğretenlerle Vaizlerle ve İlim Meclisi İle Alay Etmek.....	87
2.7.4.4. İlim ve Âlimler Hakkındaki Küfür Sözleri	88
2.7.5. Farz İbadetlerle İlgili Olanlar	89
2.7.5.1. Abdestsiz İbadet Etmek	90
2.7.5.2. Namazla İlgili Küfür Sözleri.....	91
2.7.5.3. Hz. Ebû Bekir'in Hilafetini İnkâr	92
2.7.6. Sosyal Hayatla İlgili Olanlar	93
2.7.6.1. Kötülüğü Helal Kabul Etmek	93
2.7.6.2. Giyim ve Kuşamda Kâfirlere Benzemek	94
2.7.6.3. Nevruz Gününde Hediyeleşmek	95

2.7.6.4. İçki ve Sarhoşun Hükümü.....	96
2.7.6.5. Sihar Yapmak	97
2.7.6.6. Kâhin ve Falcılara İnanmak	99
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	105
ÖZ GEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR

bk. : bakınız

C. : cilt

çev. : çeviren

m. : miladî tarih

öl. : ölüm tarihi

s. : sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : ve benzer(ler)i

yy. : yüzyıl

vd. : ve diğerleri

vs. : vesâire

H.z. : Hazreti

ÖZET

Bu çalışmada Hanefî kelam anlayışının önemli temsilcilerinden biri olan Aliyyü'l-Kari'nin iman ve küfür konusunda ki görüşleri ele alınmıştır. Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Aliyyü'l-Kari'nin hayatı, eserleri ve ilmi yönü ele alınmıştır. Birinci bölümde iman konusu genel olarak açıklanmış; yani imanın tanımı, mahiyeti ve mezheplerin bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. Devamında da Aliyyü'l-Kari'nin bu konudaki görüşlerine değinilmiştir. İkinci bölüm de ise küfür konusu yine tanımı, kapsamı ve mezheplerin konuya bakışı açıklanıp daha sonra da Aliyyü'l-Kari'nin görüşüyle sonlandırılmıştır. Çalışmamızın konusu olan iman ve küfür, geçmişten günümüze kadar Müslümanların ve gayr-i müslimlerin dünya ve ahiret hayatını olumlu veya olumsuz bir şekilde etkileyen birer kavram olarak karşımıza çıkmış ve kıyamete kadar da çıkacaktır. Tezimiz ve bu konuyu seçmemizdeki amaç iman ve küfür konusunda Müslümanları daha iyi bilgilendirmek, Selef ve Halef âlimlerinin görüşlerini bir araya getirerek okuyucuya daha verimli bilgiler sunmaktır. Çalışmamızda genel olarak Aliyyü'l-Kari'nin iman ve küfür konularına bakış açısı ele alınsa da içeriğinde Ehl-i Sünnet başta olmak üzere Mu'tezile, Hâricî, Şîa ve diğer mezheplerinde görüşlerine yer verilmiş, yer yer karşılaştırma yapılarak konunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Aliyyü'l-Kari, İman, Küfür.

ABSTRACT

In this study, the views of Aliyyü'l-Kari, who is one of the important representatives of Hanafi theology, on faith and unbelief are discussed. The study consists of an introduction and two parts. In the introduction, Aliyyü'l-Kari's life, works and scientific aspects are discussed. In the first part, the subject of faith is explained in general; In other words, the definition of faith, its nature and the views of the sects on this subject are given. Afterwards, Aliyyü'l-Kari's views on this subject are mentioned. In the second part, the definition of the subject of blasphemy, its scope and the view of the sects on the subject are explained and then ended with the view of Aliyyü'l-Kari. Faith and unbelief, which are the subject of our study, have emerged as concepts that have positively or negatively affected the life of Muslims and non-Muslims in the world and the hereafter, from the past to the present, and will remain until the Day of Judgment. Our thesis and our purpose in choosing this topic is to better inform Muslims about faith and unbelief, to bring together the views of Salaf and Khalaf scholars and to present more productive information to the reader. When we look at our study in general, although Aliyyü'l-Kari's point of view on the subjects of faith and unbelief is discussed, his views on the Ahl al-Sunnah, Mu'tazila, Hâricî, Shia and other sects are included in its content, and by making comparisons from time to time, it is possible to better understand the subject.

Keywords: Kalam, Aliyyü'l-Kari, Faith, Unbelief

GİRİŞ

1. Aliyyü'l-Kari'nin Hayatı İlmi Yönü ve Eserleri

Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlar arasında çıkan bir takım siyasi olaylar beraberinde dini konulara da yansiyarak tam manasıyla Müslümanların hayatına girmiş bulunmaktaydı. İman noktasında bir sıkıntı gözükme de küfür ve devamında tekfir sonuçlu bir konu Müslümanları hayli yoracak ve sıkıntıya sokacak bir problem haline gelmişti. Çünkü bir Müslümanın tekfir edilmesi demek onun dünya ve âhiret hayatında bir takım hukûki sonuçlara katlanması demektir. Bu konuyu biraz daha açacak olursak tekfir edilen bir kişi öldürülmeyi hak etmiş, miras alıp vermesi engellenmiş ve nikâhının düşmesi hükmüyle de karşı karşıya kalmıştır. Yine aynı kişinin kestiğinin yenilmeyeceği, selamının alınmayacağı, ona selam verilmeyeceği ve müslüman kabristanlığına defnedilemeyeceği hükmü de kabul edilmiştir. Bütün bunlardan daha da önemlisi bu dünyevî cezaların yanında tekfir edilen kişinin âhirette de ebedî olarak cehennemde kalacak olmasıdır.

Bu çalışmada genel olarak Müslümanlar için hayli önemli olan iman ve küfür kavramlarının tanımları ve açıklamaları verilirken özelde ise, Aliyyü'l-Kari'nin bu konular hakkındaki düşünceleri kendisine âit şerh ve eserlerden faydalanılarak okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır.

Aliyyü'l-Kari, Ehl-i Sünnet'in önderlerinden olan Ebû Hanîfe'ye sıkı bir bağlılığı vardır. Onun düşüncelerini ve görüşlerini savunmuş ve o yönde kendi görüş ve düşüncelerini sarfetmiştir.

1.1. Hayatı

Aliyyü'l-Kari'nin tam adı, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî'dir.¹ Lakabı, İmam, Allâme, Şeyh, Nureddin, Ebû'l Hasendir ve

¹ Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/403.

kendi risalelerinde ise ismi Ali b. Sultan Muhammed olarak geçer.² Künyesi Ebu'l Hasen, babasının ismi ise Sultan Muhammed'dir.³

Aliyyü'l-Kari'nin doğumu tam olarak belli değildir. Doğum tarihiyle ilgili terceme-i hal kitaplarına bakıldığında ise belli bir tarih verilmemektedir. Ancak kendisi Şah İsmail dönemindeki olayları anlatırken, Şah İsmail'in Herat'ı işgal edip şiileştirme politikası güttüğünden bahseder. Herat'ın işgal edilmesi ise 916/1510 yılında olmuştur. Bu bilgiler, Aliyyü'l-Kari'nin işgal tarihinden önce doğduğunu göstermektedir. Çünkü kendisi o dönemdeki bazı olaylara şahit olduğunu anlatmaktadır.⁴

Aliyyü'l-Kari, Kıraat ilmine meyilli olduğu ve okumak ona çok kolay geldiği için Kârî, Heratlı olduğu için Herevî, sonradan Mekke'ye yerleşip orada kırk yıldan fazla kaldığı için el-Mekkî, Arap asıllı olduğundan dolayı İran, Türkiye, Türkistan, Afganistan, Hint ve Pakistan gibi ülkelerde Molla diye anılmıştır.⁵

Son derece mütevâzı ve sade bir hayat yaşayan Aliyyü'l-Kari, ömrü boyunca kötü sözlerden ve boş işlerden uzak durmuş ve hayatını, Kur'an'ı, kendi eliyle yazarak kazanmaya çalışmıştır. Her yıl Mushaf yazıp etrafını süsleyip ve bunları satarak geçimini temin etmiştir. Aliyyü'l-Kari, tüm vaktini araştırmaya ve telife vererek pek çok faydalı eserler bırakmış ve yine birçok eserin de şerhini yapmıştır.⁶

Aliyyü'l-Kari kendi zamanında ortaya çıkan bid'at ve hurâfelere cesaretle karşı koymuş, İmam Mâlik(öl. 179/795) ve İmam Şâfi'ye(öl. 204/820) bazı konularda itiraz etmiştir. Hanefî ulemâyı tenkit eden Şâfii âlimlerini de ağır bir dille eleştirmiştir. Aynı şekilde Muhyiddin İbn Arabî'nin(öl. 638/1240) Vahdet'i vücûd felsefesine şiddetle karşı çıkmış ve onu tekfir etmiştir. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı bazı çevrelerin antipatisini kazanmış ve birçok eleştiri almıştır.⁷

² Halil İbrahim Kutlay, *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fî ilmi'l Hadîs*, (Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l İslamiyye, 1987), 42.

³ Hacı Halife, *Keşfü'z-ẓunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (İstanbul: Dâru'l Fikr, 1982), 1/1050.

⁴ Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bk. Muhammed Muhibbî, *Hülâsâtü'l-Eser fî A'yânî'l-Karni'l-Hâdi A'şar*, (Beyrut: t.y.), 3/185-186; Muhammed Mustafa Merâğî, *Fethu'l-Mübîn, fî Tabakâti'l-Usûliyyîn*, (Beyrut: 1974), 3/89; Çağfer Karadaş, "Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (1993), 289.

⁵ Kutlay, *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fî ilmi'l Hadîs*, 46-50.

⁶ Şerafettin Gölcük, *Kelam Tarihi* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012). 287-288.

⁷ Özel, "Ali el-Kârî", 2/403.

Aliyyü'l-Kari, İslamî konuların tümüne ilgi göstererek hemen her konuda faydalı eserler ortaya koymuştur. Leknevî, Aliyyü'l-Kari'yi bin yılın müceddidi olarak görmüştür.⁸ Ömrünü Mekke'de geçiren Aliyyü'l-Kari 1014/1605 yılında yine Mekke'de vefat etmiştir.⁹

1.2. İlmi Yönü

Aliyyü'l-Kari, İslami ilimlerin neredeyse tamamında eser yazmıştır. Başta Kur'an, hadis, akâid olmak üzere edebiyat, tarih, tefsir, fıkıh, nahiv gibi pek çok alanda müderrislik yapacak derecede ilmi birikime sahip olmuştur. Hayatı boyunca İslam dinin yayılması ve gelişmesi için çaba göstermiş ve aksi durumlara da korkmadan karşı çıkmış ve eleştiri yapmıştır.¹⁰

Aliyyü'l-Kari, Herat'ta, İmam Hâfız Ebûzer el-Herevî, Şeyhu'l İslam Ebû İsmâil el-Ensârî el-Herevî, Şeyhu'l İslam Ahmed b. Yahya el-Herevî gibi âlimlerle karşılaşmış ve onlardan istifade etmiştir.¹¹

Aliyyü'l-Kari, Kur'an ve hadis ilmine verdiği değerden ötürü Kur'an tefsiri hazırlamış, hadis ilmiyle ilgili olarak yirmiden fazla eser yazmıştır. Peygambere yapılan iftiranın Allah'a yapılmış sayılacağını söylemiş sahih ve uydurma hadisleri ayırarak, *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l- Ahbâri'l-Mevdû'a* isimli eserini insanların istifadesine sunmuştur.¹²

Aliyyü'l-Kari'nin tasavvuf alanında Abdullah es-Sindî'nin (ö. 994/1585) müridi, naslara riayet eden bir sufi olduğu kaydedilmektedir. İtikâdi yönden selefin yolunu takip etmiş, kelam ve tasavvuf alanında aşırıya kaçanların şiddetle karşısında durmuştur.¹³

⁸ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 287-288.

⁹ Muhibbî, *Hülâsâtü'l-Eser*, 186.

¹⁰ Rüfet Şirinov, "Aliyyü'l-Kârî ve Mirkatü'l-Mefâtih Adlı Eserinin Şerh Edebiyatındaki Yeri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,. 49 (2020), 304-325.

¹¹ Kutlay, *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fi'l-İlmi'l-Hadîs*, 46-47.

¹² Şirinov, "Aliyyü'l-Kârî ve Mirkatü'l-Mefatih".308-309.

¹³ Şirinov, "Aliyyü'l-Kârî ve Mirkatü'l-Mefatih", 309.

Aliyyü'l-Kari hat sanatında da kendini kanıtlamıştır. Öyle ki hem yazdığı eserleri hat sanatıyla yazıp süslediği hem de yine hat sanatıyla yazdığı eserleri satarak geçimini temin ettiği rivayet edilmiştir.¹⁴

Aliyyü'l-Kari dönemindeki birçok âlimden ders almış ve birçok da öğrenci yetiştirmiştir.¹⁵ Bunların ise sadece isimlerini vermekle yetineceğiz.

1.2.1. Hocaları

İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567)

Aliyyü'l Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567)

Mir Kelân (ö. 973/1565)

Atıyye es-Sülemî (ö. 982/1575)

Abdullah es-Sindî (ö. 993/1585)

Kutbeddîn el-Mekkî (ö. 990/1582)

Ahmed b. Bedreddin el-Mısrî (ö. 992/1584)

Muhammed b. Ebi'l Hasen el-Bekrî (ö. 962/1555)

Sinanüddîn el-Amâsî (ö. 1000/1592?)

es-Seyyid Zekerıyya el-Hüsni¹⁶

1.2.2. Öğrencileri

Abdulkâdir et-Taberî

Abdurrahman el-Mürşidî

Şeyh Muhammed b. Ferûh el-Mûravî

es-Seyyid Mağzamü'l Hüseyinî el-Belhî

Süleyman b. Safiyuddin el-Yemani¹⁷

¹⁴ Şirinov, “Aliyyü'l-Kârî ve Mirkatü'l-Mefatih”, 309.

¹⁵ Kutlay, *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fî İlmî'l Hadîs*, 70.

¹⁶ Kutlay, *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fî İlmî'l Hadîs*, 70-83.

¹⁷ Kutlay, *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fî İlmî'l Hadîs*, 84-90.

Kaynaklardan tesbit ettiğimiz kadarıyla Aliyyü'l-Kari'nin 150 veya 180'e yakın eseri mevcuttur. Bu eserlerin Akâide dâir olanlarını kısaca tanıtip diğer dallara ait eserlerini ise tasnif ederek isimlerini vermeye çalışacağız.

1.3. Eserleri

1.3.1 Akâide dâir eserleri

1.3.1.1. Telifleri

1- “Risâle fi Vahdeti'l-vücûd:” Bu eser Aliyyü'l-Kari'nin İbnü'l Arabî'nin *Fususul Hikem* adlı eserine yazdığı reddiyedir.

2- “Keşfu'l hıdr fi hali'l Hızır:” Aliyyü'l-Kari, bu eserini, Hızır'ın öldüğünü söyleyenlere karşı şuanda yaşadığını savunmak amacıyla kaleme almıştır.

3- “el-Kavlu's-sedîd fi hulfi'l vâid:” Bu eserde Allah'ın vâidinden dönüp dönmemesi ile ilgilidir.

4- “el-Meşrebü'l-verdî fi haqîkatî (mezhebi)'l-Mehdî:” Aliyyü'l-Kari bu eserinde, Mehdî geldiğinde kime ve hangi mezhebe tâbî olacağından bahsetmektedir.

5- “er-Risâle fi beyânî Eşrati's-sa'a:” Bu eserde kıyâmet'in alâmetlerini anlatan bir türdedir.

6- “el-Mukaddimetü's-sâlîme fi havfi'l-hâtîme:” Bu eser Aliyyü'l-Kari'nin, kim beni görürse cennetliktir, gibi sözler sarfeden sûfilere karşı yazdığı bir reddiyedir.

7- “Edilletü mu'tekâdi ebî Hanife fi ebeveyi'r-Rasûl:” Aliyyü'l-Kari bu risâlesinde Hz. Peygamberin anne-babasının mümin olup olmadıklarını dile getirmektedir.

8- “Ez-zâhiratü'l-kesîra fi Recâi mağfîrati'l-kebîra:” Bu eserde Hacc-ı Mebrûr'un günahlara keffâret olup olmadığı ile ilgilidir.

9- “Şemmu'l avarîd fi zemmi'r ravafîd:” Aliyyü'l-Kari, bu eserinde Râfîzî'lerin durumu ve haklarında verilecek hükümden bahsetmektedir.

10- “Sületü'r-risâle fi zemmi'r-revâfîd:” Bu eserde *Şemmu'l avarîd fi zemmi'r ravafîd*, adlı eserin muhtasarıdır.

11- “el kelâmu'l-beydâvi fi'l hadîsi'l mezkûr fi rafi'l azâb an ehli'l Kur'ân:” Aliyyü'l-Kari bu eserinde kaza ve kader konusunu ele almaktadır.

12- “Risâle fi eşeddi'l-belâ ale'l-enbiyâ:” Bu risâlede Aliyyü'l-Kari, en ağır bela ve musibetlerin peygamberlere daha sonra muttaki âlim ve müminlere verildiğini hadislerle anlatmaktadır.

13- “el-ecvibetü’l-muharrara fi beydati’l habiseti’l-münekkera:” Aliyyü’l-Kari’nin, eski ismiyle Bilâd-ı rum yani Anadolu’da Hristiyanların dini günlerinde onlar gibi davranan ve yumurta alış-verişi yapan Müslümanlar hakkındaki yazmış olduğu eserdir.

14- “Risâletü’t-tecrîd fi îrâbi kelimesi’t-tevhîd:” Bu risâle kelime-i tevhid’in irabıyla ilgilidir.

15- “Ferâidü’l kalâid ala ahadisi şerhi’l akâid:” Bu eserde Teftazânî’ye ait olan *Şerhu’l-akâid*’deki hadislerin tahririne dâir kaleme alınmıştır.¹⁸

1.3.1.2. Şerhleri

1- “Şerhu’l Fıkhı’l-ekber:” Bu eser, Aliyyü’l-Kari’nin, Ebu Hanîfe’nin el-Fıkhı’l ekber adlı eserine yazmış olduğu bir şerhidir. Tam ismi ise; *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-Fıkhı’l-ekber*’dir.

2- “Dav’ü’l-me’âlî şerhu Bed’i’l-emâlî:” Ali b. Osman el-Ûşî’nin *Bed’ul-emâlî* adlı eserine yazılmış bir şerhtir.

3- “Feru’l avn min muddaî îmanı fir’avn:” Aliyyü’l-Kari bu şerhinde, Celaleddin ed-Devvânî’nin *Risâle fi îman-ı firavn*, adlı eserinde, firavunun iman ettiğini savunmasını eleştirmektedir.

4- “Şerhu’l Esmâ’i’l Hüsna:” Bu şerhte Esmâ-i Hüsna’ya dâir bir risâledir.¹⁹

1.3.2. Diğer İslâmi Bilimlere Dâir Eserleri

1.3.2.1. Tefsir ve Kur’an İlimleri

1- “Envârü’l-Kur’ân ve esrârü’l-furkân.”²⁰

2-“el-Cemâleyn ale’l Celâleyn.”

3-“Hâşiye ala Tefsiri’l Beydâvî.”

4-“el-Mes’ele fi’l Besmele.”

5-“Şerhu’s-Şatibiyye.”

6-“el-Feydu’semâvî fi tahriri kırâatı’l-Beydâvî.”

7-“el-Minehü’l-Fıkriyye bi şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye.”

¹⁸ Karadaş, “Ali el-Kârî’nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri” 292-293.

¹⁹ Özel, “Ali el-Kârî”, 2/404.

²⁰ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin Terâcumî Musannefî Kütübi’l-Arabiyye*, Müessesetü’r-risâle, (Beyrut:1993/1414), 7/100.

8-“el-Hibetüs’-seniyyeti’l-âliyye alâ ebyati’ş-Şatibiyyeti’r-râiyye.”

9-“er-Risâle fi alâmeti’l-vakf fi’l-Kur’ân.”

10-“el-Mertebetü’ş-Şuhûdiyye fi menzileti’l-vucûdiyye.”²¹

1.3.2.2. Hadis İlmi

1- “Risale fi hadîsi’l-berae fi Sahîhi’l-Buhârî.”

2- “el-Esrârü’l-merfû’a fi’l-aḥbâri’l-mevzû’a (el-Mevzû’âtü’l-kübrâ).”

3- “el-Maşnû’ fi ma’rifeti’l-ḥadîsi’l-mevzû’ (el-Mevzû’âtü’ş-şuḡrâ).”

4- “Mirḳâtü’l-mefâtîḥ.”

5-“Şerhu’l-muvatta.”

6- “Senedü’l-enâm şerḥu Müsnedi’l-İmâm.”

7- “Şerḥu’ş-Şifâ’.”

8- “Cem’u’l-vesâ’il fi şerḥi’ş-Şemâ’il.”

9- “el-Hırzu’s-semîn li’l-Hısnı’l-hasîn.”

10- “Ta’liku’l-Kārîala Sülesiyyati’l-Buhârî.”

11- “el-Mübînü’l-mu’in li-fehmi’l-Erba’in.”

12- “Erbaüne hadisen min cevâmi’l-keîm.”

13- “el-Eḥâdîşü’l-ḳudsiyye ve’l-keîmâtü’l-ünsiyye.”

14- “Erbaüne hadisen fi fedâili’l-Kur’ân.”

15- “Erbaün hadîs fi’n-nikâḥ.”

16- “Şerḥu Şerḥi Nuḥbeti’l-fiker.”

17- “İ’râbu’l-Kārî alâ evveli bâbi-Buhârî.”

18- “Tathîru’t-Taviyye bi tahsîni’n-niyye.”

19- “el-Birre fi ḥubbi’l-hirre.”²²

²¹ Kutlay, *el-İmam Aliyyü’l Kārî ve Eseruhu fi İlmi’l Hadîs*, 140-142.

²² Muhammed Abdullah Hallûf, *Mecmu’ Resâili’l-Allâme el-Molla Ali el-Kârî*, thk. Mâhir Edib Habbuş, (İstanbul: 2016), 2/401-413.

1.3.2.3. Fıkıh İlmi

- 1- “Tavdihu’l-mebani ve tenkihi’-mea’ni.”
- 2- “el-İstidâ fi’l-istiskâ.”
- 3- “el-İ’tinâ bi’l-gınâ fi’l-fenâ.”
- 4- “el-Burhânu’l-celiyyü’l-a’li ala men sümmiye min gayri’l-müsemmâ.”
- 5- “Tahkîku’l-ihtisâb fi tetkîki’l-intisâb.”
- 6- “Tezyinü’l-ibâre fi tahsini’l-işâre.”
- 7- “et-Tedhîn li’l-Tezyîn ala vechi’t-tebyîn.”
- 8- “Teşyiu fukahâi’l-hanefiyye li teşnii süfehâi’ş-şâfiyye.”
- 9- “Hâşiye alâ Fethi’l-kâdir.”
- 10- “Zeylu Teşyii fukahai’l-hanefiyye.”
- 11- “Risâle fi beyânî ifrâdi’s-salât ani’s-selâm hel yekrahu em la?”
- 12- “Şifâu’s-sâlik fi irsâli mâlik.”
- 13- “Salâtu’l-cevâiz fi salâti’l-cenâiz.”
- 14- “Akdu’n-nikâh alâ lisâni’l-vekîl.”
- 15- “Gayetü’t-tahkîk fi nihâyeti’t-tetkîk.”
- 16- “Fethu’l-esmâ fi şerhi’s-semâ.”
- 17- “Fethu bâbi’l-‘inâye.”
- 18- “el-Fusûlu’l-mühimme fi husûli’l-mütimme.”
- 19- “el-Fadlu’l-muavvel fi’s-saffi’l-evvel.”
- 20- “Lisânu’l-intidâ fi’l-iktidâ.”
- 21- “Ma’rifetü’n-nüssak fi ma’rifeti’s-sivak.”
- 22- “el-İstîna’ fi’l-idtîba’.”
- 23- “Envâru’l-hucec fi esrâri’l-hicec.”
- 24- “Bidâyetü’s-sâlik fi nihâyeti’l-mesâlik.”

- 25- “el-Hazzu’l-evfer fi’l-hacci’l-ekber.”
- 26- “Risâle fi beyâni’t-temettu’ fi eşhuri’l-hacc li’l-mukim bi Mekke.”
- 27- “es-Seni’a fi tahkiki’l-buka’i’l-meni’a.”
- 28- “el-Afaf an vad’i’l-ved fi’t-tavaf.”
- 29- “Lübbü lübâbi’l-menâsik ve hubbu hubâbi’l-mesâlik.”
- 30- “el-Meslekü’l-müteķassıt bi’l-menseki’l-mütevassıt.”
- 31- “el-Vukuf bi’t-tahkık alâ mevkıfı’s-sıddık.”
- 32- “Feydu’l-faid fi şerhi Ravdi’r-Raid fi mesaili’l-ferâiz.”
- 33- “ed-Durretu’l-mudiyye fi ziyâreti’l-Mustafaviyye.”
- 34- “el-Makâlâtü’l-azbe fi’l-me’seleti’l-imâme.”
- 35- “Risâle fi cevâzi iftirasi’l-harir.”
- 36- “Risâle fi’l-has alâ ta’dili’l-erkân fi’s-salât.”
- 37- “Risâle fi Eşhuri’l-Hurûm.”
- 38- “Risâle fi hakkı’l-lıhye.”
- 39- “Hudûru’ş-şuhûd fi’n-nikâh.”
- 40- “Risâle fi beyâni tavafi’l-beyt vele ba’de’l-hedm.”
- 41- “İhrâmu’l-âfâkî.”
- 42- “Risâle fi fadâili’l-ka’be ve menzili’l-hacc.”
- 43- “Risâle fi fadâili Mekketi’l-Mükerrame.”
- 44- “el-Beyân fi’l-hayr iza dahale Mekke min haccı’l-gayr.”
- 45- “Tuhfetu’l-hatib fi mevi’zati’l-habib.”²³

1.3.2.4. Tasavvuf İlmi

- 1- “Şerhu hizbi’l-bahr li’l-ustaz Ebi’Hasan el-Bekrî.”
- 2- “el-Hızbu’l-a’zam ve’l-virdü’l-efham.”

²³ Kutlay, *el-İmam Aliyyü’l Kârî ve Eseruhû fi ilmi’l Hadîs*, 127-135.

- 3- “ez-Zübde fi şerhi Kasideti'l-Burde.”
- 4- “el-Mülemma' fi şerhi'n-Na'tı'l-Murassa'.”
- 5- “Fethu ebvâbi'd-dîn fi şerhi Adabi'l-mürîdîn.”
- 6- “Bidâyetü's-salik fi nihâyeti'mesalik.”
- 7- “Teb'idu'l-ulemâ an takribi'l-ümerâ.”
- 8- “Risâle fi silsileti't-taifeti'n-Nakşibendiyye.”
- 9- “Şerhu Ayni'l-ilim ve zeyni'l-hilm.”
- 10- “at-Taibiyye fi şerhi't-Tâiyye.”
- 11- “Tahsinu'l-taviyye fi tahsini'n-niyye.”
- 12- “Şerhu Risâleti'l-Kuşeyriyye.”
- 13- “en-Nisbetü'l-mürettebe fi'l-ma'rife ve'l-mehabbe.”
- 14- “Risale fi'l-mev'ize.”²⁴

1.3.2.5. Siyer ve Terâcim-i Ahvâl

- 1- “Risâle fi beyânı evlâdı'n-Nebî.”
- 2- “el-Mevridü'r-râvî fi mevlîdi'n-Nebevî.”
- 3- “el-Esrâru'l-ceniyye fi esmâi'l-Hanefiyye.”
- 4- “el-İstinasu'n-nâs bi fadâili İbn Abbâs.”
- 5- “el-Ma'denü'l-adeni fi fadâili Üveys el-Karânî.”
- 6- “Menâkibu'l-İmami'l-A'zam ve ashâbihî.”
- 7- “Nüzhetü'l-hatırı'l-fatır fi tercemeti Seyyid Abdulkâdir.”

1.3.2.6. Arab Dili ve Edebiyatı

- 1- “en-Nâmus fi telhisi'l-Kâmus.”
- 2- “Hâşiye alâ Şerhi Risâleti'l-va'd.”
- 3- “el-Fethu'r-Rabbânî fi şerhi tasrifî Zencânî.”

²⁴ Karadaş, “Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri,” 297-298.

- 4- “Risâle fî beyânî ziyâdeti’l-elif ve’l-hazf fî’l-cem’ ve’l-ferd.”
- 5- “Risâle fî beyânî’l-fark beyne “safed” ve “asfed” ve ma nahvihima.”
- 6- “el-Mulemma’ şerhi’n-Na’tı’l-Murassa.”
- 7- “Şerhu Kasideti Baned Suad.”
- 8- “er-Risâleletü’ş-Şaiyye fî Şerhi’t-Taiyye.”
- 9- “Risâle fî’l-İsti’are.”²⁵

1.3.2.7. Muhtelif

- 1- “el-Edeb fî Raceb.”
- 2- “el-Ebnâ fî enne’l-asa min süneni’l-enbiyâ.”
- 3- “Fethu’r-Rahmân bi fadâili Şa’ban.”
- 4- “Leyletü’l-Kadir min Şehr-i Ramadân.”
- 5- “Behcetü’l-insân fî muhciti’l-hayvân.”²⁶

Aliyyü’l-Kari’nin eserlerini tanıttıktan sonra doktora veya yüksek lisans düzeyinde çalışmalar yapan kişilerin isimleri ve çalışmalarını, içeriğiyle birlikte tesbit etmeye çalışacağız.

1.4. Aliyyü’l-Kari Hakkında Yapılan Çalışmalar

1-Mohammad Maaroofo al-Bayatı, *Ali el-Kârî’nin el-Meşrebü’l-Verdi fî Mezhebi’l-Mehdi adlı eseri ve Mehdi’nin mezhebine dâir analizi* adlı çalışmasını 2016 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Mohammad Maaroofo al-Bayatı, Aliyyü’l-Kari’ye ait olan *el-Meşrebü’l-Verdi Fî Mezhebi’l Mehdi* adlı çalışmasında, Mehdi geldiği zaman hangi mezhepte geleceği, İmam Şâfiî’ye mi yoksa Ebû Hanîfeye mi tabi olacağı ile ilgili ortaya çıkan görüşleri değerlendirilmiş ve incelenmiştir.

²⁵ Karadaş, “Ali el-Kârî’nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri,” 299.

²⁶ Karadaş, “Ali el-Kârî’nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri,” 292-299.

2-Haydar Yıldırım, *Ali el-Kārî'nin Kelami Görüşleri*, adlı çalışmasını 2002 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Tezin adında da anlaşılacağı üzere Aliyyü'l-Kari'nin hayatı ve kelam ilmindeki görüşleri incelenmiştir.

3-Yusuf Karapınar, *Ali el-Kārî'nin Şemü'l-Avarız fî Zemmü'r-Revafız adlı eserinin edisyon kritiği*, adlı çalışmasını 2002 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Aliyyü'l-Kari, Şemmu'l-Avarız Fî Zemmü'r-Revafız adlı eserini Mekke'de kaleme almıştır. Konusu ise sahabeye sövmenin hükmü ile ilgilidir.

4-Cağfer Karadaş, *Ali el-Kārî'nin akaide dair eserleri ve bazı itikâdi görüşleri*, adlı çalışmasını 1991 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. 1993 yılında ise Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde, *Ali el-Kārî'nin Hayatı Selef Akîdesine Dönüş Çabası ve Eserleri*, diye bir makale yayımlamıştır.

5-Mahmut Tekin, *Ali el-Kārî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi* adlı çalışmasını 2020 yılında hazırlamıştır. Bu çalışmada, Aliyyü'l-Kari'nin sarf ilmi hakkında yazdığı *Şerhu tasrîfi'l- 'izzî* adlı eseri incelenmiştir.

6-Rüfet Şirinov, *Aliyyü'l Kārî ve Mirkâtü'l-Mefâtih Adlı Eserinin Şerh Edebiyatındaki Yeri*, adlı çalışmasını, *Aliyyü'l-Kari'nin Şerh Metodu (Mirkâtül'l-Mefâtih Örneği)* isimli doktora tezinden faydalanarak hazırlamıştır. Aliyyü'l-Kari, o dönemdeki halkın ve Hanefî mezhebinin hadise ve sünnete karşı ilgisini ortaya koymak için bu eseri kaleme almıştır.

7-Ali Can, *Aliyyü'l Kārî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tefsirinde Besmele Yorumu*, adlı çalışması, 2012 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanmıştır. Bu çalışmada Aliyyü'l-Kārî, besmele ile ilgili diğer tefsirlerden farklı olarak Kuşeyrî'nin yapmış olduğu gibi, sûre başlarındaki besmeleyi tefsir ederken, dirâyet ve rivâyet metodunu kullanmış aynı zamanda tasavvufî epistemolojiyi de kullanarak yorumlamıştır.

8-Erdem Karaaslan, *Ali el-Kārî'nin Fethu Bâbi'l-Înâye Adlı Eserinin Kitâbu'l-Hudûd Bölümünün İncelenmesi*, çalışmasını 2021 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Bu çalışmada *Fethu bâbi'l-inâye*'nin hadler bölümündeki şerh metodu incelenmiştir. Aliyyü'l-Kari'nin *Fethu bâbi'l-inâye* adlı eserinde bu konuyu nasıl ele almış, dil ile ilgili ne katkılar sunmuş ve fikhî olarak nasıl katkı sağlamıştır? Bunlar belirlenmeye çalışılmıştır.

9-Hasan Kayapınar, *Ali el-Kārî'nin El-Hidâye'de İstidlal Edilen Hadislere Yönelik Eleştirileri* adlı çalışması 2019 yılında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisin de yayımlanmıştır. Aliyyü'l-Kari'nin *Fethu Bâbi'l-Înâye* adlı eseri el-Hidâye üzerine yapılmış *en-Nükâye* adlı kitabın şerhidir. Bu eser fûrû-ı fıkıh alanında kaleme aldığı eserlerdendir.

10-Fikret Soyal, *Celâleddin ed-Devvânî'nin Firavun'un imânı konusundaki görüşleri ve Ali el-Kārî'nin eleştirisi*, adlı çalışmasını 2004 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Bu tez de Celâleddin ed-Devvânî'nin Firavun'un imânı konusundaki görüşleri ele alındıktan sonra Aliyyü'l-Kari'nin Celâleddin ed-Devvânî'ye olan eleştirileri açıklanmıştır.

11-Mustafa Akman ve Ahmet Arslan, *Ali el-Kārî'nin "el-Mukaddimetu's-Sâlime fî Havfi'l-Hâtime" Risalesi (Tahlil, Değerlendirme ve Neşir)* adlı çalışmaları 2022 yılında Dicle İlahiyat Dergisinde yayımlanmıştır. İçerik olarak ise şöyledir: Şahit olduğu bid'at ve hurafelere karşı amansız mücadelesiyle bilinen Aliyyü'l-Kari, tasavvuf alanındaki batınî temayüllere karşı çıkmış, felsefî tasavvuf ile onun şöhretli temsilcilerine mesafe koymuş ve evliyâ ve asfiyâ denilenlerin mükâşefelerinin bir kıymeti haiz olmadığını belirtmiştir. Bu hassasiyetlere sahip Aliyyü'l-Kari'nin yaşadığı dönemdeki meşhur sûfilerin beni gören cennete girer ya da cehenneme girmez tarzı, gulat iddiaları söz konusu olmuştur. Aliyyü'l-Kari ise bu risâlesini söz konusu iddiaları çürütmek için yazmıştır.

12-Muhammed Abay, *Mushaf İmlasında Ali el-Kārî Tarzı Meselesi*, adlı çalışması 2015 yılında araştırma makalesi olarak yayımlanmıştır. Bu çalışmanın kısaca içeriği şöyledir: Türkiye'de Mushaflarda kullanılan imlanın Aliyyü'l-Kari'ye dayandığı iddia edilir ve bu imlalar *Ali el-Kārî tarzı* olarak isimlendirilir. Bu çalışmada da söz konusu iddialar araştırılarak bunların Aliyyü'l-Kari'ye ait olup olmadığı ve mushaf imlası konusunda bir tarz geliştirip geliştirmediği sorgulanmaktadır.

13-Sami Büyükkaynak, *Aliyyü'l Kārî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhinde Tartışmalı Bazı Konularda Delil Olarak Kullandığı Rivayetlerin Tahric ve Değerlendirilmesi*, adlı çalışması 2017 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanmıştır. Bu çalışmada kabir azabı, havz, sırat gibi konularda

Aliyyü'l-Kari'nin delil olarak kullandığı 20 rivayetin tahrir ve değeriendirilmesi yapılmıştır.

14-Harun Akgöğ, *Ali el-Kâri Hayatı Eserleri ve İbn Arabi'ye Eleştirisi* adlı çalışmadır.

Aliyyü'l-Kari'nin hayatı, eserleri ve hakkında yapılan çalışmalardan bahsedildikten sonra iman bölümüne geçeceğiz. Burada ise iman tanımı ve mahiyeti hakkında mezheplerin ve Aliyyü'l-Kari'nin görüşleri ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ALİYYÜ'L-KARİ'YE GÖRE İMAN VE MAHİYETİ

1.1. İmanın Tanımı

İman, “İf’al” vezninde, “emn”, kökünden türemiştir. “Ona iman etti” ifadesi, “onu (dini akideleri) yalanlamadan ve (ilahi hükümlere) muhalefetten emin kıldı,” manasına gelir.²⁷ Amene, fiili “lam” ve “be” harficerleriyle müteaddi olur: “Biz doğru da söylesek sen bize inanmazsın.”²⁸ âyeti, bizim için tasdik edici değilsin, anlamındadır.²⁹ İman kelimesi Arapça’da, bir şeyi ip vb. şeylerle bağlamak anlamında *amenehu*, güven verme anlamında *amenehu*, boyun eğme ve gönül huzuru ile benimseme anlamında *amene lehu*, İslamiyeti kabul etme manasında *amene fülânun*, şeklinde birçok farklı anlamda kullanılmıştır.³⁰

İman, Hz. Muhammed’i Allah-u Teâlâ’dan alıp insanlığa tebliğ ettiği kesin bir şekilde bilinen konularda(tafsilen ve icmâlen bilinmesi gerekenleri) tasdik etmek ve O’nun doğruluğuna kesinlikle hükmetmektir.³¹ İman, kalp ve gönül işidir ve psikolojik bir haldir. Bunun en kısa ifade edilme şekli ise kelime-i tevhiddir. Bu cümle Allah’ın varlığı ve birliğini, Hz. Muhammed’in de hak olarak gönderilen bir peygamber olduğunu ifade etmektedir.³² Bütün bunların neticesi olarak kendini güven içerisinde hissederek, bu inancını da dili ile söyleyip açıklamaktır.³³

İman kelimesi, akâid ilkelerinin kul tarafından tanınması, tasdik edilmesidir. Nitekim: “*Deki: cinlerden olsun insanlardan olsun insanların kalplerine şüphe ve*

²⁷ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif), “‘emn”, 1/141.

²⁸ *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), Yusuf, 12/17.

²⁹ Teftâzânî, *Kelam İlmi ve İslam Akâidi Şerhu'l Akâid*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017).

³⁰ Ebi'l-Kâsım el-Hüseyin ibn Muhammed el-Mağrûf bir'-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur’ân*, nşr. Muhammed Halil Aytânî (Lübnan: Dârul'-Mağrife), “E-m-n”, 35-36; Ahmed Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 8.Baskı (İstanbul: Marifet Yayınları 2016), 20.

³¹ İsfehânî, “E-m-n”, 36.

³² Bekir Topaloğlu vd., *İslamda İman Esasları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 58-59.

³³ Cihat Tunç, “Yüce Allah’a İmân ve Bunun Önemi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (Ağustos 1987) 1-2.

tereddüt sokan vesveseci ve sinsi şeytanın şerrinden, insanların Rabbine, insanların Melikine ve insanların İlahına sığınırım."³⁴ mealindeki ayetlerde, anılan anlam açık bir şekilde ifade edilmiştir.³⁵

Hiz. Peygamber, imanın daha ayrıntılı tanımını ise şöyle yapmıştır: "*İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve hayrıyla şerriyle kadere inanmandır.*"³⁶ Bu hadis bütün akâid konularında esas alınmış ve akâid kitaplarının ana planını teşkil etmiştir.³⁷

İslam âlimleri, iman kelimesinin tasdik olduğu hususunda ittifak ederlerken, istilâhî manası üzerinde ise ihtilafa düşmüşlerdir.³⁸ Her âlim, ayet ve hadislerden yola çıkarak, kendi düşünce ve kanaatlerini veya bulunduğu mezhep anlayışına göre iman lafzını açıklamaya çalışmıştır.

Bu ihtilafların aslı ise "*Hem Rabbin, Âdemoğullarından, bellerinden nesillerini alıp da, onları nefislerine karşı şahit tutarak: 'Rabbiniz değil miyim?' diye şahit getirdiği zaman: 'Evet, şahidiz' dediler. Bu şahit tutuşumuzun sebebi, kıyamet günü, bizim bundan haberimiz yoktu, demiyesiniz diyedir.*"³⁹ Ayetinde ortaya konan gerçeğin ifade şeklidir. Dünya hayatı boyunca bu şehadetin geçerli olması için hangi şartlar geçerlidir? İmanın kalbî olması mı? Yoksa bunu sözle ifade etmek yeterli midir? Veya imanın sahih olması için farz kılınan ibadetleri yapmak mecburiyeti var mıdır? Meselenin özü bu soruların cevaplarında yeralmaktadır.⁴⁰

İslam âlimlerine göre iman sahih olması ve kabul edilebilmesi için üç şartın bulunması gerekir.

- 1) İman, ümitsizlik ve yeis halinde olmamalıdır. Örneğin bir kimse tüm ümidini kaybedip son nefesinde, çekeceği azabı düşündükten sonra iman ederse; bu kimsenin imanı geçerli değildir.

³⁴ en-Nâs 114/1-6.

³⁵ Cağfer Karadağ, *İslam Akâidi*, (Ankara: Ay Yayıncılık, 2017), 24.

³⁶ Müslim "İman", 7.

³⁷ Bekir Topaloğlu vd., *İslamda İman Esasları*, 59.

³⁸ Mehmet Baktır, "İmanın Temellendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (15 Aralık 2002), 127-138.

³⁹ el-A'râf, 7/172.

⁴⁰ Şerafettin Gölcük, "İsimler ve Hükümler Yönünden İman ve İslam Kavramları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/2 (Haziran 1977) 4.

- 2) Mümin, zarurât-ı diniyye'den⁴¹ sayılan esaslara riayet etmeli, inkâra sebep olacak söz ve davranışlardan kaçınmalıdır. Mesela Allah'a ve bütün peygamberlere inanan kimse, Hz. Muhammed'e inanmaz veya namaz, oruç vb. ibadetleri inkâr ederse, mümin sayılmaz.
- 3) Kişi dini hükümlerin, emir ve yasakların Allah'ın bir hikmeti olduğunu kabul etmelidir. Sorumluluklarını bilmeli, inat edip gurur ve kibir göstermemelidir. Örneğin; bir kimse, "*hac da ne imiş canım,*" dese ya da buna benzer herhangi bir ibadeti beğenmese veya küçük görse doğrudan İslam'dan çıkar.⁴²

1.2. İmanın Tanımındaki Farklı Görüşler

1.2.1. İman Kalbin Tasdikidir

Eş'arî ve Matürîdî âlimlerin çoğunluğu, iman, *kalp ile tasdikten ibarettir*, görüşündedirler.⁴³ Çünkü bu âlimler Kur'an'da geçen, "*Biz doğru da söylesek sen bize inanmazsın*"⁴⁴ ayetini, *bizi tasdik etmezsin*, manasına yorumlamışlardır. Buna ek olarak dilci âlimler de Kur'an'ın indirilmesinden ve Hz. Peygamber'in hadislerinin ortaya çıkmasından önce imanın, tasdik manasına geldiği üzerinde ittifak etmişlerdir.⁴⁵

Kişinin kalbiyle tasdik etmesinden sonra diliyle ikrar etmesi ise dünyada iken hukûki hükümlerin uygulanması için şart kılınmıştır. Çünkü sosyal hayatta kişilere uygulanacak hükümler kalbinden geçenlerle değil, dili ile söyledikleri ve eylemleriyle bilinebilir. Kalpteki tasdik gizli olduğu için bunun insanlar nezdinde bir alâmetinin bulunması şarttır. Bundan dolayı kalbiyle tasdik eden ancak diliyle bunu ikrar etmeyen kişi dünyada mümin sayılmasa da Allah Teâlâ katında mümindir.

⁴¹ Bir müslüman için din yönünden bellenmesi mutlaka gerekli olan şeylerdir. Bunlar, Hz. Muhammed'in Allah katından tebliğ edip haber verdiği kesin olan esaslar, hüküm ve haberlerdir.

⁴² Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akâid*, nşr. M. Seyyid Ahsen (İstanbul: Otağ Yayınları, 1974), 72; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, 2.Baskı (Konya: Tekin Kitabevi Yayınları, 1991), 116-117.

⁴³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: İsam Yayınları, 2014), 565-568; Fahrüddin er-Râzî, *İslam İnancının Ana Konuları Me'âlimü uşûli'd-dîn*, çev. Nâdim Macit, (Erzurum, İhtar Yayınları, 1996), 123.

⁴⁴ Yûsuf 12/17.

⁴⁵ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 20-21.

Münafıkların yaptığı gibi, diliyle mümin olduğunu söyleyip de kalbinden bunu tasdik etmeyenler ise dünyevî hükümler itibariyle mümin ancak Allah katında kâfirdirler.⁴⁶

Ebû Hanîfe'nin "*Fıkh-ı Ekber*"inde ve "*el-Vasiyye*"⁴⁷sinde; iman, dil ile ikrar, kalb ile tasdiktir, demesi buna aykırı değildir. Ebû Hanîfe'nin bundan maksadı ve hatta ikrarı, tasdikten evvel getirmiş olması, gizli bir şey olan tasdik etmenin, ancak bunu dil ile ikrar edince belli olabileceğini, tasdik olmadan sadece ikrar veya sadece marifetin yeterli olmadığını açıklamak içindir.⁴⁸

1.2.2. İman Kalbin Mârifetidir

Bu esası kabul denlere göre, marifet, *Allah'ı ve Hz. Peygamber'in haber verdiği şeyleri sadece kalben bilmek demektir*. Cehm b. Safvân'ın (öl.128/745)⁴⁹ temsil ettiği Cehmiyye, Mürcie'den Hüseyin es-Sâlihî (öl.168/785),⁵⁰ Müttekaddimin Eş'arîlerden bazı kelamcılar bu görüştedir. Râfizilerin bir kısmına göre iman; *Allah'ı, Resulü'nü, imamı ve onların getirdiği her şeyi ikrar etmektir*. Onlara göre, bunların bilinmesi zorunludur. İkrar ederek bilen kişi, mümindir ve Müslümandır. Ancak bunu bilmeyen Müslüman olmakla birlikte mümin değildir.⁵¹ Tasdik etmek, kişinin iradesi ve ihtiyarı ile oluşur. Marifet ise kişinin kesb ve ihtiyarı olmaksızın kalpte meydana gelir. Bundan dolayı Eş'arî kelamcılarından Abdulkâhir el-Bağdadi'ye göre (öl.429/1037)⁵² iman, *kalbin tasdiki ve marifetidir*. Bu konuda mezhepler arasında bir ihtilaf yoktur, ihtilaf, dilin ikrarı ile bazı amelleri işlemenin imana dâhil olup olmadığı noktasındadır.⁵³

⁴⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l Akâid*, 224.

⁴⁷ Ebû Hanîfe, *İmam A'zam'ın Beş Eseri el-Âlim ve'l-Müteallim el-Fıkhü'l-Ebsat el-Fıkhü'l-Ekber Risâletü Ebî Hanîfe el-Vasiyye*, trc. Mustafa Öz, (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 56.

⁴⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Dîni*, 33.Baskı (Ankara: Nur Yayınları 1989), 53-54.

⁴⁹ Tam adı, Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkindî et-Tirmizî (ö. 128/745-46) dir. İlk kelamcılardan olup, Cehmiyye fırkasının kurucusudur. bk. Şerafettin Gölcük, "Cehm b. Safvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/233-234.

⁵⁰ Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 171.

⁵¹ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 104.

⁵² Tam adı, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) dir. Meşhur Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihî ve matematik bilginidir. bk. Ethem Ruhi Fırlı, "Abdülkâhir el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/245-247.

⁵³ İmam ebi'l Muîn en-Nesefî, *Bahru'l Kelâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî-İlmiyye, 2005.), 93-94; bk. Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 23-24.

1.2.3. İman Dil İle İkrardır

İman, *sadece dil ile ikrardır*. Mürcie ve Kerrâmiyye'ye göre, kişinin kalbi ile tasdik etmeden ve üzerine düşen esasları yerine getirmeden sadece dili ile ikrar etmesi iman için yeterlidir.⁵⁴ Bu şekilde iman etmesi ona bir zarar vermez. Önemli olan ise dilin tasdik etmesidir.⁵⁵ Mürcie mezhebinin görüşlerini benimseyenler bu görüşü adeta mezheplerinin temel direği gibi görmüşlerdir.⁵⁶

1.2.4. İman Kalbin Tasdiki ve İkrardır

İman kalbin tasdiki ve dilin ikrarıdır. İmam Ebû Hanîfe (öl.150/767) ile Hanefî fıkıhçılardan Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî (öl.482/1089)⁵⁷ es-Serahsî (öl.490/1097)⁵⁸ ve Hanefilerin çoğunluğunun görüşü böyledir.⁵⁹ Ebû Hanîfe'ye göre, kişinin kalp ile tasdik etmesi imanın en büyük rûknüdür. Dili ile ikrar etmesi ise, kalp ile tasdik delilidir. Yani kalpteki imanın açığa vurulmasıdır. Amel ise ne mutlak imandan, ne de iman-ı kâminden bir cüz değildir.⁶⁰

1.2.5. İman, Tasdik, İkrâr ve Ameldir

Hâricîler, Mu'tezile, İmam eş-Şâfiî, el-Haris b. Esed el-Muhâsibî (öl.243/857)⁶¹ İmam Mâlik,⁶² İmam Evzâî (öl.157/774)⁶³ Ehl-i Medine, el-Kalânîsî (öl. H. 4. Asır başı)⁶⁴ Ehl-i eser âlimleri, Ahmed b. Hanbel (öl.241/855), İshak b.

⁵⁴ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Mağâşid Kelâm İlminin Maksatları*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Bilnet Yayıncılık, 2019) 708.

⁵⁵ Sinanoğlu, "İman", 22/213.

⁵⁶ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 24.

⁵⁷ Tam adı, Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yûsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim el-Pezdevî (ö. 493/1100) dir. Mâtürîdî kelâmcısı ve Hanefî fakihidir. bk. Muhammed Aruçi, "Pezdevî, Ebü'l-Yûsr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/266-267.

⁵⁸ Tam adı, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]) el-Mebsûṭ adlı eseriyle tanınan Hanefî fakihidir. bk. Muhammed Hamîdullah, "Serahsî, Şemsü'l-eimme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/544-547.

⁵⁹ Teftâzânî, *el-Mağâşid*, 708.

⁶⁰ Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 66; İbnu'l-Hakîm Es-Semerkindî, *Tarîk-i Müstakîm*, Şahver Çelikoğlu (İstanbul: Marifet Yayınları, 2007), 206.

⁶¹ Tam adı, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî (ö. 243/857) dir. İlk sûfilerden, hadis, kelâm ve tefsir âlimidir. bk. Zafer Erginli, "Muhâsibî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/13-16.

⁶² Teftâzânî, *el-Mağâşid*, 710.

⁶³ Tam adı, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (ö. 157/774) dir. Evzâiyye mezhebinin kurucusu, fıkıh ve hadis âlimidir. bk. Salim Ögüt, "Evzâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/546-548.

⁶⁴ Tam adı, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İbrâhîm b. Abdillâh el-Kalânîsî (ö. IV./X. yüzyıl başları [?]) dir. Erken dönem Ehl-i sünnet kelâmcısıdır. bk. M. Sait Özervarlı, "Kalânîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/223-224.

Râhûye (öl.238/853)⁶⁵ İbn Teymiyye (öl.728/1328), Ebû Tâlib el-Mekkî, (öl.386/966)⁶⁶ İbn Hazm (öl.456/1064) ve Şîa'dan Zeydiyye'ye göre; iman, *kalp ile tasdik, dil ile ikrâr ve İslam'ın esasları olan rükunları işlemektir.*⁶⁷ Râfizîlerden bir gruba göre iman; mârifet, ikrar ve taatlerdir. Bunların tamamını yerine getiren kimsenin imanı tamdır.⁶⁸

Amelin imandan bir cüz olduğunu savunanların bir kısmı, bütün taatlerin mi yoksa bazılarının mı imana dâhil olduğu hususunda ihtilaf halindedirler. Hâricîler, Zeydiyye ve Mu'tezîleden Kadı Abdulcebbâr (öl.415/1025), Hişâm el-Fuvatî (öl.226/840)⁶⁹ ve Abbad b. Süleyman'a (öl.250/864)⁷⁰ göre, farz olsun nafîle olsun bütün taatler imana dâhildir. Yine Mu'tezîleden en-Nazzâm (öl.231/845), Ali el-Cübbâî (öl.303/916) ve Basra mu'tezîlilerine göre ise sadece farzlar imana dâhildir.⁷¹

1.3. Aliyyü'l-Kari'nin İman Tanımı

İmanın hakikati tasdik, tahkik, iki durumun uygun olanını yapmaktır. Tasdik bağlamak, tahkik ahdi koruma noktasında çaba sarf etmek demektir.⁷²

Aliyyü'l-Kari, Ebû Hanîfe'nin konuyla ilgili şöyle dediğini aktarmaktadır: “*İman dil ile ikrar etmek ve bunu kalp ile tasdik etmektir. Ancak sadece ikrar etmekle ya da tasdik etmekle de iman edilmiş olunmaz. Çünkü öyle olsaydı bütün ehl-i kitab'ın ve münaфіkların mümin olması gerekirdi.*”⁷³

⁶⁵ Tam adı, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853) dir. Hadis, fıkıh ve tefsir âlimidir. bk. Abdullah Aydın, “Râhûye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/241.

⁶⁶ Tam adı, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atrıyye el-Mekkî el-Acemî (ö. 386/996) dir. Kütü'l-kulûb adlı eseriyle tanınan mutasavvıftır. bk. Bilal Saklan, “Ebû Tâlib el-Mekkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/239-240.

⁶⁷ Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 132; Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 78-79; bk. Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, 2. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 228-229.

⁶⁸ Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 106.

⁶⁹ Tam adı, Hişâm b. Amr el-Fuvatî eş-Şeybânî (ö. 218/833'ten önce) dir. Mu'tezile'nin Basra ekolü kelâmcılarından. bk. Cihat Tunç, “Hişâm b. Amr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 11/151-152.

⁷⁰ Tam adı, Ebû Sehl Abbâd b. Süleymân (Selmân) es-Saymerî (ö. 250/864) dir. Basra Mu'tezilesi'nin önde gelen kelâmcılarından. bk. Mustafa Öz, “Abbâd b. Süleyman es-Saymerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/12-13.

⁷¹ Teftâzânî, *el-Makâşid*, 718; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 25.

⁷² Aliyyül-Kari, *Envâru'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân*, thk. Naci es-Süveyd (Beyrut: Dâru'l Kütibi'l İlmiyye, 2013), 1/34.

⁷³ Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 65; Aliyyü'l-Kari, *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, nşr. Vehbi Süleyman Gavcî (Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l İslamiyye, 1998), 251.

Bununla ilgili olarak Allah’u Teâlâ münafıklar hakkında: “Allah biliyor ki, münafıklar yalancılardır.”⁷⁴ buyuruyor. Aliyyü’l-Kari’ye göre bu ayet-i kerimede münafıklar dilleri ile söylediklerini kalpleriyle tasdik etmediklerinden dolayı, Allah’u Teâlâ onların iman iddialarında yalan söylediklerini biliyor.⁷⁵ Yüce Allah, kitap ehli hakkında da: “Kendilerine kitap verdiğimiz ümmetlerin âlimleri, o peygamberi oğullarını tanır gibi tanırlar. Böyle iken, içlerinden bir kısmı gerçeği bile bile gizlerler.”⁷⁶ buyuruyor. Aliyyü’l-Kari’ye göre; kitap ehlinin sadece Allah ve Resulünü bilmeleri yeterlidir. Ancak onların bu bilgileri iman bakımından kendilerine hiçbir fayda vermez. Çünkü onlar bunu bildikleri halde Hz. Peygamberin nübüvvetini ikrar etmemişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber, Araplara gönderilmiştir ve bundan dolayı da yaptıkları ikrar halis değildir.⁷⁷ Daha sonra Aliyyü’l-Kari tasdik etmenin imanın güzel bir rüknü olduğunu ve hiçbir şekilde düşme ihtimali bulunmadığını, ikrarın ise böyle olmadığını şu sözleriyle dile getirmektedir: İkrar, imanın şartı veyahut yarısıdır. Dil ile ikrar etmek kalpten geçenlerin bir tercümanı gibi olduğundan zorlama halinde düşme ihtimali vardır. Bu yüzden dil ile ikrar etmek, varlık veya yokluk bakımından tasdik delilidir. Bir Müslüman zorlamanın etkisiyle imanını açıklayamazsa kâfir olmaz. Çünkü korkuyla ikrarını değiştiren kişinin kalbinde tasdik devam etmektedir. İkrarını, kalbinde olan inancından dolayı değil korkusundan dolayı değiştirmiştir. Ancak zorlama olmaksızın, açıklama imkânı bulduğu halde bunu değiştirirse kâfir olur.⁷⁸ Aliyyü’l-Kari, Allah Teâlâ’nın buna işaret ederek: “Her kim imanından sonra Allah’ı inkâr ederse, kalbi iman ile mutmain olduğu halde inkâra zorlanan başka, fakat inkâra kalbini açan kimseye gelince, mutlaka onların üzerine Allah’tan bir gazab iner ve onlara Allah’tan bir azab vardır.”⁷⁹ buyurduğunu ifade etmiştir.⁸⁰

Aliyyü’l-Kari’ye göre, imanını açıklamaya imkân bulan kişi bu durumda ikrarını değiştirirse, itikadını da değiştirmiş olur. Şems’ül-Eimme es-Serahsî; ikrar, tasdik varlığı veya yokluğu bakımından imanın bir rüknüdür, demiştir. Ebûl-

⁷⁴ el-Münâfikûn 63/1.

⁷⁵ Aliyyü’l-Kari, Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber, 251.

⁷⁶ el-Bakara 2/146.

⁷⁷ Aliyyü’l-Kari, Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber, 251.

⁷⁸ Aliyyü’l-Kari, Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber, 251.

⁷⁹ en-Nahl 16/106.

⁸⁰ Aliyyü’l-Kari, Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber, 252.

Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî,⁸¹ dünyada iken bazı hükümlerin uygulanması için imanda ikrarın şart olduğunu söylemiştir. Aliyyü'l-Kari'ye göre, İmam Matürîdî de bu konuda Eş'arî'lerle aynı görüştedir.⁸²

Aliyyü'l-Kari, Ehl-i Sünnet'e göre imanın tanımının şu şekilde olduğunu belirtir: Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'e tebliğ ettiği her şeye inanıp ikrar etmektir. Şemsü'l-Eimme Serahsî, Fahu'l İslâm Pezdevî gibi bâzı Hanefî imamları, imanı dil ile ikrar ve kâlb ile tasdik etmek, şeklinde tanımlamışlardır. Cumhur-u Muhakkikîn, Ebû Mansur Mâtürîdî ve Eş'arî'ye göre, kâlb ile tasdik, iman için kesinlikle yeterlidir. Dil ile ikrar ise, İslâmî hükümleri dünyada icra etmek için şart kılınmıştır. Bu sebepten dolayı yukarıdaki görüşü kabul etmemişlerdir.⁸³ Aliyyü'l-Kari'ye göre, kişinin kalbiyle tasdik etmesi gizli bir iştir ve bunu bir şekilde bildirmesi gerekir. Kalbi ile tasdik edip bunu diliyle söylemeyen kişi dünyada mümin ismiyle vasıflanmasa da Allah nezdinde mümindir. İman ettiğini söyleyen ancak kalbiyle bunun aksini ifade eden kimse ise Allah katında mümin değildir ancak dünyevî hükümler bakımından mümin sayılır. Örneğin miras alabilir ya da cenazesi kılınabilir.⁸⁴

Aliyyü'l-Kari, yukarıda geçen görüşleri şu ayet-i kerimelerle destekleyerek delillendirmiştir: *“Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir kavmi, Allah’a ve Rasulüne başkaldıran kimselerle dost olduklarını bulamazsın. Babaları yahut oğulları veya kardeşleri, hısımları ve hemşerileri olsalar bile. İşte Allah, öyle kimseleri sevmeyen bir kavmin kalplerine imanı yazmış ve kendilerini yüce katından bir ruhla desteklemiştir.”*⁸⁵

*“Kalbi iman ile mutmain olduğu halde, inkâra zorlanan başka.”*⁸⁶

*“Bedeviler, iman ettik, dediler. De ki; siz henüz iman etmediniz. Fakat henüz iman kalplerinizin içerisine girmemiş olduğu halde, İslam’a girdik, deyin.”*⁸⁷

⁸¹ Tam adı, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî (ö. 710/1310) dir. Hanefî mezhebinin klasik sonrası döneminde çok etkili olan bir âlimdir. bk. Murteza Bedir, “Neseî, Ebü'l-Berekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/567-568.

⁸² Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, 252.

⁸³ Aliyyü'l-Kari, *Emâli Şerhi*, Şahver Çelikoğlu (İstanbul: Marifet yayınları, 2008), 2/553.

⁸⁴ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, 253.

⁸⁵ el-Mücâdele 58/22.

⁸⁶ en-Nahl 16/106.

Aliyyü'l-Kari, vermiş olduğu ayetlerden sonra sünnetten de şu hadisi delil gösterir: *Bir savaşta Usame b. Zeyd'in savaş sırasında: "La ilahe illallah" diyen bir kişiyi öldürdüğünde Hz. Peygamberin, Üsame'ye, "Kalbini yarıp da doğru mu, yalan mı söylediğine baktın mı?"*⁸⁸ Aliyyü'l-Kari, *Şerh 'ul-Makâsıd*'da geçen konuyla ilgili şu cümleleri referans verir: *"Kişinin imanını ikrar etmesi dünyevi hükümler açısından şarttır ve bu ikrarını devlet başkanına ya da diğer Müslümanlara bildirmelidir."*⁸⁹

Daha sonra Aliyyü'l-Kari, kalbi ile tasdik edipte diliyle bunu açıklayamayan kişinin yani dilsiz ve benzeri engeli bulunan kişinin imanının geçerli olduğu hususunda icma'nın olduğunu dile getirerek icmâ ile de delillendirir. Sonuç olarak Aliyyü'l-Kari'ye göre, Kerrâmiye'nin görüşü olan, *"imanın hakikati, yalnızca kelime-i şهادetten ibarettir"* sözü doğru değildir.⁹⁰

1.4. İmanın Yaratılmışlığı Meselesi

İmanın yaratılmış olup olmaması da tartışılan itikadi konulardan biridir. Aliyyü'l-Kari bu konuyu hem Hanefî mezhebi içindeki ihtilafları hem de diğer mezheplerin görüşlerini açıklayarak yorumlamıştır.

Hanefî mezhebinden olan Semerkand âlimleri imanın yaratılmış olduğunu, Buhâra âlimleri ise imanın yaratılmamış olduğunu savunarak ihtilafa düşmüşlerdir. Aliyyü'l-Kari'ye göre âlimler bu konuda ihtilafa düşselerde, insanın bütün fiillerini Allah'ın yarattığı noktasında ittifak halindedirler. Bu konuda Buhâra âlimlerinden bazıları biraz daha ileri giderek, imanın yaratılmış olduğunu söyleyenleri tekfir etmişlerdir.⁹¹

Aliyyü'l-Kari, Nuh b. Ebî Meryem'den gelen rivayette, Ebû Hanîfe'nin, imanın mahlûk olmadığını söylediğini Ancak Nuh b. Meryem'in hadis ehline güvenilir kimse olmadığını dile getirmiştir. Devamında ise bu görüşü savunanlar, imanın yaratılmış olmadığının gerekçelerini şöyle açıklamışlardır; iman kula Allah

⁸⁷ el-Hucurât 49/14.

⁸⁸ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, trc. Hanifi Akın (İstanbul: Polen Yayınları, 2008), "İman", 39.

⁸⁹ Tefâtânî, *el-Makâsıd*, 710-716.

⁹⁰ Aliyyü'l-Kari, *İmam Âzam Fıkh-ı Ekber Aliyyü'l Kârî Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 210-211.

⁹¹ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, 401.

tarafından verilmiş bir şeydir. Çünkü Yüce Allah, yaratılmayan kelimasında şöyle buyurmuştur: “*Bil ki Allah’tan başka ilah yoktur.*”⁹², “*Muhammed Allah’ın resulüdür.*”⁹³ Bunları söyleyen kişi yaratılmayan kelimayı dile getirmiştir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’i okuyan kimse yaratılmış olmayan Allah’ın kelimasını okumuştur. Bu görüş onların son dayanaklarıdır. Semerkand âlimleri ise bu görüşü savunanların cahilliklerinden dolayı böyle dediklerini söylemişlerdir. Çünkü onlara göre iman, *kalp ile tasdik dil ile ikrardır* ve bunlar kulun kendi yapmış olduğu fiillerdir. Kulun yapmış olduğu bu fiiller ise Ehl-i sünnetin ittifakı ile yaratılmıştır.⁹⁴

Aliyyü’l-Kari, İbn Hümâm’ın “*el-Müsâyere*”⁹⁵ adlı eserinde Ebû Hanîfe hakkında, onun, imanın yaratıldığı görüşünde olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Ebû Hanîfe “*el-Vasiyye*” adlı eserinde; kulun kendisi ve yaptığı işler Allah tarafından yaratılmıştır. İş yapan kul, Allah tarafından yaratıldığına göre, kulun yaptığı fiillerinde yaratılmış olduğunun söylenmesinin daha doğru olacağını dile getirmiştir. Devamında ise Aliyyü’l-Kari, Ehl-i Sünnet âlimlerinden bazılarının, Allah kelamının mushafa, dile veya kalbe geçtiğini söylemeyi yasaklamış olduklarını belirtmektedir. Aliyyü’l-Kari’ye göre, Ehl-i sünnet âlimleri bu sözleri ile lafzi geçişi kastetmiş olsalar da yaratılmayan kelimayı nefsi’nin hatırlanması nedeniyle, Allah’a karşı edebî riayet amaçlanmış olsa bile bunu yasaklamışlardır.⁹⁶

İmam Eş’arî, imanın mahlûk olduğunu söyleyenler arasında Haris el-Muhâsibî, Abdullah b. Küllâb, Cafer b. Harb ve Abdülaziz el-Mekkî’nin olduğunu belirtmiştir. İmam Eş’arî’ye göre, Ahmed b. Hanbel ile Ehl-i hadis’ten bazıları ise imanın yaratılmadığı görüşündedirler.⁹⁷

İbn Hümâm’a göre, Eş’arî’de; Kur’ân’ın yaratılmadığı görüşündedir. Aynı görüşte olan kimselere göre iman, Allah’ın mü’min sıfatıyla uyuşmaktadır. Allah Teâlâ’nın kendi kelimasını tasdiklemesi ve kendi birliğinden haber vermesi de bunun delilidir. Bununla ilgili Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Muhakkak ki benim, ben Allah; Benden başka ilah yok. Onun için bana ibadet et ve beni zikretmek,*

⁹² Muhammed 47/19.

⁹³ el-Fetih 48/29.

⁹⁴ Aliyyü’l-Kari, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 380.

⁹⁵ İbnü’l-Hümâm’ın (öl. 861/1457) kelâma dair eseridir. bk. Şerafettin Gölcük, “*el-Müsâyere*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/81.

⁹⁶ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkıh-ı Ekber*, 401-402.

⁹⁷ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkıh-ı Ekber*, 402.

hatırlamak için namaz kıl.”⁹⁸ Bu görüşü benimseyenlere göre, “Allah’ın tasdik etmesi de mahlûktur,” denilmesi doğru değildir. Çünkü Allah Teâlâ yaratılmışlarla olmaktan beridir.⁹⁹

Sonuç olarak Aliyyü’l-Kari bu görüşlere katılmadığını dile getirmektedir. İslam âlimleri Allah Teâlâ’nın zât ve sıfatlarının yaratılmadığı konusunda ittifak halindedirler. Yukarıda geçen görüşlere itibar edildiği takdirde, sabır, şükür vb. sıfatların da yaratılmış olduğu sonucu ortaya çıkar ki bu da doğru değildir. Çünkü bu sıfatların manaları Esmâ-i Hüsnâ içerisinde vardır. Bunlar işitme, görme, hayat, kudret vb. sıfatlar olabilir. Allah’ın sıfatları, hem aklî hemde naklî yönden insanların sıfatları gibi değildir ve onlardan müstesnadır. Bu yüzden bu sıfatlara umûmi mana vermek ve bundan dolayıda küfür ile itham etmek doğru değildir.¹⁰⁰

1.5. İman Esasları

Kur’an’da iman esaslarının beş çeşit olduğu tesbit edilmektedir. Bunlar; Allah’a iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman ve ahiret gününe imandır.¹⁰¹ Cibrîl hadisi¹⁰² diye bilinen ve Hz. Peygamberin açıkladığı iman esaslarının sayısı ise altıdır. Kur’an’da geçenlere ek olarak birde kadere iman esâsı yer almaktadır.

Aliyyü’l-Kari, iman’ın esaslarını Ebû Hanîfe’nin şu sözleriyle açıklıyor: “*Mükellef, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna inanmalıdır. Tevhidin aslı ve itikatta sağlam olan dayanak ve farz olan esaslar bunlardır.*”¹⁰³ Aliyyü’l-Kari bu esasları ayrı ayrı ele alarak şöyle açıklıyor:

Allah’a İman: Aliyyü’l-Kari, Allah-u Teâlâ’nın Fatiha sûresine “*El-hamdü lillâhi rabbil-âlemîn*”¹⁰⁴ ile başlamasını, Yüce Allah’ın, bütün âlemlerin terbiyecisi ve idarecisi olduğuna işaret ettiğini söylüyor. Aliyyü’l-Kari’ye göre, Allah’ın bir

⁹⁸ Tâhâ 20/14.

⁹⁹ Aliyyü’l-Kari, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 381.

¹⁰⁰ Aliyyü’l-Kari, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 381.

¹⁰¹ Hüseyin Atay, *Kur’an’da İman Esasları ve Kader Sorunu*, (Ankara: Atay ve Atay Yayınları, 1998), 25-29.

¹⁰² Müslim, “İman”, 1.

¹⁰³ Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A’zam’ın Beş Eseri*, 53.

¹⁰⁴ el-Fâtiha 1/1.

olması, O'nun, bütün kâinatın idâre ve terbiyesinde de bir ve eşsiz olduğunu gösterir. Kulluğun gerçekleşmesi ve kulların Allah'ı hakkıyla tanıyabilmesi, halkın Allah'ı birlemesine bağlıdır.¹⁰⁵

Meleklerle İman: Aliyyü'l-Kari, melekleri, Allah'ın emrine karşı gelmeyen, günah işlemekten korunmuş, dişilik-erkeklik sıfatlarından uzak, latif cisimli, iki, üç ve dörder kanatlara sahip varlıklar olarak tanımlamakta ve öylece iman edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰⁶

Kitaplara İman: Aliyyü'l-Kari, Zebûr, Tevrat, İncil ve Kur'an gibi herhangi bir isim belirtmeksizin, Allah katından gönderilen bütün kitaplara iman edilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁰⁷

Peygamberlere İman: Aliyyü'l-Kari, kendisine bir kitap verilip verilmemesine bakılmaksızın, Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlere inanmanın şart olduğunu dile getirdikten sonra iman esasları bölümündeki sıralamada meleklerin Peygamberlerden önce sıralanışını ise şöyle açıklamaktadır: Melekler kitapları peygamberlere getiren varlıklar olmaları itibariyle önce zikredilmişlerdir. Yoksa peygamberler ve kitaplar, meleklerden daha üstündürler.¹⁰⁸

Öldükten Sonra Dirilmeye İman: Aliyyü'l-Kari'ye göre, öldükten sonra dirilmekten kasıt, bedenin ilk yaratılıştaki şekli yok olduktan sonra yeniden yaratılıştır. Aliyyü'l-Kari, burada geçen ikinci defa yaratılış ile tenasüh inancının kastedildiğini söyleyenlere ise şöyle cevap vermektedir: Eğer diriltilecek olan beden ilk bedenin parçalarından yaratılmış olmasaydı, o zaman tenasühten söz edilebilirdi. Ancak ölümden sonra bedenin yaratılıştaki cüzleriyle diriltileceğine itibar edildiği için bu görüş kabul edilemez. Tenasüh inancını dile getirenler, öldükten sonra dirilmeyi ve haşrı inkâr edenlerdir. Aliyyü'l-Kari, Ebû Hanife'nin kullandığı, Peygamber efendimizin hadisinde geçen “âhiret gününe iman” ifadesi yerine “öldükten sonra dirilmeye iman” başlığı altında ele almasını “kabir hayatına” da bu başlık altında yer vermek istemesinden dolayıdır, diye yorumlamıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 34.

¹⁰⁶ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 44.

¹⁰⁷ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 45.

¹⁰⁸ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 45.

¹⁰⁹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 45-48.

Kadere İman: İman esaslarından sonuncusu ise Kadere imandır. Aliyyü'l-Kari'ye göre Kader; fayda, zarar, güzellik, çirkinlik ve bunları kaplayan zaman ve mekânla bunlar üzerine terettüp eden sevap ve azap cinsinden yaratıkların hepsini, bulunduğu durumda tayin etmektir. Kader değişmez, hayrın faydalı ve şerrin zararlı olmasının Allah'tan olduğuna inanmak da, kadere iman kısmına dâhildir. Acının acılığı, tatlının tatlılığı, hayrın faydalı, şerrin zararlı olması da Allah'tandır. Onun için her zaman Allah'ın kaza ve kaderine razı olunması gereklidir.¹¹⁰

1.6. İman-Amel Münasebeti

Amel, iş yapmak, çalışmak, bir eylem gerçekleştirmek anlamında mastar ve iş, çaba, fiil manasında isim olarak kullanılır.¹¹¹ Ehl-i Sünnet kelimcilerinin görüşüne göre amel, imana dâhil değildir. 100 civarındaki ayette iman ve amel-i salih kavramları, kurtuluşun ön hazırlığı oldukları beyan edilmektedir. Ameller dini buyruklarla uyuşup uyuşmamalarına göre üç gruba ayrılır. Birinci gruba amel-i salih ve hasene yani taat, ikincisine mâsiyet ve seyyie, yapıp yapılmaması eşit derecede olan üçüncüsüne de mubah denilir. Kelam ilminde amel, imanla olan ilişkisi, ahiret hayatına etkisi, kötü amellerin şefaathat yoluyla affedilmesi veya iyi amellerin irtidad yoluyla yani dinden dönerek boşa çıkması gibi esasa taalluk eden yönleriyle ele alınmıştır.¹¹²

Amelin imana dâhil olup olmaması da mezhepler arasında tartışılan konulardan biridir. İman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve üzerine düşen esasları işlemek olarak niteleyenlere göre amel, imandan bir cüz sayılmış, iman, tasdik ve ikrardır diyenlere göre ise bunlar ayrı ayrı ele alınmıştır.

İslam âlimleri dini açıdan imanla amel arasında sağlam bir ilişki olduğunda ittifak halindedirler. Mu'tezilî, Şîî ve Hâricî kelam âlimleri, ameli imanın bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu görüşte olanlar hangi taat ve amelin imandan sayılıp sayılmadığı konusunda ise ihtilaf etmişlerdir.¹¹³ Mu'tezile ve Şîa'ya göre büyük

¹¹⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 48.

¹¹¹ İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, (Kahire: Mektebetü'l Şurûğu'l Devliyye, 2004), "a-m-l", 628.

¹¹² Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), "Amel", 29.

¹¹³ Sinanoğlu, "İman", 22/213.

günah işleyen kişi imandan çıkar ancak küfre girmez ve bu ikisi arasında bir yerde(el-Mezile beyne'l Menzileteyn) bulunur. Bu günahından dolayı eğer tevbe etmeden ölür ise ebediyyen cehennemde kalır. Hâriciler'e göre, büyük günah işleyen ve Allah'ın emirlerinden birini terkeden kâfir olur.¹¹⁴ Ameli imanın bir parçası olarak gören ve büyük günah işleyenin mü'min olma özelliğini kaybettiğini savunan bu grubun delilleri ise şöyledir: Farzları yerine getirmek dinin kendisidir. Çünkü Allah Teâlâ konuyla ilgili şöyle buyuruyor: “*Hâlbuki onlar ancak şununla emrolunmuşlardı: Hakk'a ibadet eden muvahhid (Hanifler) olarak dini, Allah için ihlaslı kılarak, yalnız Allah'a ibadet etsinler, namazı dürüst kılsınlar ve zekâtı versinler. Ve budur en doğru din.*”¹¹⁵ Yani bu görüşte olanlara göre Allah-u Teâlâ, namaz ve zekât vb. yapılması farz olan ibadetleri *dinu'l-kayyime* yani *en doğru din*, olarak adlandırmıştır. Ameli imandan sayanların bir başka dayanağı “*Doğrusu Allah katında din, İslam'dır.*”¹¹⁶ “*Kim İslamdan başka bir din ararsa, artık ondan ihtimali yok kabul olunmaz.*”¹¹⁷ Ayetleridir. Söz konusu ayetlere göre, İslam'ın dışında başka bir din arayan kimselerin bu talepleri kesinlikle kabul edilmemiştir. Ancak iman o kimseden kabul edildiğine göre, bilinir ki iman İslam'dır. Bu sabit olduğuna göre farzları işlemenin de iman olması gerekmektedir.¹¹⁸

Ehl-i Sünnet kelimcileri ise amellerin, imana dâhil olmadığı görüşündedirler. Allah Teâlâ “*İman edenler ve salih amel işleyenler,*”¹¹⁹ ayetinde amel kelimesini, iman kelimesi üzerine atfetmiştir. Ancak ma'tuf, ma'tufun aleyhin aynısı değildir. Yine “*mü'min olmak şartıyla iyi amel işleyenler...*”¹²⁰ mealindeki ayet-i kerimede imanın, amellerin kabul edilebilmesi için şart olduğu belirtilmiştir.¹²¹

Bu konuda İmam Azam Ebû Hanîfe, amel ve imanın birbirinden ayrı şeyler olduğunu, çünkü bazen mümin kişiden amel mefhumunun kalkabileceğini, ancak amel kalktığında imanında kalkacağını söylemenin caiz olmadığını belirttikten sonra şu örneği vermektedir. Hayızlı bir kadının üzerinden namazın hükmü kalkar. Ancak

¹¹⁴ Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 388.

¹¹⁵ el-Beyyine 98/5.

¹¹⁶ Âl-i İmran 3/19.

¹¹⁷ Âl-i İmran 3/85.

¹¹⁸ Fahreddin er-Râzî, *Ana Meseleleriyle Kelam ve Felsefe el-Muhassal*, nşr. Eşref Altaş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 215.

¹¹⁹ el-Bakara 2/227.

¹²⁰ Tâhâ 20/112.

¹²¹ Sâbûnî, *Maturidiyye Akâidi*, 172.

bu kadın bundan dolayı imandan çıkmaz. Ya da o kadına “*namazı terk ettiğin için imanını da terk et,*” denilemez.¹²² Konuyla ilgili başka bir örnek de fakir kişinin zekât vermesinin gerekmediği hususudur. Zekât vermesi gerekmeyen kişiye iman da gerekli değildir, denilemez. Ebû Hanîfe’ye göre; amel imanın bir parçası olmuş olsaydı, amelin terkedildiği durumda kişinin imanının da düşmesi gerekirdi ama bu durum doğru değildir.¹²³

Aliyyü’l-Kari’ye göre, burada ameller imana dâhil gözüksede, iman mefhûmuna dâhil değildir. Amelsiz iman geçerlidir ancak imansız amel yok mesâbesindedir.¹²⁴ Bu konuda Allah-u Teâlâ: “*İman edip, salih ameller işleyenlere ise müjde ver. Onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır.*”¹²⁵ buyurmaktadır. Aliyyü’l-Kari, Ehl-i Sünnet’in bu ayette geçen, *amelü* kelimesinin *âmenü* kelimesine atfedilmesini, imanla amelin birbirinden başka olduklarına delil olarak gördüklerini söylemektedir.¹²⁶

Aliyyü’l-Kari’ye göre, Mu’tezile ve Hâricîler bu konuda Ehl-i Sünnet’e muhalefet etmiş, ameli imandan kabul etmişlerdir. Mütihaklıkîm imanın artıp eksilmeyeceği hususunda icmâ etmişlerdir. Şu kadar varki, iman ameller ile kuvvet kazanır, amel olmazsa, iman zayıflar demişlerdir. Dolayısıyla hayırlı işler, güzel ibadetler; farz olsun, sünnet, vacib, müstehab olsun, imana dâhil değildir. Aliyyü’l-Kari, buradaki ihtilaf ve münâzaranın aslının lafzî olduğunu, yoksa amel olmazsa iman da olmayacağı anlamında olmadığını vurgulamıştır.¹²⁷

İman-amel münasebeti çerçevesinde Aliyyü’l-Kari’nin sonuç olarak bizlere bildirmiş olduğu husus amelin imandan bir cüz olmadığıdır. Amel imandan bir parça değildir ancak bu amelin önemsiz olduğu anlamına gelmez. Aksine amelsiz iman zayıf ve eksiktir.

¹²² Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A’zam’ın Beş Eseri*, 66.

¹²³ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber*, 262.

¹²⁴ Aliyyü’l-Kari, *Emâli Şerhi*, 3/92.

¹²⁵ el-Bakara 2/25.

¹²⁶ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 217.

¹²⁷ Aliyyü’l-Kari, *Emâli Şerhi*, 3/93.

1.7. İmanda Artma ve Eksilme

İmanın artıp eksilmesi konusu yine imanın tanımıyla alakalı bir problemdir. Yani iman tasdik midir? Tasdik ve ikrar mıdır? Yahut da tasdik ve ikrarla beraber amel midir? Veya amel imanın bir parçası mıdır? soruları, imanın ziyade ve noksanlık kabul edip etmemesi ile bağlantılıdır.

İmanda artma ve eksilme olamayacağı görüşünü Ebû Hanîfe ile bazı Hanefî âlimleri, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdî kalamcıları,¹²⁸ Eş‘arîlerden el-Cüveynî (öl. 478/1085) ile bazı Eş‘arî kalamcıları ifade etmişlerdir.¹²⁹

Mâtürîdîlerden Ömer Neseî’ye göre; imanın konusu olan ameller artar veya eksilir ama iman, bunu kabul etmez. Çünkü iman, tam bir teslimiyetle tasdik etmektir ki bunda artma veya eksilme olmaz. Bir kimse eğer tasdik ediyorsa mümindir; yoksa kâfirdir.¹³⁰

Ameli, imanın bir parçası olarak görenlere göre ise, iman açık bir şekilde ziyadelik ve noksanlık kabul eder. Bundan dolayı imanda artma ve eksilme meselesi, amellerin imandan bir cüz olup olmadığı konusunun bir alt dalıdır.¹³¹ Çünkü delil olarak ileri sürdükleri âyet¹³² ve hadislerin¹³³ zâhiri manasına bakarak vermiş oldukları cevaplar bunu göstermektedir.

Aliyyü’l-Kari, Ebû Hanîfe’nin, yer ve gök ehlinin imanını artmaz ve eksilmez, sözünü şöyle açıklamıştır: Gök ehli ile melekler ve cinler, yer ehli ile de peygamberler, veliler ve bütün müminler kastedilmektedir. Aliyyü’l-Kari’ye göre imanda, imanın konusu açısından artmaz ve eksilme olmaz. Çünkü tasdik eğer gerçekleşmemişse bu durum zannı gerektirir, zan ise inanç bakımından değersizdir.¹³⁴ Bununla ilgili Yüce Allah: “Zira zan gerçeği ifade etmez.”¹³⁵ buyuruyor.

¹²⁸ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, (Beyrut: Dar Sader Yayınları, 2010), 477.

¹²⁹ Neseî, *Bahru’l-Kelâm*, 84; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 56.

¹³⁰ Neseî, *Akâid*, 70-71.

¹³¹ Teftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, 227.

¹³² et-Tevbe 9/124., el-Fetih 48/4., el-Enfâl 8/2.

¹³³ “Müslüman kardeşi için iyiliği istemedikçe, kişinin imanı kemale ermez.” Müslim, “İman”, 25; “Komşusu kötülüklerinden emin olmadıkça, kişi iman etmiş olmaz.” Müslim, “İman”, 26.

¹³⁴ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber*, 255.

¹³⁵ en-Necm 53/28.

Aliyyü'l-Kari'ye göre imanın artıp eksilmesi konusunda doğru olan, İmam Râzî'nin şu görüşüdür: “*iman, yakîn cihetinden değil tasdikın aslı yönünden artma eksilme kabul etmez. Zira dinin olgunluğunda olduğu gibi yakın ehlinin mertebeleri muhtelifdir.*”¹³⁶ Aliyyü'l-Kari bu konuya işaret olarak şu âyet-i kerîmeyi örnek veriyor: “*Bir zaman da İbrahim: Ya Rabbi! Göster bana ölüleri nasıl diriltirsin? demişti. Allah da: İnanmadın mı ki? Buyurdu. İbrahim: inandım, kalbim iyice tatmin olması için, dedi.*”¹³⁷

Aliyyü'l-Kari'ye göre aynel yakın¹³⁸ derecesi, ilmen yakın¹³⁹ derecesinden daha üstündür. Bu sebepten dolayı; *haber, bizzat görmek gibi değildir*, denilmiştir. Aliyyü'l-Kari, konunun daha iyi anlaşılması için şu örneği vermiştir. Mesela, Kâbeyi hiç görmeyen kişi ile bizzat gören kişinin bilgisi bir değildir. Bizzat gören kişinin bilgisi aynel yakın, gıyâben bilen kişinin bilgisi ise ilmen yakındır.¹⁴⁰ İmanda ziyade ve noksanlıktan kastedilen mana kuvvetlilik ve zayıflılıktır. Mesela güneşin doğuşunu bizzat görmek, âlemin sonradan yaratılmış olduğunu bilmekten daha kuvvetlidir. Verilen bu örnekler tasdik bakımından eşit gibi gözükse de, kuvvet ve zaaf bakımından eşit değildir. Hz. Peygamber'in veya Hz. Ebûbekir'in imanı ile bütün ümmetin imanı bir değildir.¹⁴¹

Aliyyü'l-Kari, Ebû Hanîfe'nin bu meseleyle ilgili yapmış olduğu görüşünü şöyle aktarmaktadır: Ebû Hanîfe'ye göre; imanda artma ve eksilme olmaz. Eğer iman artacak olsa, bu küfrün eksilmesini, küfür artacak olsa bu da imanın eksilmesini gerektirir. Bir kişinin hem mümin hemde kâfir olması ise düşünülemez. İman eden müminin imanı ile, kâfirin de küfründe şüphe yoktur.¹⁴² Bununla ilgili Yüce Allah: “*O kimseler ki, iman edip hicret ettiler ve Allah yolunda cihada gittiler ve o kimseler*

¹³⁶ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhu'l-ekber*, 255.

¹³⁷ el-Bakara 2/260.

¹³⁸ Ayne'l-yakîn; gözlem yoluyla elde edilen ve doğruluğu apaçık olan bilgi demektir. bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ayne'l-yakîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/269.

¹³⁹ İlme'l yakîn; kesin olan aklî ve naklî delillerin ifade ettiği bilgi demektir. bk. Yusuf Şevki Yavuz, “İlme'l yakîn”, 22/137; Hakka'l yakîn; iç duyu veya iç tecrübe yoluyla ulaşılan ve kesinlik bakımından en son merhaleyi teşkil eden doğru bilgi demektir. bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Hakka'l yakîn”, 15/203.

¹⁴⁰ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhu'l-ekber*, 257.

¹⁴¹ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhu'l-ekber*, 257.

¹⁴² Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 65.

ki barındırdılar ve yardıma koştular, işte bunlar gerçek müminlerdir.”¹⁴³ “O kimseler ki, ne Allah’ı tanırılar ne de peygamberlerini. Allah ve peygamberlerin arasını ayırmak isterler. Ve peygamberlerin bir kısmına inanırız bir kısmını tanımayız, derler. Ve böyle küfür ve iman arasında bir yol tutmak isterler.”¹⁴⁴ buyuruyor. Yine Aliyyü’l-Kari’ye göre, Hz. Muhammed’in ümmetinin içinde Allah’a karşı günah işleyerek isyan edenlerin hepsi gerçekten mümindirler, kâfir değildir.¹⁴⁵

Hâricîlerle Mu‘tezile; Allah’a karşı hem isyan hem de iman bir arada bulunmaz, demişlerdir. Aliyyü’l-Kari ise, isyan etmekle kâmil anlamda iman birlikte olmaz, diyerek bu durumu iman kemaline hamletmiştir. Çünkü Ali el-Kârî’ye göre, müminlerin üzerinden tamamen isyan ve kötülük sıfatları kaldırılamaz. “Onlara Allah’ın ayetleri okunduğu zaman, imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler.”¹⁴⁶ şeklindeki buyruğu, imanları yakın derecesi bakımından artar demektir veya inanılacak ayetler inmeye devam ettikçe müminin de imanının artacağı yönünde tevil edilmelidir.¹⁴⁷

Hz. Peygamber’e, iman artıp eksilmesi ile ilgili soru sorulunca: “Hz. Peygamber, evet, iman artar, öyle ki sahibini cennete sokar. Eksilir, öyle ki sahibini cehenneme sokar,”¹⁴⁸ diye cevap vermiştir. Aliyyü’l-Kari bu hadisin manasını ise şöyle açıklıyor; iman artması müminin güzel amelleri sebebiyledir ve bu amelleri sayesinde kişi cennete girer. Yine kişinin kötü amelleriyle imanı noksanlaşır bu defa da cehenneme girer. Ancak imanından dolayı tekrar cennete döner. Ehl-i Sünnet’in düşüncesi de böyledir.¹⁴⁹

Aliyyü’l-Kari’ye göre, iman’ın hakikati, kişinin bunu kalpten tasdik etmesidir. Kişi bu tasdiki sayesinde ister kötülük yapsın isterse bütün taatleri yerine getirsin, onun imanı bâkîdir ve asla değişmez. Aliyyü’l-Kari, iman artmasına delâlet eden ayetleri şöyle yorumlamaktadır: İlk Müslümanlar önce Allah’a ve O’nun

¹⁴³ el-Enfâl 8/74.

¹⁴⁴ en-Nisâ 4/150-151.

¹⁴⁵ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 213.

¹⁴⁶ el-Enfâl 8/2.

¹⁴⁷ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 214.

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-şâhih*, trc. Abdullah Durmuş vd. (İstanbul: Polen Yayınları, 2008), “İman”, 40.

¹⁴⁹ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 214.

gönderdiklerine toptan iman etmişlerdir. Daha sonra farzlar, yeni hükümler indikçe onlara da ayrı ayrı iman etmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü de böyledir. Aliyyü'l-Kari, *Keşşaf*'ta da buna benzer şöyle bir ifadenin geçtiğini belirtir: Hz. Peygamber Müslümanlara ilk başta tevhid inancını getirmiştir. Müminler tevhid inancını benimseyip iman ettikten sonra Allah Teâlâ namazı, cihadı, haccı ve zekâtı farz kılmıştır. Bundan dolayı da ilk önceki imanlarına kıyasla imanları artmıştır.¹⁵⁰

Teftâzânî'ye göre, imanın artıp eksilmesi sadece Hz. Peygamber zamanına has değildir. Bu mesele başka zamanlar içinde düşünülebilir. Aliyyü'l-Kari'ye göre bu husus Hz. Peygamber'in döneminde yaşayanlardan başkaları için düşünülemez. Çünkü Müslümanlar bu tafsilata başta icmâlî olarak iman ettikleri için, imanları noksanlıktan ziyadeye dönmemiştir. Ancak bu icmâlî iman sonradan tafsîlî imana dönüşmüştür, denilebilir. Hz. Peygamber zamanında yaşayan müminler için ise böyle bir durumdan söz edilemez. Çünkü o dönemde Hz. Peygamber'in getirdiği hükümler arttıkça, yeni gelen bu hükümlerle ilgili olarak müminlerdeki tasdik ve iman da artmaktaydı.¹⁵¹

Sonuç olarak Aliyyü'l-Kari'ye göre, imanda artma ve eksilme olamaz. İman edilecek konular bakımından herkesin imanı birdir fakat amel yönünden farklılık arzedebilir. Artma ve eksilme sadece Hz. Peygamber zamanında değil başka zamanlarda da geçerlidir diyenlere karşı Aliyyü'l-Kari farklı bir görüş ortaya koymaktadır. İmanda artma ve eksilme sadece Hz. Peygamber zamanı için geçerli bir durumdur. Çünkü o dönemde insanlar önce Tevhid inancına sahip olup sonraları ise ayetler indikçe, farz olan ibadetler emredildikçe ona göre de imanları artıyordu. Sonraki dönemler için durum böyle değildir. Farzlar, sünnetler, haram ve helaller bellidir. Onun için Müslümanların bu emir ve yasakları yerine getirip getirmemelerine göre yani taat ve mâsiyetlerine göre imanlarında artma ve eksilme meydana gelmektedir.

1.8. Mukallid'in İmanı

Bir delile dayanmadan taklidi olarak inanan kişinin imanı meselesi de tartışma yapılan konulardan biridir. Taklîdî iman; hiçbir araştırma yapmaksızın ve

¹⁵⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 355.

¹⁵¹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 355-356.

delil istemeksizin inanmaya denilir. Bu şekilde inanan kişiye de mukallid denilir. Mukallid yani taklit eden kişi, özellikle anne babasından ya da çevresindeki kimselerden, iman edeceği hususları duyar ve o şekilde inanır.¹⁵² Ehl-i kible âlimleri, mukallid'in imanının sıhhati konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, İmam-ı Malik, Evzai, Süfyan-i Sevri, hadis âlimleri ile müçtehitlerin çoğunluğu, böylesi kimsenin imanının sahih olacağını ancak delil bularak imanını güçlendirmediği için de günahkâr olacağını söylemişlerdir. Eş'arî, mukallid'in, bunu aklıyla bilmesinin gerekli olduğunu, dili ile ifade edip, başka birisi ile münakaşaya girmesinin şart olmadığını dile getirmiştir. Mu'tezile ise, bir kimsenin şüpheyi defedecek kadar her meseleyi aklın delâleti ile bilmedikçe mümin olamayacağını söylemiştir.¹⁵³

Aliyyü'l-Kari'nin ifadesine göre, Eş'arî, yukarıda geçen görüşünü biraz daha anlaşılır hale getirmek için şöyle demiştir: İmanın sahih olması için buna ait konuların her birini kişinin kalbi ve aklî delil ile bilmesi yeterlidir. Bunları dili ile ifade etmesi gerekmez. Bu hususları kalbi ile bilmeyen kişi, tam manasıyla kâfir değilse de mü'min de değildir. Ama imanını araştırıp güçlendirmediği için âsidir. Allah bu kimseyi dilerse affeder dilerse affetmez.¹⁵⁴ Ancak Aliyyü'l-Kari'ye göre, Eş'arî'nin buradaki sözü başlangıçta söylediklerine aykırıdır. Çünkü Eş'arî, iman sahih olmasının şartını nazar ve istidlâle bağı kılmıştı. Eğer Eş'arî, bununla iman kemaalinin sıhhatini kastediyorsa bu durumda cumhurun görüşüne uygun olur yoksa birbiriyle çelişen iki farklı görüş ileri sürmüş olur.

Yukarıda geçen bu görüş ayrılıkları, bir dağ başında doğan, orada yaşayan ve kâinatı veya onu yaratanı hiç düşünmeyen ve bunlardan haberdar edilmesinin üzerine bunları tasdik eden kişiyle ilgilidir. Müslüman beldelerde yaşayıp da Allah'ın yarattıklarını gören ve onu birleyen kimse ise taklit sınırının ötesindedir.¹⁵⁵

Aliyyü'l-Kari'ye göre, bu konuda en doğru görüş, Ebû'l-Hasan er-Rüstüfağnî¹⁵⁶ ile Ebû Abdillâh el-Halîmî¹⁵⁷ nin görüşleridir. Onlara göre, Müslüman

¹⁵² Neseffî, *Akâid*, 62.

¹⁵³ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 173; et-Teftâzânî, *el-Makâşid*, 730.

¹⁵⁴ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, 403-404.

¹⁵⁵ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 174.

¹⁵⁶ Tam adı, Ebû'l-Hasan Âlî b. Saîd er-Rüstüfağnî el-Hanefî (ö. 345/956) dir. Mâtürîdî kelâmcısı ve Hanefî âlimidir. bk. Muhammed Aruçi, "Rüstüfağnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/296-297.

bir kişi, Allah'ı bilir ve itikatta da Hz. Peygamberin sözünü esas alırsa bu kimsenin düşüncesi ve itikadı doğrudur. Meselelerin tümünü aklî delil ile bilmesine gerek yoktur. Aliyyü'l-Kari'ye göre, kişi ister bir delile dayansın isterse delil olmadan tasdik etsin, Allah'ın kendisine vaat ettiğı sevabı alır. Yani onun bu durumu âlimlerin ileri sürdüğü, isidlâli terk eden kişinin âsi olacağı, meselesine aykırı değildir.¹⁵⁸

Aliyyü'l-Kari, mukallidin imanı meselesini, okun ucundaki sivri demire benzeterek, kendisi araştırmayıp, başkasına özenerek inanan kimsenin imanının kesin delillerle muteber olduğunu söylemiştir.¹⁵⁹ Bir Müslüman her ne kadar imanını kendi çabasıyla elde etmese de onun imanı sahih ve geçerlidir.

1.9. İmanda İstisna

İstisna, kesin bir şekilde iman ettiğini söylemek yerine bunu Allah'ın dilemesine bağlayarak, inşaallah müminim, ifadesinin kullanılmasıdır. Hanefî ve Mâtürîdi âlimlerine göre kişi, imanda istisna yapmayıp mümin olduğunu kesin bir şekilde belirtmelidir.¹⁶⁰

Eğer, “*ben inşaallah müminim,*” ifadesi, içerisinde şüphe barındırıyorsa, söyleyen kimse küfre düşer. Fakat böyle değil de edebinden dolayı, işini Allah'a havale etmek maksadıyla ya da içinde bulunduğu ânı değil de gelecekteki bir şüpheyi dile getirmek için söylemişse bu durum o kimsenin imanına zarar vermez. Ancak yine de bu sözü kullanmaktan sakınmalı çünkü bu söz şüphe izlemini meydana getirmektedir.¹⁶¹

Eş'arîlere göre; bir kimsenin “*ben inşaallah müminim,*” demesi sahihtir. Çünkü kişinin son nefesinde imanını koruyabileceğı kesin değildir.¹⁶² Aynı şekilde bu sözü, iman ve küfür durumunda, mutluluk ve bedbahtlık hallerinde yani kısaca her durumda, sonuca itibar ederek söyleyebilir. Bir insan hayatı boyunca küfür ve

¹⁵⁷ Tam adı, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Halîmî el-Cürcânî (ö. 403/1012) dir. Müttekaddimîn devri Eş'ariyye kelâmcısı ve Şâfiî fakihidir. bk. Metin Yurdağür, “Hâlimî, Ebû Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/340-341.

¹⁵⁸ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhu'l-ekber*, 404.

¹⁵⁹ Aliyyü'l-Kari, *Emâli Şerhi*, 2/553.

¹⁶⁰ Topaloğlu-Çelebi, “İstisna”, 167.

¹⁶¹ Teftâzânî, *Şerhu'l Akâid*, 231.

¹⁶² Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Akaid Risâleleri*, trc. Mehmet Saki Çakır (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015), 43; Topaloğlu-Çelebi, “İstisna”, 168.

isyan üzere yaşamış olabilir, ama son nefesinde iman üzere ölebilir. Ya da ömür boyu iman üzere yaşayıp son anında küfür üzere ölebilir.¹⁶³

Eş'arîye'ye göre; hali hazırda kalbinde tasdik olan mü'minin imanına da, kalbinde küfür olan kâfirin küfrüne de itibar edilmez. Kişinin, Allah'ın bilgisinde iman üzere son nefesini vereceği biliniyorsa Allah'ı ve Peygamberi inkâr etse bile an itibariyle Allah katında mümindir. Tam aksine Allah katında, bir müminin son nefesinde kâfir olarak öleceği biliniyorsa, Allah ve Resulünün kalbiyle tasdik etmiş olsa da, şimdiki durumunda bu kimse Allah katında kâfirdir.¹⁶⁴ Sonuç itibariyle, Eş'arîye'ye göre; kişinin Allah katındaki durumu için muteber olan husus sonuçtur.

Aliyyü'l-Kari'ye göre istisnadan kasıt; Allah'ın dilemesiyle, imanin ilişkilendirilmesidir. Bir kimseye sen mümin misin? diye sorulduğunda; inşallah müminim veya mümin olmayı ümit ediyorum, gibi ifadeler kullanmasıdır. Aliyyü'l-Kari bununla ilgili ulemânın çeşitli görüşlerini naklederek, Ehl-i sünnet'in bu konudaki; imanda istisna caizdir, görüşünü benimsemektedir. İmanda istisna yapan kişinin küfre düşeceğini söyleyen Mürcie'ninde görüşünü reddetmektedir.¹⁶⁵

Aliyyü'l-Kari, Peygamber efendimizin şu hadisinin bu konuya delalet ettiğini bildirmektedir: *“Kişi hayatı boyunca cennet ehlinin amellerini yapar, tam cennete girecekken kitap (Allah'ın ezeli ilmi, kader) önüne geçerek cehennem ehlinin amelini yapmaya başlar ve haliyle cehenneme girer. Veyahut dünyadayken cehennem ehlinin amellerini yapar ve cehenneme girmeden tekrar kitap önüne geçerek cennet ehlinin amelini yapmaya başlar, bundan dolayı da cennete girer.”*¹⁶⁶

Aliyyü'l-Kari, amellerin sonuca göre değerlendirildiğini ve iblisle ilgili şu ayeti kerimenin de buna işaret ettiğini söylemektedir: *“Meleklerle; Âdem için secde edin, dedik. Derhal secde ettiler. Ancak İblis diretti, kibrine yediremedi. Zâten o kâfirlerdendi.”*¹⁶⁷ Aliyyü'l-Kari bu âyeti kerimeyi şöyle yorumlamaktadır: Âdem yaratılmadan önce iblis'in imanı sağlam, taatları ise çoktu ve o kadar ibadet etmesine rağmen imanı kendisine bir fayda sağlamadı. Bu ise iblis'in kâfir olmakta devam

¹⁶³ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhü'l-ekber*, 397.

¹⁶⁴ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 377-378.

¹⁶⁵ Alişîr Seyyid Azimof, “Ârâu Molla Ali el-Kârî el-Akâidetü fi Mesâilî'l-îman: Arz ve Nakd”, *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslamî*, 2/2 (Haziran 2019), 95.

¹⁶⁶ Müslim, “Kader”, 1632.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/34.

ettiğini göstermektedir.¹⁶⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere Aliyyü'l-Kari'ye göre, itibar edilecek olan iman, ölüm anındaki imandır.

Sonuç olarak Aliyyü'l-Kari, Eş'arîye'nin bu konudaki görüşlerini benimsemektedir. Aliyyü'l-Kari'ye göre, kişinin imanında sebat etmesi kesin değildir. Kişi iman üzere doğup iman üzere veya küfür üzere doğup küfür üzere ölebilir. Veyahut şimdiki haliyle iman eden ölüm anında küfür üzere ölebilir ya da şimdiki halde küfür üzere olan ölüm anında iman üzere ölebilir. Çünkü ameller sonuca göre değerlendirilir. Onun için imanda istisna, sonuca dayalı olarak kabul edilebilir. Buradaki istisnadan kasıt ise, kişinin gelecek dönemdeki durumunun nasıl olacağını bilememesinden dolayıdır.

1.10. İman-İslam Münâsebeti

İslam kelimesi, *silm* ve *selam* kökünden türemiştir ve *kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak, teslim etmek, barış yapmak*¹⁶⁹ anlamlarına gelir. İsim ve fiil haliyle Kur'ân'da 10 kadar ayette yer alır. Türemiş haliyle de 105 yerde geçmektedir.¹⁷⁰

Kur'an'a göre İslam kelimesi, mümin bir kimsenin sadece Allah'a teslim olması, yalnız O'na kulluk ve ibadet etmesi, diye tarif edilir. Tevhîd'in aslı bunu gerektirir.¹⁷¹ Kur'an ve sünnetteki bazı farklı kullanımlarından dolayı kelim âlimleri iman ve İslam'ın aynı anlama gelip gelmemesi hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Zâhirî ulemasına göre bu iki kavram ayrı, Hanefî/Mâtürîdîlere göre ise aynı şeyi ifade etmektedir.¹⁷² İman, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygambere tebliğ ettiği emir ve nehiylerin hepsini, kesin bir şekilde tasdik etmektir. İslam ise, bu emirleri, zâhiren ve bâtinen kabul etmek ve Allah Teâlâ'ya itaat edip emirlerine boyun eğmektir.¹⁷³

¹⁶⁸ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 376.

¹⁶⁹ İsfahânî, "S-l-m", 246.

¹⁷⁰ Topaloğlu-Çelebi, "İslâm", 161.

¹⁷¹ Topaloğlu-Çelebi, "İslâm", 161-162.

¹⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, 745; Pezdevî, *Ehli Sünnet Akâidi*, 220; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 229; Sâbûnî, *Matürîdiyye Akâidi*, 176.

¹⁷³ Neseî, *Akâid*, 75.

Mu'tezile mezhebi ile ameli, imana dâhil edenler, iman ve İslam'ın aynı manalara geldiğini söylemişlerdir.¹⁷⁴ Mu'tezileye göre bu iki kelime yani mümin ile müslim kelimeleri aynı manada kullanılır. Bu kelimeler şeriatin, övgü ve ta'zim olması için mümine verilen isimlerdir.¹⁷⁵ İman ile İslam'ın aynı manaya geldiği fikrini Mu'tezile mezhebi dışında, İbn Hazm (öl.456/1064), Ebû Talib el-Mekkî (öl.386/996), ile Hanefi-Mâtürîdî ekolüne mensup kalamcılar da benimsemişlerdir.¹⁷⁶

Eş'arî'ler ise; iman ile İslam kavramları birbirinden farklıdır,¹⁷⁷ diyen Ehl-i Sünnet kalamcılarındandır. Eş'arî'ye göre İslam'ın anlam alanı, iman kelimesinden daha geniştir ve haliyle imanı da kuşatmaktadır.¹⁷⁸ İmam Şâfiî, her müminin müslim olduğunu ancak her müslimin mümin olmadığını dile getirdikten sonra şu ayet-i kerimeyi örnek vererek buna delil göstermektedir: *"Bedeviler, iman ettik, dediler. De ki: Siz henüz iman etmediniz, fakat henüz iman kalplerinizin içerisine girmemiş olduğu halde, İslam'a girdik, deyin."*¹⁷⁹ Mezkûr ayet gösteriyor ki; iman ile İslam bir olmadığı gibi mümin ile müslimde bir değildir.¹⁸⁰

Aliyyü'l-Kari, İslam'ın ve imanın tanımını yapıp daha sonra aralarında bir bağ olup olmadığını ayetler ve hadisler eşliğinde şöyle açıklamıştır: İmanın sözlük anlamı, tasdik etmektir. Bununla ilgili Allah Teâlâ, Yusuf peygamberin kıssasında geçen kardeşleriyle ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Ey babamız! Biz gittik, yarış ediyorduk. Yusuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. Bir de baktık ki onu kurt yemiştir. Şimdi biz doğru da söylesek sen bize inanmazsın."*¹⁸¹ Ayette geçen bize inanmazsın, cümlesi, bizi doğrulamaz ve tasdik etmezsin, anlamına gelmektedir. Aliyyü'l-Kari'ye göre islam kelimesi diğer bir ayette ise şöyle geçmektedir: *"Göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez O'na teslim olmuştur."*¹⁸² Bu ayette geçen İslam kelimesi

¹⁷⁴ Pezdevî, *Usulu'd-Dîn* adlı eserinde ise Mu'tezile mezhebi için İman ve islam kavramlarına bakışını aynı değil de ayrı ayrı kavramlar olarak ele aldığını ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İmam Ebû'l Yüsr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, trc. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994), 221.

¹⁷⁵ Gölcük, "İman ve İslam Kavramları", 196.

¹⁷⁶ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 49.

¹⁷⁷ Kuşeyrî, *Akâid Risâleleri* adlı eserinde iman ve İslam kavramlarının bir olduğunu dile getirmektedir. bk. Kuşeyrî, *Akâid Risâleleri*, 63.

¹⁷⁸ Ebu'l Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne ve Usûlü Ehli's-Sünnet*, trc. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 28.

¹⁷⁹ el-Hucurât, 49/14.

¹⁸⁰ Semerkandî, *Tarîk-i Müstakîm*, 208-209.

¹⁸¹ Yusuf 12/17.

¹⁸² Âl-i İmran 3/83.

dıştan boyun eğmek, iman kelimesi ise içten boyun eğmek, anlamına gelmektedir. Aliyyü'l-Kari, daha sonra yine Allah Teâlâ'nın bu esasa işaret ederek şöyle buyurduğunu bildiriyor: *“Bedeviler, iman ettik, dediler. De ki, siz henüz iman etmediniz. Fakat iman henüz kalplerinizin içerisine girmediği halde, İslam’a girdik, deyin.”*¹⁸³ Aliyyü'l-Kari, delil olarak arzettiği ayetlerden sonra ise Cibril hadisinin de bu noktaya işaret ettiğini belirtmektedir. Peygamberimiz Cibril hadisinde¹⁸⁴ iman tanımını yaparken bunu sadece tasdik, İslam’ı ise, ikrar etmek ve iyilerin ameli olarak takdim etmiş ve böylece İslam ile imanı birbirinden ayırmıştır.¹⁸⁵

Aliyyü'l-Kari, *“Sonuçta Lut’un memleketinde bulunan müminleri çıkardık. Fakat bir ev haneden başka, orada Müslüman da bulmadık.”*¹⁸⁶ âyetini ise şöyle yorumluyor: Bu âyeti kerimede ki iman ile İslam’ın birbirinden farklı anlamda kullanılıyor olması, mümin ve müslim kavramlarının Hz. Lut’a tabi olanlar hakkında olmasını gerektirir. Yani İslam ve iman kelimelerinin birbirinden farklı olmaması, anlamlarından dolayı değil hükümleri itibariyledir.¹⁸⁷

Aliyyü'l-Kari’ye göre, birisi hakkında hüküm verirken, müslümandır fakat mümin değildir veya mümindir fakat müslüman değildir gibi söylemler doğru olmaz. Çünkü Hz. Peygamber döneminde insanlar üç fırkaya ayrılmışlardı. Bunlar Mümin, kâfir ve münafıktır, bunların dışında dördüncü bir fırka yoktur. Mümin bir kimse, Haşeviyye, Zâhiriyye veya herhangi bir fırkadan olursa olsun kâfir denmez çünkü bir Müslümanın kâfirlerden olmadığına icma vardır.¹⁸⁸ Aliyyü'l-Kari, buna delil olarak Allah Teâlâ’nın şu kavlini örnek verir: *“Babanız İbrahim’de olduğu gibi din işinde sizin üzerinizde bir güçlük kılmadı. Size Müslüman ismini Allah verdi.”*¹⁸⁹

Özetle Aliyyü'l-Kari’ye göre iman ve İslam birbiriyle ilişkili kavramlardır. İman kalpte olduğu için gizli, İslam ise açıktır. İman kalpte yer edinmiş, İslam ise kalıpta yani bedende yer edinmiştir, böylece bu ikisi birbirini tamamlayıcı özelliğe sahiptir.

¹⁸³ el-Hucurât 49/14.

¹⁸⁴ Müslim, “İman”, 7.

¹⁸⁵ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkı'l-ekber*, 263-264.

¹⁸⁶ ez-Zâriyât 51/35-36.

¹⁸⁷ Aliyyü'l-Kari, *İmam Âzam Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, çevr. Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1997), 367-368.

¹⁸⁸ Aliyyü'l-Kari, *İmam Âzam Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 368.

¹⁸⁹ el-Hac 22/78.

1.11. İmanda Eşitlik

Aliyyü'l-Kari, Ebû Hanîfe'nin; müminlerin tümü tevhid ve iman noktasında eşittir ancak amel yönünden farklıdırlar, sözünü şu şekilde yorumlamaktadır: Yani müminler aynı iman esaslarına inanmakta ve aynı şekilde de Allah Teâlâ'yı birlemektedirler. Aliyyü'l-Kari'ye göre, küfür ile iman, kör ile gören nasıl birbirine zıt ise iman edenlerle kâfirler de o şekilde farklıdırlar. Görenler, görme kuvvetine göre nasıl birbirinden farklı iseler, yani kimi gündüz daha iyi görürken kimi de gece diğerinden daha kuvvetli görüyorsa iman edenler de amel bakımından birbirinden öyle farklıdırlar.¹⁹⁰

Aliyyü'l-Kari, *el-Hulâsa*¹⁹¹ adlı eserden şunları nakletmektedir: Benim imanım Cebrail'in imanı gibidir, denilmesi hoş değildir. Ancak Cebrail'in iman ettiklerine ben de iman ettim, denilebilir. Aliyyü'l-Kari'ye göre burada geçen birinci sözde her yönden, yukarıdaki sözü söyleyenin imanının Cebrail'in imanı gibi olduğu tezi ortaya çıkmaktadır. Ancak Aliyyü'l-Kari'ye göre, Cebrail'in imanı ile o sözü söyleyenin imanı arasında fark vardır.¹⁹²

Aliyyü'l-Kari, bir Müslümanın, benim imanım peygamberlerin, hatta Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer veya diğer büyük sahabîlerin imanı gibidir, demesinin caiz olmadığını dile getiriyor. Çünkü kelime-i tevhid'in nuru olsun, müminlerin kalbindeki farklılık olsun bunları Allah'tan başkası bilemez ve inananların kalplerindeki bu nur kiminde güneş, kiminde ay, kiminde bir meşale ve kiminde de zayıf bir kandil gibi farklıdır.¹⁹³

Aliyyü'l-Kari, Hz. Peygamber'in: “*Allah katında kuvvetli mümin, zayıf müminden daha sevimlidir.*”¹⁹⁴ Hadisinin, zahirî ve batınî amellerdeki kuvvete de şâmil olduğunu söyler.¹⁹⁵ Ona göre müminlerin bu dünyadaki ilim ve amellerinin

¹⁹⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 215.

¹⁹¹ Bu eserin tam olarak ismi ve sahibi belli değildir. Ancak araştırdığımız kadarıyla eser, Ebû Muhammed Şerefüddin Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343) ye ait ve tam ismi *el-Hulâsa fî uşûli'l-hadîs* olabilir. bk. Halit Özkan, “Tîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/125-127.

¹⁹² Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 212.

¹⁹³ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, 260.

¹⁹⁴ Müslim, “Kader”, 1640.

¹⁹⁵ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, 261.

nurları nasıl farklı olarak ortaya çıkıyorsa aynı şekilde ahirette de farklı şekillerde meydana çıkacaktır.

Yine Aliyyü'l-Kari'ye göre, mümin bir kimsede kelime-i tevhid'in nuru ne kadar çok ve derecesi yüksek ise, bundan dolayı kendisindeki şüphe ve şehvetler de o derece yok olur. Öyle ki mümin bu sayede başına gelen her türlü şehvet, şüphe veya bir günah karşısında kendini korur ve başına gelenleri def eder. Bundan dolayı da cehennem o kişiye belki şöyle der: *“Geç, ey mümin! Senin nurun benim alevimi söndürmüştür.”* Bunu anlayan birisi Hz. Peygamber'in; *“Allah'ın rızasını isteyerek ‘La ilahe illallah’ diyene Allah Teâlâ cehennemini yasaklamıştır.”*¹⁹⁶ hadisi ve bunun gibi olanların da manasını anlamış olur.¹⁹⁷

Bu hadislerle konuyu sonlandıran Aliyyü'l-Kari, hadislerin yorumlarının farklılık arzettiğini, kimilerine göre bunların nesh edildiğini kimilerine göre emir ve yasaklar gelmeden evvel bunların buyrulduğunu kimilerince buradaki ateşin müşriklere mahsus cehennem ateşi olduğunu ve kimilerine göre de cehenneme girmek sözünün ebediyyen orada kalmak manasında olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁸

Aliyyü'l-Kari, müminlerin imanda eşit olup olmaması konusunda da farklı görüşe sahiptir. Ona göre müminler iman etme açısından birbirinden farklıdır. Meselâ herhangi bir müminin imanı ile Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in veya başka birinin imanı eşit değildir. Çünkü kalpte olanı Allah'tan başkası bilemez. Onun için imanın dereceleri de farklıdır.

1.12. Şuur Kaybı Halinde İman

Aliyyü'l-Kari, kişinin uyku, gaflet, bayılma ve ölüm gibi kendi elinde olmayan bir durumda da imanın devam edeceğini söylemiştir. Ona göre, insanın kendi elinde olmaksızın meydana gelen arızî durumlar tasdik ve imana aykırıdır. Ancak İslam şeriatine göre, kişi imanına zıt bir iş yapsa da mümin kalmaya devam eder.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Müslim, “İman”, 17.

¹⁹⁷ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 216.

¹⁹⁸ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 216.

¹⁹⁹ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, 403.

Aliyyü'l-Kari, Mu'tezile'nin yukarıdaki görüşe muhalif olduğunu ifade eder. Onlara göre, uyku ile ölüm hali bilme sıfatına zıttır, onun için bu kimseler mümin olmakla vasıflanamazlar.²⁰⁰

Sonuç olarak, Aliyyü'l-Kari'ye göre kişinin kendi elinde olmayan durumlarda yapmış veya söylemiş olduğu şeylerden dolayı sorumlu olmadığını söyleyebiliriz. Uyku, bayılma ve gaflet gibi gayr-ı ihtiyâri sebeplerden dolayı yapılan şeyler ya da söylenilen sözler kişinin imanına bir zarar vermez. İman bölümünün sonunda bir değerlendirme yapacak olursak; genel anlamda Aliyyü'l-Kari'nin görüşleri Ehl-i sünnet'in görüşleriyle uyumludur.

İman bölümünü ele aldıktan sonra ikinci bölümde ise Aliyyü'l-Kari'nin küfür konusundaki görüşleri ele alınacaktır.

²⁰⁰ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 403.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ALİYYÜ'L-KARİ'YE GÖRE KÜFÜR VE MAHİYETİ

2.1. Küfrün Tanımı

Küfür, sözlükte, “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” gibi manalara gelir. Geceye, görünen şeyleri karanlığıyla örttüğü için, çiftçiye de tohumu toprağa ektiği için kâfir denilmiştir.²⁰¹ Küfrü benimseyen birisine, *fitrî yeteneğini köreltip örten* anlamında *kâfir* denilir. Kur'an'da *inkâr*, *cahd*, *işrak* ve *tekzîb* kavramları da küfür manasında kullanılmıştır.²⁰² Reddetmek, hoş görmemek anlamına gelen *inkâr* da küfür karşılığında kullanılmaktadır. Böyle tavır gösterenlere de *münkir* adı verilir.²⁰³

Küfrün terim anlamı ise; iman kavramının zıddı olarak, Hz. Peygamberi ve Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e gönderdiği kesin olan esasları yalan saymak, tevâtür yoluyla insanlığa gelen hükümlerin tümünü ya da bir kaçını inkâr etmek demektir.²⁰⁴

Küfür, dünyada ve ahirette insanı helâke sürükleyen kötülüklerin en büyüğüdür. Bu konuda Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*İnkâr edenler, gerek kitap ehlinden olsun gerek müşriklerden, muhakkak ki cehennem ateşindedirler. Orada sonsuza dek kalacaklardır. İşte onlar bütün yaratıkların en kötüleridir.*”²⁰⁵

Küfür meselesi de iman konusu gibi kelimeler ilminde üzerinde durulan ve en çok tartışılan konulardan birisidir. Nasıl ki iman, dinin merkezinde bulunup dini hayatın her yönüne anlam ve değer katıyorsa, imanın zıddı olarak küfür de aynı şekilde kişileri, kazanılan bu anlam ve değerlerden uzaklaştırıp, dünyevî ve uhrevî bazı haklardan mahrum bırakan belirleyici bir hükme sahiptir.

²⁰¹ İsfahânî, “K-f-r”, 435.

²⁰² Topaloğlu-Çelebi, “Küfür”, 192.

²⁰³ İsfahânî, “K-f-r”, 435-437; Sinanoğlu, “Küfür”, 26/534.

²⁰⁴ İsfahânî, “K-f-r”, 436-437.

²⁰⁵ el-Beyyine 98/6.

İslam âlimleri, iman terimiyle ilgili olarak kendi mezhep ya da ekollerinin görüşlerine uygun farklı tanımlamalar yaptıkları gibi küfrün ıstılâhî anlamına dair de aynı minvalde birçok görüş ileri sürmüşlerdir.²⁰⁶ İman bölümünde bu yaklaşımlara geniş bir şekilde değinildiği için burada sadece küfrün tanımı hakkında kısaca mezheplerin görüşlerini vermekle iktifa edeceğiz. İtikadi mezheplerin küfür konusundaki tanımları şöyledir:

İmanı “*kalbin tasdiki*” olarak tanımlayan Ehl-i sünnet kelimcilerinin cumhûruna göre küfür; zarûrat-ı diniyyeden sayılan şeylerin tamamını ya da bir kısmını kalben tasdik etmemektir.²⁰⁷

İman’ı, “*kalben Allah’ı ve Peygamberlerini bilmektir,*” diye tarif eden Cehmiyye’ye göre ise küfür, Allah’ı ve peygamberlerini bilmemek, demektir.²⁰⁸

İman, “*sadece dilin ikrarıdır,*” diyen Mürcie ve Kerrâmiyye’ye göre küfür, iman edilecek hususları dil ile ikrar etmemektir.²⁰⁹ Bu görüşü savunanlara göre, her ne kadar kişi, kalbiyle Allah’ı, peygamberleri ve onların getirdiği hükümleri kabul etse de, bunları diliyle söylemediği takdirde mümin özelliğini kaybederek kâfir olur.²¹⁰

İman, “*kalbin tasdiki ve dilin ikrârıdır*” diyenler ve kavl-i meşhûrcular(Şemsü’l-eimme es-Serahsî, Muhammed Pezdevî gibi Hanefiyye mezhebine uyanlar) olarak bilinen gruba göre küfür; kişinin özürsüz olarak, tasdik etmesi gereken şeyi kalbiyle tasdik etmemesi ve ikrar etmesi gerekeni de diliyle ikrar etmemesidir. Yani bu duruma göre kişi imanın iki rüknü olan tasdik ve ikrardan birini sebepsiz olarak eksik yaparsa, küfre düşmüş olur. Oysaki Hanefî kelimcılara göre iman kalbin tasdikidir, ikrar ise imanın rüknü değil kişiye sadece dünyadayken mümin muâmelesi yapılabilmesi için imanın şartı kılınmıştır.²¹¹

²⁰⁶ Mahsum Aytepe, *Hak Dini Kur’an Dili Tefsirinde İman ve Küfür Kavramı* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 57.

²⁰⁷ Sinanoğlu, “Küfür”, 26/535.

²⁰⁸ Eş’ârî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 215; Sinanoğlu, “Küfür”, 26/535.

²⁰⁹ Sinanoğlu, “Küfür”, 26/535.

²¹⁰ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 71.

²¹¹ Sinanoğlu, “Küfür”, 26/535; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 71-72.

İman'ı, “kalbin tasdiki, dilin ikrârı ve bir takım amelleri işlemektir,” diye tarif eden Haricî, Mu'tezilî ve Şia'ya göre ise küfür, tarif edilen üç rükünden birinin bulunmaması hâlidir.²¹² Zeydiyye'nin çoğunluğunun görüşü ise; yapıldığında kötü sayılan ve ceza gerektiren şeyleri işlemek, inkâr veya şirk değil, nimet-i küfürdür.²¹³

Kur'an'da insanlar inanç açısından üçe ayrılmıştır. İnanan kişilere *mümin*, inkâr edenlere *kâfir*, kalbiyle inkâr ettiği halde çevresindekilere inanıyormuş gibi gözükenlere de *münafık* denilmiştir. İslam literatüründe küfür, bu dinin sunduğu gerçeklere başlangıçta inanmamak şeklinde olabileceği gibi müminken küfrü gerektiren sözlü veya fiili davranışlar biçiminde de olabilir. Ancak hak dinden yeterince haberdar olmamak mazeret teşkil ettiği gibi, müminin işleyeceği her günah da kendisini küfre götürmez.²¹⁴

Küfür kelimesi îtikâdi ve amelî olmak üzere iki manada kullanılmaktadır; îtikâdi küfür; iman edilmesi gerekli olan esasları (Allah'ın varlığına birliğine inanmak gibi) kabul etmemektir. Amelî yönden küfrün mânâsı ise, Allah'ın kendisine verdiği nimetleri inkâr edip şükürde bulunmamaktır.²¹⁵ Bununla ilgili olarak Kur'ân'ı Kerim'de: “*O halde her kim mümin olarak salih amellerden bir amel işlerse, onun yaptığına bir nankörlük yok ve biz onun hesabına yazarız.*”²¹⁶ buyurulmuştur.

Amelî küfür iki anlamda kullanılır. Birincisi, kendisine verilen nimetlerin, Allah tarafından verildiğini ve bir lütuf olduğunu inkâr etmektir. Buna, Kârun'un, ayet-i kerimedeki küfrü örnek olarak verilebilir. Karun'a: “*Allah'ın sana verdiği nimetlerden (onun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu gözet; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sende iyilik et. Yeryüzünde fesat çıkarma. Çünkü Allah fesat çıkaranları sevmez.*”²¹⁷ denildiğinde: “*Ben ona, yalnızca bendeki bir ilim sayesinde ulaştım.*”²¹⁸ diye karşılıkta bulunarak elindeki nimetleri, Allah'ın verdiğini inkâr etmiştir.²¹⁹

²¹² Sinanoğlu, “Küfür”, 26/535.

²¹³ Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 132.

²¹⁴ Topaloğlu-Çelebi, “Küfür”, 192.

²¹⁵ Şentürk “İman ve Küfür”, 12.

²¹⁶ el-Enbiyâ 21/94.

²¹⁷ el-Kasas 28/77.

²¹⁸ el-Kasas 28/78.

²¹⁹ Şentürk “İman ve Küfür”, 13.

Amelî küfrün ikinci anlamı ise, nimetlerin kötüye kullanılmasıdır. Bu, her ne kadar îtikâdi açıdan küfür sayılmasada nimeti verene karşı bir saygısızlıktır. Nitekim bununla ilgili Kur'an-ı Kerimde “Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım ve eğer nankörlük ederseniz, haberiniz olsun ki azabım çok şiddetlidir.”²²⁰ buyurulmuştur.²²¹

Küfrün birkaç manalı olduğunu söylememizdeki sebep, bu manaların her birisinin ayrı ayrı hükümleri olduğuna işaret etmek içindir. Akîde yönünden küfür, kişinin imansız olması ve dünyada Müslüman muâmelesi taşınamaması, ahirette ise ebedi olarak cehennemde kalmasıdır. Amelî küfür ise Allah'ın vermiş olduğu nimete karşı nankörlük etmektir. Bu şekildeki küfür günah olsa da kişiyi imandan çıkarmaz. Onun için bu manalardan birini diğerinin yerine kullandığımız zaman büyük sakıncalar doğar.²²² Bununla ilgili Kur'an-ı Kerim'de: “Ama ayetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak can vermiş olanlar; işte Allah'ın, Meleklerin ve tüm insanların laneti hep onların üzerinedir. Onlar sürekli o lânet içerisindeyler. Ne azabları hafifletilir ne de onların yüzlerine bakılır.”²²³ buyurulmuştur.

Bir başka ayeti kerimede de şöyle buyurulmuştur. “Sizden de, her kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, artık onların bütün amelleri, dünyada da ahirette boşa gitmiştir. Artık onlar ateş ehlidirler. Hep orada ebedî kalırlar.”²²⁴

Aliyyü'l-Kari küfür konusunu iman konusu gibi küfrün tanımı, mahiyeti vb. gibi teferruatlı bir şekilde açıklamamıştır. Aliyyü'l-Kari'ye göre, ulemânın çoğunluğu, imanın, kalp ile tasdik olduğunu, kişinin ikrar etmesini ise dünyadaki hükümlerin uygulanması için şart olduğunu söylemişlerdir. Kalp ile tasdik etmek kişiyi Allah katında mümin kılsa da gizli bir iş olduğu için buna mutlaka bir alâmet gerekir. Dili ile ikrar edip de kalbiyle tasdik etmeyen dünya hükümleri bakımından mümin olsa da Allah katında kâfirdir. Dünya hayatında miras alır, cenazesi kılınır vs.²²⁵

²²⁰ İbrâhîm 14/7.

²²¹ Şentürk “İman ve Küfür”, 13.

²²² Şentürk “İman ve Küfür”, 13.

²²³ el-Bakara 2/161-162.

²²⁴ el-Bakara 2/217.

²²⁵ Aliyyü'l-Kari, Şerhi'l-Fıkhu'l-ekber, 253.

Aliyyü'l-Kari'ye göre, bazı günahlar, kişiyi inkâra kadar götürür, bu ise şer'i delillerle bilinmektedir. Mesela şer'i delillerle sabit olan küfür sözleri, putlara tapmak, mushafı pisliğin içine bırakmak ve benzeri durumlar Müslümanı küfre düşürür. Ancak şüphe ve inkâr olmadıkça, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik eden kişinin küfür sözleri ve küfür işleriyle kâfir sayılmayacağı görüşü vardır. Aliyyü'l-Kari'ye göre bu görüş yanlıştır. Yani kişi iman ediyor olsa da bazı durumlarda yaptıklarından ya da sarfettiği sözlerden dolayı küfre düşebilir.²²⁶

2.1.1. Küfür Çeşitleri

İslam âlimleri genel itibariyle küfrü dört kısma ayırmışlardır.²²⁷

Küfr-i inkâri: Bir kimsenin Allah'ı, peygamberleri ve peygamberlerin getirdiği hükümleri tasdik ve ikrar etmemesidir.

Küfr-i Cühûd: Kişinin kalbiyle doğruyu ve hakikati bilmesi ama bilerek buna yanaşmaması ve bunu diliyle itiraf etmeyerek inkâr etmesidir. Şeytan ve Ümeyye b. es-Salt'ın küfrü buna örnek verilebilir.

Küfr-i İnâdî: Bu tanıma göre, kişinin Allah'ı kalbiyle bilip diliyle de bunu ikrar ettiği halde şan, şöhret, makam veya kavmiyetçilik gibi nedenlerden dolayı inat ederek İslam'ı kabullenmemesidir. Buna örnek olarak da Ebû Talib'in küfrü verilebilir.

Küfr-i Nifak: Bu çeşit küfür ise kişinin zarûrî olarak inanması gerektiği esasları diliyle ikrar ettiği halde kalbiyle tasdik etmemesidir.²²⁸

2.2. Küfür ve İrtidad

İrtidad, geri dönme, reddetme, İslâm'ı kabul ettikten sonra yeniden küfre dönme gibi anlamlara gelir.²²⁹ Mürted ise dinden çıkan kimse demektir. Bir kimse

²²⁶ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 231.

²²⁷ Neseî, *Akâid* adlı eserinde küfrü üçe ayırmıştır. Bunlar; “*Cehli küfür*, *İnadi küfür* ve *Hükmi küfür*”dür. Bir kimsenin Allah'ın varlığını ve sıfatlarını, cahilliğinden dolayı bilmemesine *Cehli küfür*, kâinatın sahibi ve yaratıcısının Allah olduğunu bilmesine rağmen inat ve inkâr ederek iman etmemesine *İnadi* veya *İnkâri* küfür denir. Allah'ı Teâlâ'nın ve Resulullah'ın tekzip alameti olarak bildirdikleri hareketleri yapmak veya sözleri söylemek suretiyle İslam dairesinden çıkmak ise *Hükmi küfür*’dür.” (Neseî, *Akâid*, 205-206.)

²²⁸ Sinanoğlu, “Küfür”, 26/536; ayrıca bkz. Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 74.

²²⁹ İsfahânî, “r-d”, 199.

dini hükümleri, helal ve haramları, iman esaslarından herhangi birisini inkâr ederse, irtidad ederek dinden çıkmış olur.²³⁰

Mürted ile kâfir mânâ itibariyle benzer gözükse de ikisi arasında fark vardır. Kâfir; baştan beri yani doğumundan ölümüne kadar küfür içinde kalmış, İslam'ı kabul etmemiş ve İslam'ın nurundan feyz alamamıştır. Mürted ise; Müslüman olmuş ve belli bir zaman da Müslüman olarak yaşamış, hakikatı öğrenmiş ancak yine de haktan ayrılıp batıla dönmüştür. Bundan dolayı doğumundan itibaren küfür içerisinde olana *kâfir-i aslî* denmiştir. Kâfirle mürtede uygulanan hüküm ise birbirinden farklı olmuştur.²³¹

Mürted olan bir kimsenin, dünya hayatında yapmış olduğu bütün şer'i ameller bâtıl olduğu gibi eşinin nikâhı da düşer ve kendisine haram olur. İrtidad eden bu kişi eğer kurtuluşa ermek istiyorsa öncelikle yapmış olduğu küfründen vazgeçmeli, daha sonra kelime-i şهادet getirmeli ve son olarak da karısıyla tekrar bir nikâh tazelemelidir.²³²

Tekrar İslam'a dönen kişi eğer mürted olmadan önce hac yapmışsa, haccını tekrar etmelidir ama namaz ve oruçlarını kaza etmesine gerek yoktur. Böylece tekrar İslam'a dönen kişi öldürülmekten kurtulur. Ancak İslam'a dönmez de küfründe ısrar ederse bu defa öldürülür, malı varsa mirasçılarına paylaşılır. Ahiretteki durumu ise ebedî cehennemde kalmaktır.²³³

Peygamberimize hakâret eden kimsenin durumu ise mürtede uygulanan cezadan farklıdır. Bu kişinin tevbe etmesinin, yeniden İslâm'a dönmesinin veya nikâhını tazelemesinin verilecek cezadan kurtulabilmesi için bir yararı olmaz. Sözkonusu kişi Peygambere hakaret ettiği için bizzat Hz. Peygamber ile helalleşmesi gerekir. Hz. Peygamber yaşamadığı için ondan helallik alması mümkün değildir. Dolayısıyla bu kişinin dünyada kurtuluş yolu kapanmıştır ve doğrudan öldürülmesi gerekir.²³⁴

²³⁰ İrfan İnçe, "Ridde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/91-93.

²³¹ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 79.

²³² Neseî, *Akâid*, 223.

²³³ Neseî, *Akâid*, 223.

²³⁴ Neseî, *Akâid*, 223-224.

Aliyyü'l-Kari, mürted olan kişinin İslam'a nasıl davet edileceğini ve bu konudaki mezhep imamlarının görüşlerini bizlere şöyle aktarır. Aliyyü'l-Kari'ye göre kesin ve mütevâtir delillerle sabit olan farz veya haramları inkâr eden kişi öncelikle tevbeye davet edilir, tevbe ederse kurtulur ancak tevbe etmez ise kâfir ve mürted kabul edilerek öldürülür. Aliyyü'l-Kari'ye göre dinden dönmeye ve Münafıklığa sebep olan durumlar, bid'atler ve kötülüklerdir. Aliyyü'l-Kari, Hallâl'in "*es Sünne*"²³⁵ isimli eserinde Muhammed b. Sîrîn'in konuyla ilgili olarak şöyle dediğini nakleder.²³⁶ Mürtedliği benimseyen kişilerin çoğu havâi insanlardır ve şu ayet-i kerime de böylesi kimseler hakkında inmiştir. "*Âyetlerimiz hakkında uygunsuzluğa dalanları gördüğün zaman da kendilerinden yüz çevir, tâ ki başka bir söze dalsınlar.*"²³⁷

Aliyyü'l-Kari'ye göre, mürted olan kişiye İslam daveti daha önceden ulaştığı için tekrar İslam'a davet edilirken nedib yolu ile yani zorlamadan davet edilir. İmam Şâfiî, İmam Ahmed ve İmam Mâlik'in de görüşleri bu yöndedir. Yine Aliyyü'l-Kari'ye göre dinden dönen kişiye İslâma dönmesi söylenir ve şüphesi giderilmeye çalışılır. Bundan sonra mürted kişi kendisine mühlet verilmesini isterse, üç gün hapsedilerek kendisine düşünme fırsatı verilir. Verilen bu mühlet zarfında yeniden iman etmez ise öldürülür.²³⁸

Aliyyü'l-Kari, mürted eden kişiye uygulanacak olan ceza ve verilecek mühletin mezhepler ve âlimler arasındaki farklarını şöyle açıklamaktadır:

Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf'a göre; irtidat eden kimse İslam'a tekrar davet edildikten sonra mühlet talebinde bulunup bulunmamasına bakılmadan üç gün zaman tanınır. İmam Şafi'ye göre mürted olan kişi o vakitte tevbe ederse kurtulur, etmezse öldürülür. İbn-i Münzir'de bu görüştedir. Sevrî'nin görüşü ise şöyledir; mürted kişinin tekrar İslam'a dönmesi umuluyorsa tevbeye davet edilir. İmam Mâlik ve İmam Ahmed'e göre kişi birkaç defa dinden dönme olayını tekrar etmişse artık tevbeye davet edilmez. Ebû Yusuf ise şöyle demektedir; bir kimse eğer birkaç defa

²³⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl'in (ö. 311/923) eseridir. bk: Şükrü Özen, "Hallâl Ebu Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/382-383.

²³⁶ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 427.

²³⁷ el-En'âm 6/68.

²³⁸ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 432.

dinden dönmüşse, dinle alay ettiği için tekrardan İslam’a davet edilmeksizin öldürülür. Bu konuda ilim adamlarının çoğunluğu ise; bir kimse ikinci üçüncü defada dinden dönmüş olsa yine tevbeyle davet edilir, görüşündedirler.²³⁹

Aliyyü’l-Kari yukarıdakilerden farklı olarak Şeyh Allâme Bedr er-Reşid’in şu görüşünü nakletmiştir: Bir kimsenin kalbi imanla dolu olsa bile diliyle Allah’ı inkâr etse ya da küfrü gerektiren bir söz söylese bu kişi Allah katında kâfirdir.²⁴⁰ Aliyyü’l-Kari bu hususu: “*Her kim imanından sonra Allah’ı inkâr ederse, kalbi iman ile mutmain olduğu halde zorlananlar başka, fakat inkâra kalbini açan kimseye gelince, mutlaka onların üzerine Allah’tan gazab iner ve onlara Allah’tan büyük bir azab vardır.*”²⁴¹ âyetiyle sonlandırmıştır.

2.3. Küfür ve Nifak

Kelime anlamı itibariyle nifak; tarla faresinin yuvasından çıkması, yuvasına girmesi, kişinin olduğundan başka türlü görünmesi mânâlarına gelir.²⁴² Kalbindeki inancın aksini açıklayan kişiye *münafık* denilmiştir.²⁴³ Münafık tam anlamıyla *takiyye* yapan kişidir. Gerçek inancını gizleyip, inanmadığı şeyi söyleyen veya yapandır.²⁴⁴

Ahirette, kişi hakkında verilecek olan hüküm kalbindeki duruma göre olacaktır. Yani kalbinde imanı varsa cennetlik, küfrü varsa cehennemlik olacaktır. Kişinin kalbinde bulunan küfrün kâfirlik veya münafıklık olması Allah katında bir değişiklik meydana getirmez. Farklılık sadece dünyadaki uygulanacak hükümlerdedir.²⁴⁵

²³⁹ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 432.

²⁴⁰ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 432.

²⁴¹ en-Nahl 16/106.

²⁴² İsfahânî, “n-f-g”, 504.

²⁴³ Topaloğlu-Çelebi, “Nifak”, 249.

²⁴⁴ Karadaş, *İslam Akâidi*, 29.

²⁴⁵ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 83.

2.4. Küfür ve Şirk

Şirk sözlükte; ortak olmak, ortak koşmak, ortaklık manalarına gelir.²⁴⁶ Istılâhi olarak ise; Allah-u Teâlâ'yı zatında, sıfat ve fiillerinde ve O'na ibadet edilmesinde ortağı, eşi, dengi veya benzerinin bulunduğunu kabul etmektir.²⁴⁷

Aliyyü'l-Kari, tevhid bahsinde şirkle ilgili olarak şunlara değinmiştir: Bütün akıllı kişiler, varlıkların durumuna, yeryüzünün, gökyüzünün, hayvanların, bitkilerin ve ayetlerde geçen diğer varlıkların yaratılışına bakarak, onları yoktan vâ' edenin birliğini görmüş ve bilmişlerdir. Ancak Dehriyye ve Mecûsiler gibi kendini büyük gören bazı sefihler Allah'a ortak koşarak küfre düşmüşlerdir. Bazıları Allah'a şirk koşarak putlara tapmışlardır. Bazıları da (Mecûsiler) kötülükleri şeytan'a, hayrıda Rahmân'a nisbet ederek şirke düşmüşlerdir.²⁴⁸

2.4.1. Şirk Çeşitleri

Şirkinde kendi arasında birçok çeşidi ve nedeni vardır. Allah'ı Teâlâ Hz. Âdem'den itibaren insanlığa yol gösterici ve uyarıcı olarak peygamberler göndermiştir. Ancak insanoğlu zamanla tevhid inancından uzaklaşarak nefsinin, dünyanın, menfaatin peşine düşmüş, gerçek ve kalıcı olanı bırakıp veya unutup geçici olanı tercih etmiştir.

İzmirli İsmail Hakkı şirki beş kısma ayırmış ve herbirini kısaca şöyle tarif etmiştir:

1. Şirk-i istiklâl: Bunlar iki ilahın varlığını kabul edenlerlerdir. Bu şirk çeşidi Mecûsiler'le düalist inanç gruplarında görülür.

2. Şirk-i teb'îz: Yüce Allah'ın birliğini kabul etmenin yanısıra Hristiyanlıkta var olan teslîs inancına benzer bir tanrı inancını benimsemektir.

3. Şirk-i takrîb: Putları ve heykelleri ilah edinenlerin şirkidir. Bunların böyle inanmalarının amacı ise putların kendilerini Allah'a yakınlaştırmak için bir aracı konumunda olmalarındandır.

4. Şirk-i taklîd: Bu şirk çeşidi, câhiliye arapları'nda görüldüğü üzere atalarını taklit ederek putları ve heykelleri ilâh edinenlerdir.

²⁴⁶ İsfahânî, "Ş-r-k", 263.

²⁴⁷ Topaloğlu-Çelebi, "Şirk", 296.

²⁴⁸ Aliyyü'l-Kari, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 39-41.

5. Şirk-i esbâb: Tabiatı eşyanın hakiki yaratıcısı olduğuna inananların şirkidir. Bu inançta olanlara göre kanunların yaratıcısı Allah değil, doğaları gereğidir.²⁴⁹

Ayrıca şirk, büyük ve küçük diye iki kısma ayrılarak da tahlil edilir. Büyük şirk, Yüce Allah'ın birden fazla olduğunu kabul etmek, bir benzerinin, yardımcısının veya rakibinin bulunduğunu söylemektir. Küçük şirk ise, Allah-u Teâlâ'ya özel sıfat ve fiillerin bir kısmının başka yaratıklarda da olduğunu kabul etmektedir.²⁵⁰

2.4.1.1. Büyük Şirk

Allah nezdinde günahların en büyüğü, O'na karşı muhalif olan, O'na benzeyen veya denk kabul edilen bir varlığın olduğuna inanmaktır.²⁵¹ Bunun büyüklüğü ve kötülüğü ise birçok ayette şu şekilde ifade edilmektedir.

*“Her kim, Allah’a ortak koşarsa öyle olur ki sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyordur.”*²⁵²

*“Doğrusu Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Onun dışındakileri dilediğini bağışlar.”*²⁵³

2.4.1.2. Küçük Şirk

İslâm âlimlerinin küçük şirk ya da gizli şirk adını verdikleri ve bu kapsamda değerlendirdikleri davranışlardan bazılarını önemine binaen şu şekilde sıralayabiliriz.

1-Şahıslara Hürmet: İnsanoğlunun dünyada sevdiği ve değer verdiği kişiler vardır. Bunların yanında doğayı ve tabiat nesnelerini sever, din âlimlerine, tarikat şeyhlerine, anne-babasına, evladına, eşine dostuna vb. sevgi saygı besler. Ancak bir Müslüman için bunların hiç birisi Allah’a olan muhabbetinin önüne geçemez ve yine bunların hiç birisi müminin kalbinde Allah’a ortak olamaz.²⁵⁴

²⁴⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm*, (Şehzâde Paşa: Evgâf İslamiyye Matbaası, 1339-1341), 102-103.

²⁵⁰ Topaloğlu-Çelebi, “Şirk”, 296.

²⁵¹ Bekir Topaloğlu vd., *İslamda İman Esasları*, 1/131.

²⁵² el-Hacc 22/31.

²⁵³ en-Nisâ 4/48.

²⁵⁴ Bekir Topaloğlu vd., *İslamda İman Esasları*, 1/134.

Peygamber olmasına rağmen diğer insanlardan bir farkının olmadığını Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e şöyle haber vermiştir: *“De ki: Ben yalnız sizin gibi bir beşerim. Ancak bana şöyle vahyolunuyor: İlahınız ancak bir tek ilahtır.”*²⁵⁵

2-Tabiatı Yüceltme: Tabiat, varlık âleminde Allah’ın sanat eserlerinden sadece biridir. En küçük karıncasından tutunda en büyük galaksisine kadar içerisinde birçok güzellik, eşsiz âhenk ve incelikler mevcuttur. Bunların tümü yüce Allah’ın bir yaratmasıdır ve onun emrindedir. Müslümanlar olarak bazı eşya veya yerlere kutsiyet atfetmemizdeki sebep sadece mecazî ve itibârîdir. Mesela Kâbe, Mescid-i Nebî, Hacerülesved, Mescid-i Aksâ gibi yerler Müslümanlar için önemlidir. Ancak bunların önemi kendi yapı ve maddeleri için değil vazifeleri ve taşıdığı hatıralar için kıymetlidir. Hz. Ömer’in Hacerü’l-esved hakkında söylemiş olduğu şu söz buna en güzel örnektir.²⁵⁶ *“Senin bir şeye veya bir kimseye zararının veya faydanın olmadığını biliyorum. Resulullahın seni öptüğünü görmeseydim bende öpmezdim.”*²⁵⁷

3-Gaybın Bilinmesi: İdrakimiz ve duyularımızın dışında kalan olgulara gayb âlemi denilir. Mesela âhiret, cennet, cehennem gibi konular bizim için gaybîdir. Bunları akıl ve duyularımızla değil sadece bize bildirilenlerle bilebiliriz. Allah’ın zatı’da gaybîdir ancak bunu O’nun eserlerine bakarak ve aklımızı kullanarak idrak edebiliriz.²⁵⁸

Cahiliye devrinde putperest insanlar kâhin, falcı ve benzeri kişilerin gelecekle ilgili olan gaybî bilgilere sahip olduklarını söylerlerdi. Müşrikler böylesi kişilere başvurarak, bilemediklerini onlardan öğrenmeye çalışırlardı. Böyle davranmakta bir nevi puta tapmaya benzemekteydi. Çünkü kâhin, insanların bilmediği gaybî konuları bildirdiği için bir bakıma tanrılık ya da peygamberlik özelliği taşımaktaydı.²⁵⁹ Ancak Kur’ân’da Allah-u Teâlâ bunu şöyle reddetmektedir: *“De ki: göklerde ve yerde Allah’tan başka kimse gaybı bilemez.”*²⁶⁰

²⁵⁵ el-Kehf 18/110.

²⁵⁶ Bekir Topaloğlu vd., *İslamda İman Esasları*, 1/138-139.

²⁵⁷ Buhârî, “Hac”, 60

²⁵⁸ Bekir Topaloğlu vd., *İslamda İman Esasları*, 1/140.

²⁵⁹ Bekir Topaloğlu vd., *İslamda İman Esasları*, 1/141.

²⁶⁰ en-Neml 27/65.

4-Riya ve Menfaat: Riya; gösteriş, saygınlık kazanma çıkar sağlama, âhiret ameliyle dünya menfaati gözetme gibi anlamlara gelmektedir. Âhiret ameli ise beden söz ve maddi olarak yapılan bütün ibadetlerdir. İbadetler ise yalnızca Allah’a yöneliktir, gösteriş için yapılmaz.²⁶¹ Bu konuda şu âyet örnek olarak verilebilir: “Onun için her kim Rabbine kavuşmayı dilerse, sâlih bir amel işlesin ve Rabbinin ibadetine hiç kimseyi ortak tutmasın.”²⁶²

2.5. Büyük Günah Meselesi

Büyük günah kavramı akâid ve kelam eserlerinde “*kebîre*” kelimesi ile ifade edilir. Kebîre, maddi veya manevi bakımdan büyük olmak manasına gelen *kebr* (kiber) kökünden türemiş bir isimdir.²⁶³ Büyük günah, dini anlamda kesin delil ile yasaklanan, dünyada ve ahirette cezası olan davranıştır. Bunun dışında kalan diğer kötü davranışlara ise *sagire* (küçük günah) denilir. Kur’an’da *zenb*, *ism*, *fisk*, *isyan* gibi kelimelerle ifade edilen günahın küçük ve büyük olabileceği belirtilir. “Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük günahların affedileceği”²⁶⁴ “amel defterinin büyük küçük bütün günahları kapsayacağı”²⁶⁵ bildirilir. Hadislerde de büyük günahlardan *mûbikat* (helak edici davranışlar) şeklinde söz edilir.²⁶⁶

Asr-ı saadet döneminde bu hususla ilgili herhangi bir tartışma gözükmemektedir. Fakat Hz. Osman’ın halife iken şehit edilmesi, akabinde Hz. Ali döneminde yaşanan *Cemel* ve *Siffin* gibi iç savaşlar ve bu karışıklıklara ek olarak Müslümanların birbirlerini katletmesi ile sonuçlanan çatışmalar ortaya çıkınca bu mesele Müslümanlar arasında tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü bu olaylarda birbiriyle çarpışan gruplar Müslümanlardı. Bunun yanında İslam’ın yasak kıldığı ve büyük günah olarak isimlendirdiği bir öldürme fiili vardı ve bunu işleyen de düşmüş olduğu büyük günah meselesi mevcuttu. Sonuç olarakta: Kâtil mümin midir?

²⁶¹ Mustafa Çağrı, “Riya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/137-138.

²⁶² el-Kehf 18/110.

²⁶³ İsfahânî, “k-b-r”, 423.

²⁶⁴ en-Nisâ 4/31.

²⁶⁵ el-Kehf 18/49.

²⁶⁶ Topaloğlu-Çelebi, “Kebîre”, 180.

Kâfir midir? Ebedî cennetlik midir? Değil midir? ve benzeri sorular müminlerin zihinlerini meşgul etmeye başlamıştır.²⁶⁷

İslam dininde imanın mânâ ve hakîkatı ile büyük günah arasında bir bağlantı vardır. Ameli, imanın bir parçası olarak kabul edenlere göre, mesela zinâ etmek, adam öldürmek namazı veya orucu terketmek gibi büyük günahlardan birini ya da bir kaçını işlemek kişiyi imandan çıkarıp küfre sokar. Ancak ameli, imana dâhil etmeyenler ise büyük günah işleyen kimsenin o günahı helal saymadıkça iman dairesinden çıkmayacağını söylemişlerdir. Dolayısıyla tekfir de edilmezler. Nitekim bu konuda Ehl-i Sünnet kelamcıları şöyle demişlerdir; *kible ehlinde olanlar, büyük günahından dolayı tekfir edilemez.*²⁶⁸

Müslim ve Buhârî’de geçen bir hadiste, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; *“Şu yedi şeyden çekininiz. Bunlar: Allah'a ortak koşmak, haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymak, yani adam öldürmek, sihir, büyü yapmak, tefecilik etmek, yani kat kat faiz almak, yetim malı yemek, düşmanla yüz yüze gelindiğinde kaçmak, iffetli Mü'min kadınlara iftira etmek.”*²⁶⁹ Ebû Bekre Nüfey ibn Hâris tarafından rivayet edilen bir başka hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Size büyük günahların daha büyüğünden söz edeyim mi? Allah'a ortak koşmak, ana ve babaya kötü davranmak, yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmak.”*²⁷⁰

Âyet ve hadisler ışığında İslam âlimlerinden bazıları, büyük günahları tesbit ederken şu genel kâideye göre hareket etmişlerdir: *“Kebîre: Meşhur ve mezkûr hadiste sayılanlar ile fesadı ve kötülüğü onlardan birininki gibi veya daha çok olan şeylerdir.”* Burada yapılan tarife göre; büyük günahlar sadece sayılanlar ile sınırlandırılmamış, bunun yanında gıybet, koğuculuk, yalancı şahitlik ve buna benzer kötü fiil ve suçlar da, büyük günahlara dâhil edilmiştir. Bazı kelamcılarda; büyük günahları hiçbir sayı ve genel kâide ile sınırlandırmayarak; *“Kulun üzerinde ısrar ettiği her günah büyük günahdır. İstiğfar ettiği her günah da sağır yani küçük günahdır.”*²⁷¹ demişlerdir.

²⁶⁷ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 87; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 86.

²⁶⁸ Ali Arslan Aydın, “İslam’da Büyük Günahlar ve Tekfir Meselesi”, *Diyanet Dergisi* 14/4 (Temmuz-Ağustos 1975), 197.

²⁶⁹ Müslim, “İman”, 46.

²⁷⁰ Buhârî, “Şehâdât”, 10; “Edeb”, 6.

²⁷¹ Aydın, “İslam’da Büyük Günahlar ve Tekfir Meselesi”, 4.

Mezheplerin konuya bakışları ise şu şekilde özetlenebilir:

Ehl-i Sünnet'e göre iman, kalpte bulunan tasdikten ibarettir, amel de imandan bir cüz olmadığı için işlenen günahı helal saymamak ve onu hafife almamak şartıyla, büyük günah işleyen bir mümin küfre girmez.²⁷² Çünkü bu kişinin kalbinde iman vardır ve mümindir.²⁷³ Bundan dolayı, bir kimsenin bir günahı işlerken onu helal saydığı veya haram saymadığı anlaşılırsa, bu durum kalpteki imanı tekzip etmek anlamına gelir ki bu açık bir şekilde küfürdür. Ancak burada şu hususa dikkat edilmelidir; kişi, işlediği büyük günahıktan ötürü değil, küfre sebep olan sözü veya tavrından dolayı imandan çıkmaktadır.²⁷⁴

Hâricîler, büyük günah işleyen kişinin tevbe etmediği zaman dünya ve ahirette kâfir olacağını ve ona göre muâmele göreceğini söylemişlerdir.²⁷⁵ Çünkü onlara göre, Kur'an-ı Kerimde bu kişiler kâfirlerin azabına mâruz kalacaklardır.²⁷⁶

Mürcie'ye göre ise yapılan iyilikler, kâfirlere bir fayda sağlamadığı gibi müminlere de işledikleri günahlar bir zarar vermemektedir. Bundan dolayı mürtebib-i kebîre sahibine dünyada günahından dolayı bir zarar gelmez ve öldüğünde de cehenneme girmez.²⁷⁷ Bununla ilgili olarak Kur'an'da “*cehenneme dini gerçekleri yalanlayanların gireceği*” ve “*Allah'ın şirk dışındaki günahları bağışlayacağı*”²⁷⁸ bildirilmiştir.²⁷⁹

Mu'tezile kelimcilerinin görüşü ise şöyledir; mürtebib-i kebîre sahibi imandan çıkar ancak küfre girmez ve bu ikisi arasında bir yerde bulunur. Eğer tevbe ederse tekrar imana döner, yok tevbe etmeden ölür ise ahirette kâfir olarak muâmele görür. Çünkü Kur'an'da bilerek mümin birisini öldürenin ebedî olarak cehennemde kalacağı bildirilmiş,²⁸⁰ bununla birlikte miras hükümlerinin açıklandığı ayetlerin

²⁷² Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 65-66.

²⁷³ Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, 87.

²⁷⁴ Aliyyü'l-Kari, *Emâli Şerhi*, 2/130-131.

²⁷⁵ Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, 92; Adil Bebek, “Kebîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 164.

²⁷⁶ en-Nisâ 4/14, 123. el-Ahzâb 33/57.

²⁷⁷ Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, 88.

²⁷⁸ en-Nisâ 4/48.; el-Leyl 92/15-16.

²⁷⁹ Bebek, “Kebîre”, 25/164.

²⁸⁰ bk. en-Nisâ 4/93.

sonunda mirasla ilgili olarak belirlenen ilâhi sınırları aşan kimselerin de ebediyyen cehennemde kalacağı,²⁸¹ belirtilmiştir.²⁸²

Aliyyü'l-Kari, Mu'tezile ve Hâricîlerin bu konudaki görüşlerini dile getirdikten sonra yukarıda geçen görüşlerin neden ihtilaflı olduğunu açıklayıp bu konuda şu hükme varmıştır: Müslüman bir kimse ne kadar büyük günah işlerse işlesin, işlediği bu günahın helal olduğuna inanmadıkça o kişi tekfir edilmez ve mümin kalmaya devam eder. Ancak kesin delillerle haram olduğu sabit olan bir işin helal olduğuna inanırsa kâfir olur.²⁸³ Büyük günah işleyen bir kişinin müminliğinde herhangi bir şüphe yoktur. Bir kimse günahından dolayı kâfir olmaktansa fasık bir mümin olması daha elzem ve caizdir. Çünkü Hanefî mezhebinde olduğu gibi Aliyyü'l-Kari'ye göre de, iman dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Yukarıdaki ihtilafların sebebi de budur. Yani âzalar ile amel etmek, Hâricîlerle Mu'tezile'de olduğu gibi imanın bir parçası değil, imanın olgunluk mertebesi ve ihsanın güzelliğindendir.²⁸⁴

Sonuç olarak Aliyyü'l-Kari'ye göre günah işleyen bir mümin bu günahından dolayı küfre düşmez. Günahkâr olur ancak imanı geçerlidir. Aliyyü'l-Kari'nin burada, bir Müslümanın günahından dolayı kâfir olmasını değil de fasık bir mümin olmasını caiz gördüğü anlaşılmaktadır.

2.6. Tekfir Meselesi

Tekfir; örtmek, gizlemek; nankörlük etmek, anlamındaki *küfr* (küfran) kökünden tef'il kalıbında türemiş olup; mümin olarak bilinen birisi için kâfir hükmü vermek, demektir.²⁸⁵ Aynı kökten gelip if'âl kalıbında türeyen *ikfâr* da aynı manada kullanılır. Tekfir ayrıca örtmek anlamıyla Kur'an'da ve hadiste; günahları örtmek, bağışlamak, manasında sıklıkla yer alır. Bu da iman, çeşitli salih ameller ve tevbe ile gerçekleşir. Semâvî dinlerin temel ilkesi Allah'ın birliği olduğundan Hz. İsa'ya *uluhiyyet* izafe eden Hristiyanlar Kur'an'da tekfir edilmiştir.²⁸⁶ Yahudilerin Hz. Üzeyir için, Hristiyanların da Hz. İsa için; *Allah'ın oğlu*, demelerini gerçek dışı

²⁸¹ bk. en-Nisâ 4/14.

²⁸² Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 211-214; Bebek, "Kebîre", 25/164.

²⁸³ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 209-210.

²⁸⁴ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 176.

²⁸⁵ İsfahânî, "K-f-r", 437.

²⁸⁶ el-Mâide 5/72-75.

beyan olarak niteleyen Kur'an-ı Kerim bu iddiaların “*önceki kâfirlerin sözlerine benzediği*”ni haber vermiştir.²⁸⁷ Yine Kur'an'da Ehl-i kitaptan olmakla birlikte küfür ve inkâr yolunu tutanlardan söz edilmiş ve sebebinin, Hz. Muhammed yoluyla indirilen vahye, Allah'ın âyetlerine iman etmeyişleri olduğu²⁸⁸ beyan edilmiştir.²⁸⁹

2.6.1. Tekfirin Ortaya Çıkışı

Hz. Peygamber zamanında olmayan ancak daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden tekfir meselesi, Müslümanların elinde bulunan bir silah gibi sürekli karşı tarafı vuran, dışlayan ve dinden çıkaran bir araç olarak kullanılmıştır.

Hicri 1. asırdan itibaren başlayan tekfir meselesinin ana mercii Hâricîler olarak bilinir. Hâricîler, Hz. Ali (öl. 661) ile Muâviye (öl. 680) arasında ortaya çıkan Sıffin savaşında Hz. Ali'nin ordusunda yer almışlardır. Ancak savaş anında Muaviye'nin ordusunda bulunan ve askeri dehasıyla tanınan Amr İbnu'l Âs'ın (öl. 664) Mushafları mızraklara takarak savaşı durdurması ve daha sonra tekrar Muâviye'yi halife ilan etmesi üzerine başta savaş istemeyen bu grup (Hâricîler) sonrasında Hz. Ali'yi Allah'ın kitabına uymayıp büyük günah işlediği için tekfir etmişler ve Hz. Ali'ye isyan ederek karşısında durmuşlardır.²⁹⁰

Dışardan bakıldığında kolay ve basit gibi gözükse ama sonuçları hiç de öyle olmayan tekfir meselesinde mezheplerin görüşlerini özetle verdikten sonra Aliyyü'l-Kari'nin görüşlerine yoğunlaşacağız.

2.6.2. Ehl-i Sünnette Tekfir

Ehl-i Sünnete göre kişi küfür dışında, işlemiş olduğu günahattan dolayı mümin sıfatını kaybetmez ancak küfür dışındaki bu günahından dolayı fıska düşer.²⁹¹

Yine Ehl-i Sünnete göre, şu üç husus dışında bir Müslümanı öldürmek helal kabul edilmemiştir. Bunlar; dinden çıkmak, evli iken zina etmek ve kendisiyle akran olan öldürülmüş bir kimse için kısasta bulunmaktır. Bu görüş Hâricîler'in görüşüne

²⁸⁷ et-Tevbe 9/30.

²⁸⁸ el-Bakara 2/105., Âl-i İmran 3/70.

²⁸⁹ Topaloğlu-Çelebi, “Tekfir”, 313.

²⁹⁰ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepler Tarihi*, 3.Baskı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 85-86.

²⁹¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 327-328.

terstir. Çünkü onlara göre Allah’a isyan eden herkesin öldürülmesi helaldir. Ehl-i Sünnete göre eğer durum böyle olsaydı yani Hâricîler’in görüşü gibi günah işleyenlerin hepsi de küfre düşmüş olsalardı, bu durumda iftira edenin kırbaçlanması, hırsızlık eden kimsenin elinin kesilmesi ve evlendikten sonra zina edenin recmedilmesi gibi hiçbir ceza tatbik edilmeden İslam’dan çıkmış olurlardı ve öldürülmeleri vacib olurdu.²⁹²

Mâtürîdî, Hâricîler’in, kişinin küçük günahından dolayı bile tekfir edilmesi görüşünü reddetmiştir. Mâtürîdî bu düşüncesini peygamberler ve velîlerin de böylesi küçük günahları işlemiş olmalarına bağlamıştır. Çünkü Mâtürîdî’ye göre tekfir edilmeye neden olan bir günah nübüvvet ve velâyet mertebesini iskat eder.²⁹³

Bu hususta Tahâvî’nin görüşü şöyledir; yapılan bir günahı meşru saymadıkları sürece Kible ehli tekfir edilemez. Ancak işledikleri günah onların imanına da bir zarar vermez denilemez. Umulur ki Allah onları affeder de cennete girerler.²⁹⁴ İbn Hacer’e göre; Müslüman’ın başka birisine tekfir amaçlı kullandığı söz o kişinin dinden çıktığı anlamına gelmez, sadece o kişiye hakâret amaçlıdır. İslam dininde Müslüman birisini tekfir etmek başlı başına büyük günahlar arasında yer alır.²⁹⁵ Son olarak İbn Teymiyye bu konuda şunları ifade etmektedir; hiç kimse bir Müslüman’ı, elinde açık bir delil olmadığı sürece tekfir etme hakkına sahip değildir. Öyleki imanın varlığı bir kişide kesin olarak kabul edilmişse bu şüphe ile kaldırılamaz ancak delil sunmak gerekir.²⁹⁶

2.6.3. Mu‘tezile’de Tekfir

Mu‘tezile’ye göre, büyük günah işleyen biri imanla küfür arasında bir yeredir. Bunun sebebi olarak Vasıl b. Atâ’nın başından geçen şu olay anlatılır: Hasan el-Basrî’nin yanına gelen birisi, Müslümanlardan büyük günah işleyenin kâfir olduğunu, söyleyen Hâricîlerin ortaya çıktığını, Mürcie denen grubun ise büyük günah işleyenlerin durumunu Allah’a bıraktıklarını, böylesi Müslümanların yapmış oldukları günahların imanlarına bir zararının olmayacağını söylediklerini dile

²⁹² Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, 328.

²⁹³ Mâtürîdî, *Kitâbü’t Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, 494.

²⁹⁴ Ebu Ca’fer Ahmed b. Seleme et-Tahâvî, *el-Akîdetu’t-Tahaviyye* (Beyrut: Dâr’ul-İbn Hazm, 1995), 40-41.

²⁹⁵ İbn Hacer el-Heysemî, *ez-Zevâcir an İktirâfî’l-Kebâir* (Lübnan: el-Asriye Kitapevi, 1999), 2/757.

²⁹⁶ Ebu’l Abbas Takıyyuddin Ahmed bin Abdulhalim et-Teymiyye, *Kitabu’l-îmanu’l-evsat*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Asımî (Kahire, 1404), 12/500.

getirerek onun bu konudaki düşüncesini sorar. Hasan el-Basrî henüz cevap vermeden öğrencisi Vâsıl b. Atâ, büyük günah işleyen kişinin kâfir ya da mümin olmadığını, o kimsenin “*menzile beyne’l menzileteyn*” durumunda olduğunu söyleyerek hocasının yanından ayrılır. O günden sonra da Vâsıl b. Atâ ve mensuplarına Mu‘tezile (ayrılanlar) denmeye başlanmıştır.²⁹⁷

Vâsıl b. Atâ’nın bu konuya yaklaşımı şöyledir. İman bir takım iyi ve güzel huylardan ibarettir ki bunlar kimde varsa o kişi mümindir. Kötülük yapan (fâsık) ise kötü huylarından dolayı övülmeye hak kazanamaz ve mümin ismini alamaz. Ancak kişi, şehâdet ve bazı iyi amellerinden dolayı kâfir de olmaz. Fakat bu kişi tevbe etmeden ölürse, ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Çünkü ahirette kişilerin kalacağı iki zümre vardır bunlar cennet ve cehennemdir. Fakat cehennme girecek olan fasık kişi kâfirlerin azabından daha hafifiyle azab görecektir, bulunduğu yer ise, kâfirlerden daha üstte olacaktır.²⁹⁸

2.6.4. Hâricîlerde Tekfir

Fikirlerinden dolayı ilk fırkalaşma hareketi olan Hâricîler’in etkisi siyasal ve toplumsal düzeyde ortaya çıktığı günden bugüne kadar devam etmiş hala da devam etmektedir. Hâricîler kendi fikirlerini nass olarak göstermek için İslam toplumunda büyük fitneler ortaya çıkararak hem zihniyetleriyle hem de uygulamalarıyla Müslümanları gerçek anlamda etki altına almışlardır. Tahkim olayında, karşı grubu tekfir etmelerindeki amaç ise hüküm verme yetkisinin Allah’tan başka kimsede olamayacağı düşüncesinden dolayıdır. Böyle düşünmeyenler ise Hâricîlere göre küfre düşmüşlerdir.²⁹⁹

Hâricîlerin bu düşüncelerine dayanak olarak gösterdiği bazı âyet-i kerimeler şunlardır.

“Allah’ın hükmünden başka hüküm yoktur”, “Hüküm ancak Allah’ındır”, “Allah’tan başka hükmedecek yoktur.”³⁰⁰

²⁹⁷ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal Dinler Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 59-60.

²⁹⁸ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal Dinler Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, 60.

²⁹⁹ Hacer Şahinalp, “İndirgemeci Yaklaşımların Bir Ürünü Olarak Tekfir”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2017), 27.

³⁰⁰ Yusuf, 12/ 40, 67.

“Hem Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁰¹ “Durmuşlar da câhiliyyet devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kimmiş Allah’tan daha güzel hüküm verecek?”³⁰²

“Her kim Allah’ın indirdiği hükümler ile hüküm vermezse, onlar hep kâfir olanlardır.” “...İşte onlar zâlim olanlardır”, “...işte onlar fâsık olanlardır.”³⁰³

Eş’arî, el-Ka’bi’nin *Makâlat*’ında geçen; Hâricîlerin, Cemel olayına katılanlar, Hz. Ali, Hz. Osman ve iki hakemin hükmünü kabul eden herkesin küfre düştüğü noktasında hemfikir olduklarına dair görüşüne katılmadığını ifade etmektedir. Eş’arî’ye göre Hâricîler’den Necadât, kendileriyle aynı görüşte olanları suç işlemeleri halinde tekfir etmezler. Onlara göre, büyük günah işleyen kimse kâfir-i nimet olduğundan dolayı hakkında tekfirle hükmolunamaz.³⁰⁴

Hâricîler’in bu konudaki aşırı tutumlarının nedeni bir takım siyasi, tarihi ve sosyal etkenlerdir. Çünkü Hâricîler dini boyut olarak ibadetlerini yapan bir topluluktur. Ancak bulundukları çevre, yetiştikleri kültür ve bedevî araplardan olmaları, kişiliklerini değiştirmiş, kabalaştırmış onları taassuba ve dar görüşlülüğe sevk etmiştir. Hâricîler’in bu kadar sert ve doktriner olarak keskin olmalarının diğer bir nedenini ise Peygamber efendimizin sünnetinden uzak olmalarına ve âyetleri kopuk ve parçalı bir şekilde anlamalarına da dayandırabiliriz.³⁰⁵

Sonuç olarak Hâricîler, imanı; kalbin tasdiki, dilin ikrârı ve farz olsun nafîle olsun bütün taatları işlemek olarak yorumladıkları için, büyük veya küçük günah işleyen kimseleri tekfir ederler.

2.6.5. Şîa’da Tekfir

Şîa’ya göre devlet başkanlığı Ehl-i Beytin hakkı olduğu için tekfir meselesi bu çerçevede değerlendirilmiştir. Temelde dört fırkaya ayrılan Şîa’nın tekfir hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

³⁰¹ en-Nisâ, 4/26.

³⁰² el-Mâide, 5/50.

³⁰³ el-Mâide, 5/44, 45, 47.

³⁰⁴ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fırlalı (İstanbul: Kalem Yayınları, 1979), 66-67.

³⁰⁵ Şahinalp, “Tekfir”, 33-34.

- 1- İmâmiyye: Bu gruba mensup olanlar, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Ali'nin egemenliğini kabul etmeyen sahabîleri tekfir etmişlerdir.
- 2- Zeydiyye: Bunların itikâdi konulardaki görüşleri Mu'tezileyle aynıdır. Bundan dolayı da, büyük günah işleyen kimsenin tevbe etmediği takdirde öldüğünde ebedî olarak cehennemde kalacağını söylemişlerdir.
- 3- Ğaliye: Bu grup diğer konularda da olduğu gibi, sahabeyi tekfir ederek, bu konuda da aşırıya kaçmıştır. Ğulat-ı Şîa'dan olan Kâmilîyye, sahabeyi ve Hz. Ali'yi tekfir etmiştir. Çünkü onlara göre sahabe, Hz. Ali'ye bey'at etmemiş, Hz. Ali'de hakkını aramamıştır.
- 4- İsmâîlîler: Bu fırkaya göre ise; Hz. Ali'nin karşısında olan herkes tekfir edilir. İsmâîliyeden bir grup olan Karâmita ise, kendi inanç ve söylemlerine karşı çıkan herkesi tekfir eder ve müşrik olarak görürler. Böylesi kişilerin kanları, malları ve esir alınmaları ise helaldir.³⁰⁶

2.6.6. Mürcie'de Tekfir

Mürcie mensuplarına göre amel, niyet ve inançtan sonra gelir. Onlara göre, imanlı bir kişiye küfür nasıl zarar vermiyorsa, küfür içinde olan bir kimseye de taatinin bir faydası olmaz. Bundan dolayı büyük günah sahibi için cennetlik veya cehennemliktir diye bir hüküm verilemez. Onun hükmünü ahiret gününe bırakmak (tehir etmek) gerekir.³⁰⁷

2.6.7. Aliyyü'l-Kari'ye Göre Tekfir

Aliyyü'l-Kari'ye göre tekfir, üzerinde çok ihtilâf edilen, karışık ve aynı zamanda da fitneye sebep olan bir konudur. Aliyyü'l-Kari, Ehl-i Sünnet'in bu konudaki; küfrü gerektirecek bir alamet yoksa Kible ehlinin hiç kimseye kâfir denilemeyeceği, görüşünü zikrettikten sonra kible ehlinin zikredilen inanç esaslarından hepsinde ittifak ettiklerini ancak Allah kelamının kadim oluşu, sıfat ve amellerin yaratılması, iradenin umûmîliği gibi başka konularda ihtilaf ettiklerini dile getirmiştir.³⁰⁸ Kible ehli, dini yönden inanılması zarûri olan inançlar (âlemin yaratılması, cesetlerin tekrar diriltilerek parçalarının bir araya getirilmesi, Allah'ın

³⁰⁶ Ebu'l Muzaffer Şahfur b. Tâhir b. Muhammed el-İsferâyînî, *et-Tefsîr fi'd Dîn*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî, (Mısır: 1940), 16-24.

³⁰⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal Dinler Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, 129.

³⁰⁸ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhu'l-ekber*, 429.

herşeyi bilmesi vb.) üzerinde ittifak eden kimselerdir. Bu inançlara sahip olmayan kimseler ise kible ehlinde değildir.³⁰⁹

Aliyyü'l-Kari, bazı âlimlerin; kible ehlinde hiç kimseyi tekfir etmeyiz, diyerek bunu umûmi olarak nefyettiklerini söylemektedir. Ancak O'na göre, bu âlimler biliyorlar ki, kible ehli içerisinde imkân buldukça küfrünü ortaya koyan öyle münafıklar vardır ki bunlar Yahudî ve Hristiyanlardan daha kâfirdir.³¹⁰

Aliyyü'l-Kari Ehl-i sünnet mensubu bazı âlimlerin bu konudaki görüşlerini şöyle sıralamaktadır. Ebû Hanife “*Muntekâ*” isimli eserde; *kible ehlinde olan hiç kimseyi tekfir etmeyiz*, demiştir. Aliyyü'l-Kari müçtehitlerin çoğunluğunun da bu görüşte olduğunu belirterek şöyle devam etmektedir: Mu'tezile'nin ilk dönem âlimlerine göre, *Allah'ın sıfatlarının kadîm ve kulların fiillerinin de yaratılmış olduğunu söyleyen kimse kâfir olur*. Bu konuda Ebû İshak; *bize kâfir diyenleri tekfir eder; kâfir demeyenleri tekfir etmeyiz*, görüşündedir. İmam Râzî'de, *kible ehlinde olan kimsenin hiçbir şekilde tekfir edilmemesi gerektiğini* söylemektedir.³¹¹ Kadı Adudüddîn ise; kible ehli, Allah'a eş koşmuyor ve Peygamberleri inkâr etmiyorsa, haram olan şeyleri helal görmüyorsa, bunlara kâfir denmez, eğer kâfir diyen olursa o kişi de kâfir değil fasıktır, demiştir.³¹²

Aliyyü'l-Kari, mezkûr sorunların çözümüne yönelik olarak şöyle bir cevap kurgulandığını nakleder. Kible ehlini tekfir etmek fıkıh âlimlerinin görüşü, bunları tekfir etmemek ise kelam âlimlerinin görüşüdür. Birinci görüşte fâkihlerin kible ehline kâfir demesi, karşıt görüşte olanların düşüncelerini reddetmek için tehdit mahiyetindedir. İkinci görüşün manası ise ehl-i kibleye saygı içindir.³¹³

Aliyyü'l-Kari, ilim adamlarından bazılarının; *Kible ehlinde hiç kimseye kâfir demeyi câiz görmeyiz, sözünden maksadın, sadece kibleye yönelmek değildir*, sözünün yeterince açık olmadığını söyleyerek şöyle devam etmektedir. Râfîzîleden bazı gâliye taifesi kibleye karşı namaz kıldıkları halde kâfir kabul edilirler. Onlara göre, Allah Teâlâ vahyini iletmesi için Cebrâîl'i Hz. Ali'ye göndermiş fakat Cebrâîl bunu yanlışlıkla Hz. Ali yerine Hz Peygamber'e getirmiştir. Bunlardan bir grup ise

³⁰⁹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 406.

³¹⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 426.

³¹¹ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, 429.

³¹² Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 424.

³¹³ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 406.

Hiz. Ali'ye ilahlık atfetmişlerdir. Aliyyü'l-Kari'ye göre Hiz. Peygamber'in, *"Kim bizim kıldığımız namazı kılarısa, bizim kiblemize yönelirse, kestiğimizi yerse işte Allah ve Rasûlünün zimmetinde bulunan Müslüman budur. Allah'ın zimmetini bozmayın."*³¹⁴ sözündeki maksat bu manaya işaret etmektedir.³¹⁵

Kible ehli'nin tekfiri konusunda Aliyyü'l-Kari, bu kimselerin; dini açıdan inanılması zorunlu olan inançlar üzerinde ittifak ettikleri takdirde tekfir edilmemesi gerektiğini öngörmüştür. Ancak her ne kadar bunların içinde mezkûr inançları kabul edenler ve aynı kibleye yönelenler olsa da dinin diğer temel konularına aykırı görüşler ileri sürdükleri için bunları tekfir etmiştir.

Aliyyü'l-Kari, Ehl-i Sünnetle Ehl-i bid'atın nasıl birbirinden farklı olduklarını, anlatabilmek için şöyle bir karşılaştırma yapmıştır. Ehl-i Sünnet'in güzel yönlerinden birisi hata ettiklerinde birbirlerine kâfir dememeleri, bid'at ehli'nin ise böylesi durumlarda birbirlerini tekfir etmeleridir ki bu da onlar için büyük bir kusurdur.³¹⁶

2.7. Küfre Götüren Söz ve Davranışlar

Aliyyü'l-Kari'ye göre, Allah'ın cisim olduğunu, bir mekanda bulunduğunu söyleyen veya Allah yaratıkları yaratmadan önce bilmiyordu diyen birisinin iman hakikati sabit olmadığından kâfirdir. Hiz. Peygamber'in: *"Müslümana sövmek fasıklıktır, onu öldürmekse küfürdür."*³¹⁷ Müslim ve Buhârî, söz konusu hadisi, Müslümana sövme ve onu öldürmeyi helal kabul etmek yahut Müslüman olduğu için öldürmek manasına hamletmişlerdir. Başka bir hadiste Hiz. Peygamber'in: *"Bir Müslüman, kardeşine: ey kâfir, dediği zaman bu söz ikisinden birine döner."*³¹⁸ sözleri ise, kâfir olduğuna inanırsa, mânasında kullanılmıştır.³¹⁹

Aliyyü'l-Kari, Konevî'nin, *"bir kişi, inanmadığı halde isteyerek küfür kelimesini söylerse kâfir olur,"* diye hüküm verdiğini söylemiştir. Çünkü Konevî'ye göre bu kişi küfrün hükmüne rıza göstermese de kendi isteğiyle kullandığı kelimeyi

³¹⁴ Buhârî, "Salât", 28.

³¹⁵ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 424-425.

³¹⁶ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 429.

³¹⁷ Müslim, "İman", 37.

³¹⁸ Buhârî, "Edeb", 1920.

³¹⁹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 429.

söylemeye razı olmuştur. Bunu bilmemesi mazur görülmez. Bundan dolayı da kâfir olmuştur. Âlimlerin çoğunluğu böyle hüküm vermişlerdir ancak bu görüşü kabul etmeyenlerde vardır.³²⁰ Aliyyü'l-Kari'ye göre, kişi küfür kelimelerini ikrah altında, zorlanarak, hayâti tehlikesine karşı, canını kurtarmak için söylemişse kâfir olmaz. Ancak, kalbinde imanının sabit ve yerleşmiş olması gerekir. Küfrünü diliyle söylese bile bu durumda kalbinde küfrün olmaması güzeldir.³²¹ Mümin'in, küfür ihtiva eden kelimelere dilini alıştırmaması, güzel ve meşru kelimelerle konuşması uygundur. Zira dil, çirkin sözlere alışır, sürekli o kelimelerle konuşur. Zikrolunan mesele ise isteyerek ve kendi ihtiyarı ile konuşan kimseler hakkında geçerlidir.³²²

Aliyyü'l-Kari, Müslüman bir kimseye küfür lafızlarıyla hitap eden ve buna cevap veren kişinin küfre düşüp düşmemesi ile ilgili farklı kaynaklardan verdiği örneklerle konuya şöyle devam etmiş ve “*el-Cevâhir*,”³²³ “*Fetâvâ-i Kadîhan*”³²⁴ ve “*el-Muhit*”³²⁵ adlı eserlerden konuyla ilgili şunları aktarmıştır: Müslüman birisine, “*Ey kâfir! Ey Mecûsî! Ey Yahudi! Ey Hristiyan!*” diye hitab edilse o kişide: “*Efendim,*” diye cevap verse küfre girer. “*Öyleyse benden ayrıl,*” derse, küfre girmez. Aynı şekilde bir kişiye: “*Ey kâfir!*” denilse ve diğer kişi de cevap vermese, küfre girer. “*senin gibisini çamurdan yaparım, senin gibi on kişiyi çamurdan yaparım*” veya “*Ey kırmızı adam!*” diye hitab edilen kişi buna karşılık olarak, “*Allah seni çamurdan, beni ise elma unundan yarattı*” diye cevap verse bu kişilerin hepsi kâfir olur.³²⁶ Bu görüşlerdeki kâfir olmaktan maksat, kişinin söylenilen şeyleri kabullenmiş gibi sükût etmesi veya kabullendiğine dair cevap vermesinden dolayıdır.

Yine Aliyyü'l-Kari, “*Fetâvâ-i Kadîhan*” adlı eserde geçen; Bir kişi başka birisine: “*Allah onu yarattıktan sonra huzurundan kovdu,*” derse âlimlerinin cumhûruna göre o kimse küfre girer. Sözüne binâen, o kişinin iddiasında doğru veya

³²⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 425.

³²¹ Aliyyü'l-Kari, *Emâli Şerhi*, 3/163.

³²² Aliyyü'l-Kari, *Emâli Şerhi*, 3/163.

³²³ Tantâvî Cevherî'nin (öl. 1940) Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir. bk. Celal Kırca, “*el-Cevâhir*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/431-432.

³²⁴ Hanefî hukukçusu Kâdîhan'ın (öl. 592/1196) *el-Fetâvâ'l-Hâniyye* veya *el-Hâniyye* diye de anılan fıkha dair eseri. bk. Ahmet Özel, “*Kâdîhan*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/121-123.

³²⁵ Bu eser hakkında sadece ulaşılan bilgi, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (öl. 745/1344) nahvî-edebî tefsiri olduğu yönündedir.

³²⁶ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, 489.

yalan olma ihtimali olduğundan, doğrusu o kişinin kâfir olmamasıdır, diye hüküm vermiştir.³²⁷

Aliyyü'l-Kari, “*el-Hülâsa*” ve “*Fetâvâ-i Kadıhan*” adlı eserlerde şöyle denildiğini nakletmektedir: Müslüman birisi kendi evladına: “*Ey kâfir çocuğu! Ey mecûsi çocuğu!*” dese bazı ilim adamlarına göre, bu kişi küfre girer. Ancak bu sözünü bineğine veya çocuğuna, herhangi bir kasıt olmaksızın söylerse kâfir olmaz. Aliyyü'l-Kari'ye göre ise böyle söyleyen kişi kâfir olmaz. Çünkü bu sözüyle kendisinin kâfir veya Mecûsî olduğunu değil, çocuğu kötülemeyi kastederek bu sözü söylemiştir.³²⁸

Aliyyü'l-Kari, “*Fetâvâ-i Suğrâ*”³²⁹dan şu örnekleri vermektedir: Müslüman birisi, bir işi yaptığını bildiği halde, “*ben bu işi yaparsam kâfir, Mecûsî ya da hristiyan olayım,*” derse kâfir olur. Bazı âlimler bu kişinin karısının da kendisinden bain talakla³³⁰ boş olacağını söylemiştir. Aynı şekilde, yapmadığı bir işi; “*Allah biliyor ki ben bu işi yaptım,*” diyen birisi, kendi yalanına Allah'ı şahit tuttuğu için kâfir olacağı söylenmiştir. Aliyyü'l-Kari'ye göre, “*bu işi yaparsam eğer Yahudi, Hristiyan veya mecûsî olayım,*” diyen bir kişi, yapmış olduğu şartı yerine getirdiğinde küfre gireceğine inanıp da bunu yaparsa o vakit küfre girer. Ancak öyle olacağına inanmadan yaparsa küfre girmez, bu sadece bir yemindir ve keffaret ödemesi gerekir.³³¹

Aliyyü'l-Kari, “*Tetimme*”³³² adlı eserden şu görüşleri aktarmaktadır: Bir kimse, “*benim inancım Firavun'un inancı, İblis'in inancı gibidir*” yahut “*ben Firavun'un veya İblis'in inancındayım*” gibi sözler sarfederse kâfir olur. Ancak “*ben iblisim*” veya “*Firavunum,*” derse kâfir olmaz. Aliyyü'l-Kari, dini hükümleri

³²⁷ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 489-490.

³²⁸ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 490.

³²⁹ Eserin hakkında edindiğimiz bilgi, Necmeddin Yûsuf b. Ahmed el-Hâsî el-Hârizmî'ye ait olmasıdır.

³³⁰ Tarafların tekrar bir araya gelebilmesi için yeni nikâh akdinin gerekli sayıldığı boşamadır. bk. H. İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496-500.

³³¹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı ekber Şerhi*, 475.

³³² Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî'nin (ö. 616/1219) eseridir. bk. Mustafa Uzunpostalcı, “Burhânüddîn el-Buhârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/435-437.

sonradan öğrenen bir kimsenin, kâfirken Müslüman olduğunu söylemesinin inancına zarar vereceğini söyleyenlerin görüşüne katılmaz.³³³

Aliyyü'l-Kari'ye göre bir kimse: “*Allah iblise lânet etmiştir,*” dese, başka birisi de: “*Ben lânet etmem,*” diye cevap verse, kâfir olur. Çünkü vermiş olduğu bu karşılıkla Allah’a karşı gelmiş gibi olur. Yine Müslüman birisi bir put yapsa, bunun yapılmasına razı olup, put yapmayı teşvik ettiğinden dolayı kâfir olur.³³⁴

Aliyyü'l-Kari, Müslüman birisinin bazı sebeplerden dolayı; “*keşke bende kâfir, mecûsi olsaydım,*” gibi sözler sarfetmesiyle küfre düşüp düşmeyeceğini örneklerle şöyle izah etmeye çalışır. Hristiyan bir kızla evlenmek isteyen bir Müslümanın Hristiyan olmayı temenni etmesi onun küfrüne neden olur. Bu düşünce o erkeğin bilgisizliğindendir. Çünkü Müslüman bir erkeğin Hristiyan bir kadın ile evlenmesi zaten câizdir. Aynı şekilde babası kâfir olarak ölen ve onun mirasını almak isteyen kişi, “*keşke şimdiye kadar Müslüman olmasaydım,*” derse, küfre düşer. Kâfir bir kimseye Müslüman olduğundan dolayı bir şeyler verilse, başka bir Müslümanda; “*keşke bende kâfirken İslam’ı seçseydim de bana da bir şeyler verilseydi,*” derse küfre düşer. Müslüman olmak, İslam’ın hükümleri üzerinde devam ve sebat etmeyi gerektirir. Bunun için Müslüman bir kimse geleceğe dâir kâfir olmaya niyet etse bu kişi şimdiki zamanda da küfre girmiş olur. Aliyyü'l-Kari, yukarıda geçen bu hükümlere istinâden bazı âlimlerin, böyle bir düşüncüyü kalbinden temenni eden kişinin de kâfir olacağına hüküm verdiklerini söylemiştir.³³⁵

Konuyu özetleyecek olursak Aliyyü'l-Kari'ye göre kişi kendisi isteyerek küfür kelimesini söylerse küfre düşer ancak isteği dışında, zorlama, tehdit vb. durumlarda ise küfre düşmez. Çünkü asıl olan kalpte olandır. Ancak yine de bir Müslüman dilini kötü söz ve küfürden muhafaza etmelidir. Yukarıda geçen örneklerle baktığımızda Müslüman birisinin ağzından çıkan küfür kelimeleri bazı âlimlere göre o kişiyi küfre düşürmektedir. Ancak Aliyyü'l-Kari daha ihtiyatlı davranarak hemen tekfir noktasına gitmemiş, kişinin niyetini göz önüne alarak belki küfür anlamında ya da inanç bazında söylememiştir diyerek küfrüne hükmetmemiştir.

³³³ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 467.

³³⁴ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, 490-491.

³³⁵ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 465.

2.7.1. Uluhiyyetle İlgili Olanlar

Aliyyü'l-Kari, bir kimsenin tevhid ilminin inceliklerinde yani imana aykırı, imanı sarsan şüphe ve inkâr durumunda, bir şüphe içerisine girdiği vakit sorup öğreneceği birisini buluncaya dek, Allah katında hangisi doğru ise ona inanıyorum, demesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü Aliyyü'l-Kari'ye göre, ahkâma dâir konularda ihtilafa düşülmüşse bu bir rahmettir. Ancak tevhid ve İslam inancına dâir konularda ihtilafa ve şüpheye düşmek ise sapıklık ve bid'attir. Şeriate ait hüküm konularında yapılan hatalar affedilir ama tevhid inancıyla ilgili meselelerdeki hükümlerde hata yapmak küfürdür.³³⁶

Aliyyü'l-Kari, Ebû Hanîfe'nin, *"Allah Teâlâ, yarattığı varlıkları, temiz bir halde küfür ve imandan boş olarak yarattı, sonra onları bazı emir ve yasaklar ile muhâtap kıldı. Kâfir olan kendi işi ve inkârıyla ve de Allah'ın, yardımını ondan esirgemesiyle kâfir olur. İman eden de kendi fiili, ikrar ve tasdiki ile ve Allah'ın ona yardım etmesiyle imanda muvaffak olur."*³³⁷ sözünden sonra şöyle devam ediyor: Allah Teâlâ insanoğlunu yaratırken itaat ve isyan etmeye kabiliyetli olarak yaratmıştır. Nitekim bununla ilgili şöyle buyurmuştur: *"O'dur sizi yaratan! Öyleyken içinizden kimi kâfir kimi mümin! Bununla beraber Allah her ne yaparsanız onu görür."*³³⁸ Allah Teâlâ'yı yalanlayan ve inkâr eden bir kimse bunu kendi rızası ve inadıyla yapar, Allah'ta onun bu küfrünü yaratır ama buna asla razı değildir, yine kendine iman eden ve iyi işler yapan kullarına da yardım eder ve onları başarıya ulaştırır, bunlar Allah'ın adâletinin bir gereğidir.³³⁹ Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz Allah insanlara zerre kadar zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulüm ediyorlar."*³⁴⁰ *"Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütüfkârdır, fakat insanların birçoğu şükretmiyorlar."*³⁴¹

Aliyyü'l-Kari, *"Allah, yarattığı varlıklardan hiçbirisini iman veya küfür üzerine zorlamamıştır,"* sözünün manasını şöyle açıklıyor: Cenâb-ı Hak kulun kalbindeki itaati ve kötülüğü zorla ve cebren yaratmaz bunları kulun isteğine ve

³³⁶ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 281.

³³⁷ Ebû Hanîfe, *İmam A'zam'ın Beş Eseri*, 53.

³³⁸ et-Tegâbü'n 64/2.

³³⁹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 127.

³⁴⁰ Yunus 10/44.

³⁴¹ el-Bakara 2/243.

kazancına göre yaratır. Bir işi bir kimseye zorla yaptıran o işi kendisi yapmış gibidir. Yapan kimse de iradesi dışında yapar. Örneğin bir mümin küfre zorlansa ancak kalbi iman ile dolu olsa veya bir münâfık kalbiyle değil de diliyle iman ettiğini söylese iman eden kişi iman etmesi için zorlanmış, küfür içerisinde olan kimse de küfre girmesinden dolayı mazur sayılmazlar. İman müminler için sevilen, küfür de kâfirlerin arzuladığı birşeydir.³⁴² Bu sözler şu âyet-i kerimenin manasıdır: “*Her fırka, kendi inancından dolayı hoşnuttur.*”³⁴³

Aliyyü'l-Kari'ye göre kişi kendi istek ve arzusuyla iman eder veya kâfir olur. Allah Teâlâ kimseyi buna zorlamaz. Ancak Allah Teâlâ iman edene yardım eder ve o kişi muvaffak olur, iman etmeyene de yardımını keser ve o kişi kâfir olur. Bunda değişme yoktur. İmanı ve küfrü yaratan Allah'tır ama kişinin isteğine göre yaratır ve Allah kişinin iman etmesini arzu ederken kâfir olmasına ise rıza göstermez.

Allah Teâlâ, imana razı, küfre razı değildir. Bu hüküm değiştirilemez. Değişiklik zamanda, iman ve küfrün müteallıklarında yani kişilerde olur. Cenab-ı Hak kullarından kimin imanlı kimin küfür içerisinde olacağını, ezeli ilmiyle onları yaratmadan önce bilir. Ancak Allah-u Teâlâ fazilet sahibi olduğu için hemen hükmünü vermeyerek kulun bu işteki kendi istek ve ihtiyarını açıklamasını bekler ve ona göre sevap ve azab için kendi irade ve ihtiyarını açıklar.³⁴⁴

Aliyyü'l-Kari, iyiliğin de, kötülüğün de Allah'ın dilemesi ile olduğunu ancak Allah'ın kötülüğe razı olmadığını, kendisine yapılan itaatlere razı olduğunu dile getirmiştir.³⁴⁵ Aliyyü'l-Kari, Allah'ın neye razı olup neyden hoşnut olmadığına ise şu âyet-i kerimeleri delil göstermiştir: “*Allah ve Resulüne itaat edin.*”³⁴⁶ Allah Teâlâ kendisine itaat edilmesini sever ve buna rızası vardır. “*Allah kendinden korkanları sever.*”³⁴⁷ Allah Teâlâ kötülükleri sevmez ve buna da rıza göstermez: “*Şüphesiz Allah kâfirleri sevmez.*”³⁴⁸ “*Allah kullarının küfrüne rıza göstermez.*”³⁴⁹

³⁴² Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 135.

³⁴³ el-Mü'minûn 23/53.

³⁴⁴ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 136.

³⁴⁵ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 143.

³⁴⁶ Âl-i İmran 3/32.

³⁴⁷ Âl-i İmran 3/76.

³⁴⁸ Âl-i İmran 3/32.

³⁴⁹ ez-Zümer 39/7.

Aliyyü'l-Kari, selef âlimlerinin bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: Yasaklama bir şeye emretmenin zıddıdır. Bundan dolayı küfrün Allah'ın emri ile olması düşünülemez. Selef âlimleri, her işin topluca Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmesini caiz görürler ve bunda ittifak halindedirler. Bazıları ise tafsilata girmeyi yasaklamışlardır. Buna göre Allah Teâlâ kötülüğü, küfrü ve zulmü murad etmiştir ya da Allah herşeyin yaratıcısı olduğu gibi pisliklerinde yaratıcısıdır, gibi tabirler kullanmak doğru değildir ve böylesi sözler küfrü hatıra getirir. Hâlbuki Allah'a karşı her zaman ve her sözde terbiyeye riayet etmek gerekir. Aliyyü'l-Kari, Ebû Hanîfe'nin; *"bunlar Allah'ın kavli, hükmü ve Levh-i Mahfûz'daki ilmi iledir,"*³⁵⁰ sözünün açık olduğunu ve tekrardan açıklamaya ihtiyaç duyulmadığını söyler. Meşiet ile irade arasındaki farkı ise şöyle açıklar: Meşiet, şuhudiyet mertebesinde olduğundan dolayı ezeldir. İrade ise meşietin varolma zamanında, yapılan işe taalluk etmesidir. Yani faziletler kat'i veya zannî bir hüküm ile ilgili bir emir değildir.³⁵¹

Aliyyü'l-Kari'ye göre, Allah'ın azabından emin olmakta, rahmetinden ümit kesmekte küfürdür. Çünkü bunlarla ilgili Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: *"Allah'ın rahmetinden ümit kesen ancak kâfirler topluluğudur."*³⁵² *"Allah'ın azâbından ancak ziyanda, bulunanlar emin olur."*³⁵³ Peygamberlerin kendileri de bundan emin oldukları için değil, Allah'ın lütfuyla cehenneme girmekten emin kılınmışlar ve bu sayede üstünlükleri ve dereceleri de daha yüksek olmuştur. Aliyyü'l-Kari, peygamberlerin başkalarından daha fazla Allah'tan korkmalarını, Allah'ın Celâl sıfatını daha iyi tanımalarına bağlamıştır.³⁵⁴

Ulûhiyyetle ilgili konuları değerlendirecek olursak, Aliyyü'l-Kari, kişinin iman ve küfür konusunda serbest yaratıldığını ve hiçbir baskı altında kalmadan kendi seçimini yapabileceğini, Allah'ın işlenilen günahlara rıza göstermediğini, buna binâen kişilerin işlemiş oldukları günahların da Allah'ın emriyle değil meşiet ile olduğunu ifade etmektedir.

³⁵⁰ Ebû Hanîfe, *İmam A'zam'ın Beş Eseri*, 66.

³⁵¹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 144-145.

³⁵² Yusuf 12/87.

³⁵³ el-A'râf 7/99.

³⁵⁴ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, 412.

2.7.1.1. Dinden Çıkmaya Niyet Etmek

Aliyyü'l-Kari'ye göre, Müslüman birisi, kısa veya uzun vadede dinden çıkmak için niyetlense, o anda dinden çıkmış olur.³⁵⁵ Aliyyü'l-Kari, Mûtezile, Hâricî ve Kerramiyye'nin bu konuda Ehl-i Sünnete muhalefet ettiklerini dile getirmiştir. Onlara göre, kişi istikbalde dinden çıkmaya niyet ederse dinden çıkar. Şimdiki halde dinden çıkmaya niyet ederse dinden çıkmaz. Çünkü burada istisna terk içindir, şek ve tereddüd için değildir. Bunların görüşleri, günah işleyen müminin küfre gireceği ve dinden çıkacağına yöneliktir.³⁵⁶ Sonuç olarak Aliyyü'l-Kari'ye göre, bir kimse şimdiki zamanda veya ileriye dönük bir zamanda dinden dönmeye niyet ederse her iki durumda da dinden dönmüş olur.

2.7.1.2. Haram İşlerken Bismillah Demek

Küfürle ilgili başka bir konu ise kişinin İslam dininde haram olan bir işi yaparken Besmele ile başlaması veya sonunda hamd etmesi meselesidir.

Aliyyü'l-Kari'ye göre, bir Müslüman kumar, satranç, kâğıt oynarken, remil veya fal taşlarını atarken, “*Bismillah*,” derse kâfir olur. Aynı şekilde bir kimse şarap içerken, zinâ yaparken veya haram olan bir malı yerken Allah'ın adını anmış olsa kâfir olur. Burada geçen haram maldan kasıt, üzerinde ittifak edilen haram maldır.³⁵⁷

Aliyyü'l-Kari, haram yedikten sonra, “*elhamdülillah*,” diyen bir kimsenin hükmü hakkında İslam âlimlerinin ihtilâf ettiğini dile getirmektedir. Bazı âlimlere göre, kişi haram olan bir rızık hatırlayarak bu sözü söylerse, haramı nimet saydığından küfre girmiş olur, ama helal veya haram olduğunu düşünmeden sadece nimet ve rızık verdiği için Allah'a hamd ederse küfre girmez.³⁵⁸

Aliyyü'l-Kari, izin almak niyetiyle, “*gireyim mi? çıkayım mı? kalkayım mı?*” gibi sorular soran kişiye müsaade etmek manasında “*Bismillah*,” diye cevap veren kişinin kâfir olacağını bildirmiştir. Çünkü o kişi besmeleyi önemsiz bir yerde kullandığından dolayı bu sözü hakâret anlamına gelmiştir. Ancak Aliyyü'l-Kari'ye göre, mesela yemeğe başlamak için veya bir işe başlarken besmele çeken birinin durumu böyle değildir. Buradaki emirden kasıt nezâket icabı, Allah'ın ismiyle

³⁵⁵ Aliyyü'l-Kari, *Emâli Şerhi*, 3/149.

³⁵⁶ Aliyyü'l-Kari, *Emâli Şerhi*, 3/149.

³⁵⁷ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhü'l-ekber*, 462.

³⁵⁸ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhü'l-ekber*, 462.

yemeğine veya işine başla, manalarına gelmektedir. Dolayısıyla bunu söyleyen kişi kâfir olmaz.³⁵⁹

Günümüzde halk arasında da bunlara benzer birtakım söz ve kelimeler vardır. Mesela; “Allah’tan korkmuyor musun? diyen birisine “korkmuyorum” diye cevap vermek, Allah gelse seni elimden alamaz, Allah seni unuttu, Allah’ın işi gücü kalmamışta bunun gibi şeyler mi yaratıyor? Neden herşey beni buluyor Allah’ın adaleti bu mu? Kader utansın, kahpe kader, seninle cennete bile girmem, ben Allah mallah tanımam. Bunların dışında da birçok söz ve kelime halk arasında bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kullanılmaktadır. Aliyyü’l-Kari’ye göre bu sözleri yorumlayacak olursak, kişi bunları bilinçsiz olarak söylese de küfre düşebilir. Çünkü bir Müslümanın kendisini küfre götürebilecek söz veya davranışları bilmesi gerekir.

2.7.1.3. Bir Kimseye Küfür Telkin Etmek

Aliyyü’l-Kari, “el-Muhît” adlı eserden konuyla ilgili şu görüşü aktarıyor: Müslüman bir kişi başka birisine küfrü gerektirecek bir söz telkin etse, hatta telkin ettiği bu sözü eğlence için de söylemiş olsa her iki durumda da İslam’ın dışına çıkmış olur.³⁶⁰

Bir müftü, Müslüman bir kadının dinden çıktığına dâir fetvâ verse veya başka birisi bir kadına, dininden dönmesini emretse, fetva veren müftü de, dinden dönmesini isteyen kişi de, o kadının dinden dönmesine razı olan da küfre girmiş olur. Aliyyü’l-Kari böyle hükme varmasının nedenini ise dönemindeki bazı uygulamalara bağlar. Örneğin, devlet büyüklerinin hizmetçisi durumunda olan bazı kötü niyetli âlimler vardır. Özellikle evli ve güzel olan kadınları kendilerine alabilmek için devlet adamlarına hile öğretiyor ve eğer kadınlar kocalarından boşanmazlarsa onların dinden döndüklerine dâir fetva verip sonra da bu kadınları boşattırıp kendilerine köle yapıyorlardı.³⁶¹

Aliyyü’l-Kari, “Fetâvâ-i Suğrâ,” “el-Hulâsa” ve “el-Cevâhir” adlı eserlerden alıntı yaparak konuyla ilgili şu örnekleri vermektedir. Müslüman birisi başka birisine; “Müslüman da olsan hrıstıyan da olsan benim için farketmez,” derse kâfir olur. Müslüman birisine, “Lâilâhe illallah,” söyle diye telkin edilse ve o

³⁵⁹ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 445.

³⁶⁰ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 468.

³⁶¹ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 468.

kimsede bunu söylemezse kâfir olur. Fakat “*senin telkin etmenle söylemem,*” derse, kâfir olmaz. “*Kelime-i Tevhid’i*” telkin eden kimseye; “*neden söyleyeyim çünkü ben bu kelimeyi söylemekten bir kazanç sağlamadım,*” diye cevap veren kişide kâfir olur.³⁶²

Aliyyü’l-Kari, “*Tetîmme*” adlı eserde; bir kişiye; bir konuyla ilgili, “*Allah’tan korkmuyor musun?*” denildiğinde cevaben “*hayır,*” demiş olsa, kendisine, “*Allah’tan kork,*” diye telkinde bulunan kişiye; “*senin sözünü dinlemeyeceğim,*” şeklinde karşılık verse, yine haram bir işle meşgul olan kimseye; “*Allah’tan kork,*” denildiğinde o kişinin; “*korkmuyorum,*” diye cevap vermesi durumunda, bu kişilerin kâfir olacağının yazıldığını nakleder. Aliyyü’l-Kari, burada söylenilen ve yapılan işe bakılması gerektiğini, söylenilen ve yapılan işin haram olmaması durumunda kâfir olmayacağını belirtmektedir. Ama bu sözünü hakâret için söylemişse küfre girer ve karışınında nihâhı kendisinden düşer.³⁶³

2.7.1.4. Kişinin Kendisini Küfre Düşürecek Sorular Sorması

Aliyyü’l-Kari konuyla ilgili, “*Fetâvâ-i Kadîhan*” ve “*Fetâvâ-i Suğrâ*”da şu örnekleri vermektedir: “*Ne zaman büyükle otursam büyük, küçükle otursam küçük olurum,*” diyen birisinin bu sözünde ihtilaf olduğundan bahsedilmektedir. Ona göre, aslında bu sözlerde herhangi bir sakınca yoktur. Ancak bu sözler, “*Müslümanla otursam Müslüman,*” “*Hristiyanla otursam Hristiyan*” veya “*Yahudi ile otursam Yahudi olurum,*” sözlerine denk gelirse o vakit söyleyen kişi küfre girer.³⁶⁴

“*el-Hülâsa*” adlı eserde bununla ilgili şöyle bir ibâre geçmektedir. Müslümanlığı yeni kabul eden kişiye: “*kendi dininin sana ne zararı dokundu ki neden Müslüman oldun?*” diyen birisi bu sözünden dolayı küfre girer. Yine, “*bu asırda Müslüman olunmaz, zaman küfür zamanıdır,*” diyen birisi için Aliyyü’l-Kari şöyle hüküm vermiştir. Bu sözü söyleyen kişi, bu zaman İslam’ın zayıf ama küfrün, cehâletin ve kâfirlerin galip olduğu zamandır, manasını kastetmişse, kâfir olmaz ancak bu zamanda müslüman olunmaması gerektiğini kastetmişse o vakit küfre düşer.³⁶⁵

³⁶² Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber*, 493.

³⁶³ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber*, 488.

³⁶⁴ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı ekber Şerhi*, 466.

³⁶⁵ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber*, 487.

2.7.1.5. Müslüman Birisinin Küfre Düşmesi İçin Dua Etmek

Kişiye küfre düşürecek konulardan birisi ise Müslüman bir kimsenin küfrü için dua etmektir. Aliyyü'l-Kari “*el-Hülâsa*” adlı eserden şöyle bir cümle nakletmektedir: “*Müslüman bir kişi başka bir Müslüman birisi için; Allah onun küfür inancı canını ile alsın, diye dua ederse, kâfir olur.*” Çünkü bu sözle küfre rıza göstermiş olur. Ancak bazı âlimler, kâfir için böyle dua etmenin küfrü gerektirmediğini, söylemişleridir. Aliyyü'l-Kari'ye göre birinci görüş umûmî, ikinci görüş ise husûsîdir. Hâliyle Müslüman'ın küfrüne dua etmek küfürdür.³⁶⁶

Aliyyü'l-Kari, “*el-Cevâhîr*” adlı eserden konuyla ilgili bazı görüşleri aktararak şu açıklamalarda bulunmaktadır: “*Bir kimse, Müslüman birisine, Allah müslümanlığı senden alsın, diye dua eder ve bir başkası buna âmin derse, bu kişi kâfir olur.*” Burada kimin kâfir olmasının murad edilip edilmemesi önemli değildir. Aynı şekilde “*Allah onu bu dünyadan imansız, kâfir olarak çıkarsın*” veya “*Allah onu Cehennemde ebedî olarak hiç çıkarmasın,*” diye beddua eder, küfrü o kişide güzel görür ve buna da gönülden razı olursa kâfir olur. Ancak bu sözleri kendisine zalimlik yapan birisinden intikam almak için söylemiş ise kâfir olmaz.³⁶⁷

Aliyyü'l-Kari yukarıda geçen, kendi küfrüne veya başkasının küfrüne razı olmak meselesini şöyle açıklamaktadır: Kendi küfrüne razı olma hususunda âlimler arasında ittifak vardır. Ancak başkasının küfrüne razı olma meselesi ihtilâfıdır. Başkasının küfrüne razı olma konusunda İslam âlimlerinin görüşü; kişinin ancak buna cevaz verdiği ve güzel gördüğü zaman küfür olacağı şeklindedir. Ancak “*bana zulmeden kişinin küfür üzere ölmesini istiyorum,*” diyerek bunu güzel görmez ve cevaz vermezse bu sözünden dolayı küfre düşmez.³⁶⁸

2.7.1.6. İslam Hakkında Bilgisi Olmayan Kadının Nikâhı

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre “*Şemsü'l-eimme*”³⁶⁹ konuyla ilgili şöyle demiştir: “*Hristiyan bir kadın küçük yaşta, Müslüman bir erkeğin nikâhı altında büyüse, aklî yönden de bir sıkıntısı bulunmasa ve bununla beraber semâvî dinlerden*

³⁶⁶ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 483-484.

³⁶⁷ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı ekber Şerhi*, 464.

³⁶⁸ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 484.

³⁶⁹ *el-Mebsûṭ* adlı eseriyle tanınan Hanefî fakihidir. bk. Muhammed Hamidullah, “Serahsî, Şemsü'l-eimme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/544-547.

de herhangi biri hakkında bilgisi yoksa kocasından bain talak ile boş olur.” Aliyyü'l-Kari'ye göre bu incelenmesi gereken bir meseledir. Çünkü kadının aklında herhangi bir sorun yoksa haliyle ya anne babasını ya da yaşadığı yerin insanlarını taklit edecektir. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber: “*Her doğan çocuk İslâm fitratı üzerine doğar.*”³⁷⁰ buyurmuştur. Aliyyü'l-Kari yukarıda geçen görüşü katılmadığını şu soruyu sorarak dile getirmektedir: Hristiyan olan kız kendine tâbi iken nikâhı düşmüyordu da aslî fitratı gereği hiçbir batıla bulaşmamışken nasıl nikâhı düşer?³⁷¹

Konuyla ilgili başka bir örnekte şudur; “*Müslüman bir kız, küçük yaşta evlense ve evlendikten sonra buluğa erse ve kendisine İslam'ın ne olduğu sorulduğunda bunu bilemez ise kocasından nikâhı düşer.*” İmanda asıl olan tasdik ve ikrardır. Kişinin mümin sayılabilmesi için İslâm'ın hükümlerini bilmesi, icmâli veya tafsili olarak onu anlatması gerekmez. Aynı şekilde bu kişiye, Müslüman birisini öldürmeyi ve malının haram olup olmadığı sorulduğunda, hayır, diye cevap verse bile onun imanından şüphe edilmez. Aslında bu kişi İslam'ın hükümlerini bilmektedir ancak câhil olduğu için ne söylediğini ve söylediği sözün ne anlama geldiğini bilmemektedir. Bu hâli ona bir zarar vermez.³⁷²

Aliyyü'l-Kari'ye göre, bununla ilgili bir mesele daha ortaya çıkıyor ki o da şöyledir: O kızların, İslam'a ait hükümleri bilmemelerini bir mâzeret olarak kabul ettik ancak Hristiyan kızlara, “*siz hangi dindensiniz?*” diye sorulduğunda, “*biz hiçbir milletten değiliz,*” derlerse o vakit kâfir olduklarına hükmedilir. Yani İslam, Yahudi veya Hristiyan gibi semavi bir dine mensup olmadıklarını söylemeleri kabul edilemez. Sonra Aliyyü'l-Kari, İmam Muhammed'in böylesi kadınlar için *mürtedde* adını verdiğini belirterek bu meselenin kendi zamanlarında çok vuku bulduğunu ifade etmektedir.³⁷³

Aliyyü'l-Kari, yukarıda geçen görüşlerin daha iyi anlaşılabilmesi için İbn-i Hümmam'ın görüşünü bizlere sunmuş ve şöyle bir açıklama getirmiştir. “*Müslüman birisi cariye satın alsa veya bir kadınla evlense ve o'na İslâm'ın ne olduğunu sorsa, o kadın da bilmeseydi, o vakit müslüman olmaz.*” Aliyyü'l-Kari'ye göre, İbn-i Hümmam'ın sözünde geçen bilememekten maksadın; İslâm nedir? İman nedir? sorularına cevap

³⁷⁰ Müslim, “Kader”, 1637.

³⁷¹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 461.

³⁷² Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 461.

³⁷³ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 461-462.

vereceği zaman kadının duraksaması, cevap verememesi ve imanının batıl olması gibi hususlar değildir. Buradaki küfrü gerektiren nokta, meselâ; öldükten sonra haşr olacak mı, olmayacak mı? Peygamberler gönderilmiş midir? veya Peygamberlere kitap verilmiş midir? gibi sorulardır. Bu sorular karşısındaki duraklama basit bir duraksama değildir. Yani cevap verememesi bilgisizlikten değil, inancını ispatlama yönündendir.³⁷⁴

2.7.1.7. Gayri Müslimin Müslüman Birinden İslam'ı Sorması

Müslüman olmayan birinin Müslüman bir kimseden İslama dâir soru sorması ve Müslümanın cevap vermemesi üzerine ortaya bazı hükümler çıkmaktadır. “*el-Hülâsâ*” adlı kitapta; kâfir olan bir kişi, “*İslâm'ı bana anlatır mısın?*” şeklinde, bir Müslümana soru sorsa, o’da bildiği halde anlatmayıp, baştan savmak için onu bir âlime gönderse, bu kişi kâfir olur. Aliyyü’l-Kari’ye göre bunun sebebi, cevap vermeyen müslüman kişi, soru soran kişinin küfrünün bir müddet daha devam etmesine razı olduğundan küfre girmiştir. Çünkü her Müslümanın kelime-i şehâdet getirerek bunu icmâli olarak yerine getirmeye gücü yeter.³⁷⁵ Aliyyü’l-Kari, Eb’ul-Leys es-Semerkandî’nin bu görüşte olmadığını ve şöyle dediğini söylüyor: Kâfir kişiyi bir âlime yönlendiren kişi küfre girmez. Çünkü âlim olan bir kimse İslâm’ı câhil birisinden daha iyi anlatır.³⁷⁶

“*Zâhiriyye*”³⁷⁷ fetvasında konuyla ilgili şu ifadeler geçmektedir: Kâfir bir kimse Müslüman birisine; “*bana İslâm'ı anlat,*” şeklinde bir soru sorsa müslüman kişide; “*bilmiyorum,*” diye cevap verse o Müslüman kâfir olur. Aliyyü’l-Kari’ye göre; kişinin kendi küfrüne de başkasının küfrüne de rıza göstermesi küfürdür. Ancak İslâm’ı bilmiyorum, karşılığını veren kişi gerçek anlamda bilmediğini kastediyorsa, bu kimsenin küfre girip girmeyeceği hususunda temkinli davranmak gerekir. Doğrusu bu kişinin kâfir olmamasıdır. Müslüman birisinin küfrü hakkında ihtilaf varsa, ihtilafli konularda bir Müslümanı tekfir etmek caiz değildir.³⁷⁸ Aliyyü’l-

³⁷⁴ Aliyyü’l-Kari, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 462-463.

³⁷⁵ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkıh’l-ekber*, 478.

³⁷⁶ Aliyyü’l-Kari, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 460.

³⁷⁷ Zahrüddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer’e (öl. 619/1222) ait eserdir. bk. M.Esat Kılıçer, “Buhârî, Zahrüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/376-377.

³⁷⁸ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkıh’l-ekber*, 479.

Kari'ye göre; câhil kişilere yanıltıcı sorular sormak hoş değildir. Hz. Peygamber de bu gibi sorular sorup insanları yanıltan mugalataları yasaklamıştır.

Kişinin kendisini veya başkasını küfre düşürecek sorular sormasına ise Aliyyü'l-Kari genel olarak şöyle cevap vermiştir: Eğer sorulan sorular ve verilen cevaplar kişilerin gerçek niyetleriye her iki tarafta küfre düşer. Kendi nikâhı altındaki birisine İslam'la ilgili sorular sormak konusunda ise, böylesi sorular sormayı câiz görmemiş ve Hz. Peygamberin de bunu yasakladığını dile getirmiştir. Çünkü kişinin sorulan sorulara cevap verememesini İslam'ı bilmemesine değil de câhil olduğu için cevap veremediğine hamletmiştir. Aliyyü'l-Kari'ye göre kişinin İslam'ı tafsîli olarak bilmesine gerek yok, icmâli olarak tasdik ve ikrârı yeterlidir. Ancak İslam, iman Nedir? soruları değil de, ahiret hayatı var mıdır? Peygamber gönderilmiş midir? gibi sorulara cevap vermesi zorunludur. Çünkü bu konularda şüpheyeye yer yoktur.

2.7.2. Nübüvvetle İlgili Olanlar

2.7.2.1. Hadisleri İnkâr Etmek

Aliyyü'l-Kari, Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberlerin üç çeşit olduğunu söyleyerek bunları ve hakkındaki hükümleri şöyle izah eder.

Birincisi Mütevâtir haberdur. Mütevâtir haber, yalan üzerinde birleşmeleri düşünülemeyen bir topluluğun aynı şekilde kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettikleri haberdur.³⁷⁹ Aliyyü'l-Kari'ye göre, tevâtür derecesindeki hadisleri inkâr eden kişi kâfir olur. Tevâtürden maksatsa lafzî değil manevî tevâtürdür. Yani tevâtür derecesinde olmayan hadisleri inkâr eden küfre düşmez.³⁸⁰

İkincisi Meşhur haberdur. Güvenilir bir kimsenin başka kimseden; sonra bir topluluğun başka bir topluluktan rivayet ettiği hadis çeşidine denilir.³⁸¹ Aliyyü'l-Kari, Îsâ b. Ebân³⁸² dışında bütün âlimlerin meşhur haberi inkâr edenin kâfir

³⁷⁹ H. Yunus Apaydın, "Mütevâtir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/208-211.

³⁸⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, 435.

³⁸¹ H. Yunus Apaydın, "Meşhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/368-371.

³⁸² Ebû Mûsâ Îsâ b. Ebân b. Sadaka (ö. 221/836), Hanefî fakihidir aynı zamanda İmam Muhammed'in öğrencisidir. bk. Şükrü Özen, "Îsâ b. Ebân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/480-481.

olduğunda birleştiklerini, İsâ b. Ebân'ın ise bu kişinin kâfir değil sapık olduğu kanaatinde olduğunu söylemiştir. Aliyyü'l-Kari'ye göre doğru olan da bu görüştür.

Üçüncüsü ise Ahad haberdur. Sadece bir kişinin sonuna kadar yine bir kişiden rivayet ettiği habere denilir.³⁸³ Aliyyü'l-Kari'ye göre bu haber sahih ya da hasen ise bunu inkâr eden kişi kâfir olmaz, günahkâr olur.³⁸⁴

“*el-Muhît*” adlı eserde, şeriatla mütevâtir hadisleri inkâr eden kişinin kâfir olacağı, erkekler için ipek giyinmenin haram kılındığı ve bir kimsenin vitir namazının veya kuşluk namazının esâsını inkâr ettiğinde kâfir olacağı ifade edilmektedir. Aliyyü'l-Kari'ye göre, yukarıda geçen şeriat kaydının konmasının sebebi, Hz. Ali'nin kuvvetliliği ve Hâtim et-Tâi'nin³⁸⁵ cömertliği gibi şeriatla herhangi bir ilgisi olmayan tevâtür derecesindeki haberleri reddedenin kâfir olmayacağı nedeniyledir. Hadisleri reddeden kimse, ilim adamlarından bazısına göre kâfir olur, bazı âlimlere göre reddedilen bu haber eğer mütevâtir derecesinde ise inkâr eden kâfir olur. Aliyyü'l-Kari'nin tercihi ikinci görüşten yanadır. Ancak kişi ahad haberi alay yollu ve hakâret maksadıyla inkâr ederse, kâfir olur.³⁸⁶

2.7.2.2. Hz. Peygambere Salavat Getirmek veya Hakâret Etmek

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, Ebû Hanîfe “*el-Ecnâs*”³⁸⁷ adlı eserde, Hz. Peygambere salavat getirilmesi ile ilgili olarak, “*peygamberler ve meleklerden başkasına salavat getirilmez. Bunların dışındakilere salavat getirenler Rafîzî dediğimiz Şia'nın Gâliye taifesindendir,*” dediği aktarılmaktadır. Aliyyü'l-Kari bununla ilgili olarak, selâm, müslümanların birbirine, karşılıklı duası olduğundan hükmünün böyle olmadığını çünkü Müslüman birisine “*Esselâmu aleyküm*” ifadesini kullanmakla “*Aleyhisselâm*” ifadesini kullanmak arasında bir farkın

³⁸³ Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/355-363.

³⁸⁴ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 435.

³⁸⁵ Cahiliye döneminde cömertliği ile meşhur şâirdir. bk. Süleyman Tülücü, “Hâtim et-Tâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/472-473.

³⁸⁶ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 435.

³⁸⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî et-Taberî'ye (ö. 446/1054) ait eserdir. bk. Tahsin Özcan, “Nâtîfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/438-439.

olmadığını ancak “*Alî aleyhisselâm,*” demenin ehl-i bid’at sözü olduğunu dolayısıyla bunu söylemenin güzel olmadığını ifade etmektedir.³⁸⁸

Hiz. Peygambere hakâret konusuyla ilgili “*el-Muhît*” adlı eserde şu ifadeler geçmektedir: Hiz. Peygamber’e hakâret etmeye zorlanan kimse, razı olmadan ve hakâretini kalbinden geçirmeden söylese, o kişi küfre girmez. Bu durum Allah’ı inkâr etmeye zorlanan kimsenin durumu gibidir. Ancak burada şöyle bir şart koşulmuştur; hakâret etmeye zorlanan kişinin mutlaka öldüresiye ya da sakatlamaya yönelik bir biçimde dövülmesi ve buna karşı koymaya gücünün yetmemesidir.³⁸⁹ Aliyyü’l-Kari ise kısaca konuyu şu şekilde özetlemiştir; ikrah altında yapılan iş veya söylenen söz, isteyerek yapılanlara dâhil değildir. Müslüman birisi diliyle küfür veya hakâret etmiş olsa ama kalbinden öyle geçirmemişse bu, onun imanına bir zarar vermez.

2.7.2.3. Hiz. Peygamber’in Anne ve Babasının Durumu

Peygamberimizin anne ve babasının durumu bazı âlimler tarafından tartışılmıştır. Ebû Hanîfe’nin “*el-Fıkh-ı Ekber*”inde “*Hiz. Peygamberin ebeveyni küfür üzere ölmüştür,*” sözü üzerine tartışmalar olmuştur. Mesela İmam Celaledin es-Suyûtî bu mesele üzerine altı risâle kaleme almış ve onların küfür üzere ölmediklerini delillendirmeye çalışmıştır.³⁹⁰ Ancak Aliyyü’l-Kari, Peygamberimizin şu hadisini delil göstererek bunu reddetmiştir. “*Hiz. Peygamber annesinin kabrini ziyaret ederek ağladı, yanındakileri de ağlattı ve sonra da şöyle buyurdu: Annem için istiğfarda bulunmak için Rabbimden izin istedim. Fakat bana izin verilmedi. Kabrini ziyaret etmek için izin istedim; ona izin verildi. Binâenaleyh sizlerde kabirleri ziyaret edin. Çünkü kabir ziyareti ölümü hatırlatır.*”³⁹¹ Aliyyü’l-Kari’ye göre bu hadis sahihtir ve Hiz. Peygamberin anne babasının fetret döneminde olmadığını göstermektedir.³⁹²

³⁸⁸ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 437.

³⁸⁹ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 437.

³⁹⁰ Kutlay, *el-İmam Aliyyü’l Kârî ve Eseruhû fî ilmi’l Hadîs*, 107.

³⁹¹ Müslim, “Cenâiz”, 646.

³⁹² Kutlay, *el-İmam Aliyyü’l Kârî ve Eseruhû fî ilmi’l Hadîs*, 108.

Aliyyü'l-Kari, sadece Ebû Hanîfe'nin sözünü esas aldığından dolayı değil, Kitap ve Sünnetten delillerle de Hz. Peygamberin ebeveyninin küfür üzere öldüğünü ispatlamaya çalışmıştır.³⁹³

Aliyyü'l-Kari her ne kadar bu görüşte de olsa bu meselenin uzatılmaması taraftarıdır. Ve Ona göre Allah-u Teâlâ, bizim bunları bilmemizi istememektedir. Bu konuda doğru olan selefin yolunu tutmamızdır. Çünkü onlar kendi sorumluluklarını yerine getirecek şeylerle uğraşmışlardır.³⁹⁴

Aliyyü'l-Kari, son olarak kendi risalesinde şöyle demiştir: Ben sonunda anladım ki; Allah'ın dinine karşı taassub, aşırılık ve katılık yasaklanmıştır. Çünkü bu işlerle uğraşmak zararlı ve sakıncalıdır.³⁹⁵ Yüce Allah bu konuda; *“Ey Kitap ehli! Dininizde taşkınlık yapmayın. Allah'a karşı doğru olmayı söylemeyin.”*³⁹⁶ buyuruyor.

2.7.3. Şeriatla İlgili Olanlar

Şeriatla ilgili küfrü gerektiren hususlardan kastedilen, İslam dininin şiarlarından olan bazı konuların alaya alınması, küçük görülmesi veya yok sayılması gibi konulardır. Aliyyü'l-Kari böylesi konuları örneklerle anlatıp konuyu açıklamaya çalışmıştır.

“Zahîriyye” adlı eserde bu konuyla ilgili şu ifade geçiyor: *“Parasız olan kişinin bir dirhem değeri yoktur,”* diyen bir kişi küfre girer. Aliyyü'l-Kari'ye göre, bu ibâre âlimlere, salih kullara ve müminlerin tamamına şâmindir. Mümin kişi bu sözüyle sadece dünya ehlini kastettiğini söylerse kâfir olmaz. Aynı şekilde bir kimse; *“ömrümün sonuna kadar ilimle meşgul olmayacağım, çünkü ilim beşikten mezara kadardır,”* derse, bu kimse şeriata dâir ilimlerin tümünü reddettiğinden dolayı küfre girer. Çünkü reddettiği ilimler arasında farz-ı ayn olanlarda mevcuttur. *“Falan kişi kible olsa o tarafa yönelmezdim,”* diyen bir kimse de küfre girer. Aliyyü'l-Kari, iblis'inde Âdem'e secde etmeyi reddettiği için kâfir olduğunu belirterek bu sözü söyleyenin de şeytana benzediğini ifade etmiştir.³⁹⁷

³⁹³ Kutlay, *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fî ilmi'l Hadîs*, 109.

³⁹⁴ Kutlay, *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fî ilmi'l Hadîs*, 111.

³⁹⁵ Kutlay, *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fî ilmi'l Hadîs*, 114.

³⁹⁶ en-Nisâ, 4/171.

³⁹⁷ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 457.

Müslüman bir kişi Allah kullarından birisine: “*Seninle karşılaşmak benim için domuz ile karşılaşmak gibidir,*” derse bu kimsenin küfre düşmesinden korkulur. Aliyyü'l-Kari bu sözü söyleyen ve diğer kişi arasında bir hasımlık yoksa söyleyeni küfre götüreceğini söyler. “*Gel beraber gidip şeriatla danışalım,*” diyen birisine, “*gitmem,*” diye cevap veren de kâfir olur. Çünkü burada şeriatı reddetme vardır. Ancak söyleyen kişi diğer kişiyi başından uzaklaştırmak için söylemişse kâfir olmaz. Fakat birisi, “*danışmak için Kadiya gidelim,*” dese diğeride olumsuz cevap verse, kâfir olmaz. Çünkü kadiya gitmemekle şeriatla gitmemek bir değildir. Bunun sebebi kadıların bazen şeriatın dışında da hüküm verebiliyor olmalarıdır.³⁹⁸

Aliyyü'l-Kari konuyla ilgili, “*Zahîriyye*” ve “*el-Muhît*” adlı eserlerden naklen şu örnekleri vermektedir; “*parayı aldığım zaman şeriat nerede idi?*” diyen birisi bu sözünden dolayı kâfir olur. Ancak düşmanını azarlamak için ve *neden şimdiye kadar bu hakkını istemedin?* anlamında bu sözleri söylemişse kâfir olmaz. Aynı şekilde, Müslüman birisine şeriatla ilgili birşeyler söylense o kişi de bilerek bunlara karşı çıksa veya hakâret maksadıyla kötü bir ses çıkarsa, küfre girmiş olur.³⁹⁹

Aliyyü'l-Kari, cennet-cehennem, hastalık gibi konularda kişinin küfre düşeceği durumları şöyle açıklıyor: Müslüman bir kişi, “*Allah vardı ve öncesinde bir şey yoktu, herşey yok olacak ancak Allah her dâim var olacak,*” dese kâfir olur. Çünkü Aliyyü'l-Kari'ye göre bu söz cennet ve cehennemin fâni olduğu anlamına gelir oysa cennet ve cehennem bâkidir.⁴⁰⁰

Yine Aliyyü'l-Kari'ye göre, Müslüman birisi, hastalığından kurtulan bir kişi için, “*falan kişi ikinci defa eşiği salıverdi*” veya vefat eden birisi hakkında, “*ruhunu sana verdi*” ya da “*onun ruhundan alınıp senin ruhuna eklendi,*” gibi sözler söyler ve buna inanırsa küfre düşer. Aynı şekilde kıyâmeti, cenneti-cehennemi, kıyamet günü amellerin tartılmasını, sırat'ı veya hesâbı inkâr eden kişi de kâfir olur.⁴⁰¹

2.7.3.1. Haramdan Sevap Beklemek

“*el-Muhît*” adlı eserde, “*Müslüman birisi, haram bir maldan fakir birisine sadaka verip bundan da sevap beklese, kâfir olur,*” ifadesinin geçtiğini nakleden

³⁹⁸ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 457.

³⁹⁹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 457.

⁴⁰⁰ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 518.

⁴⁰¹ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 519-520.

Aliyyü'l-Kari, bu konunun üzerinde durulması gerektiğini söyler. Bir kimsenin elinde haram bir mal varsa bu malı fakirlere vermelidir ki yaptığı tasadduk o kişiye sevap kazandırsın. Böyle yaptığında malını Allah'ın emrini yerine getirerek taat yolunda harcamış olur. Aliyyü'l-Kari'ye göre bu mesele, malın sahibi belli olduğu halde bu malı ona vermeyip gösteriş için başkalarına tasadduk eden için söylenmiş olmalıdır. Kendisine haram mal verilen fakir kimse, aldığının haram olduğunu bilerek veren kişi için dua etse, o kişi de âmin dese, ikisi de kâfir olur. Çünkü haram ve kötülükler için değil, taat ve helal olan şeyler için dua edilir ve âmin denilir.⁴⁰²

Aliyyü'l-Kari burada şu örnekleri de vermektedir: Müslüman bir kişi üvey annesi ile evlenmeyi mubah ve câiz görürse dinden çıkar. Bir kimse, şeriatta haram olan işlerin (zulmetmek, yalan söylemek gibi) helal olmasını temenni etse kâfir olur. Aynı şekilde bir kişi yağmurun hikmetini inkâr etse veya faydasını kabul etmese kâfir olur.⁴⁰³

2.7.3.2. Haram-Helal Ayrımı Yapmamak

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, “*el-Cevâhir*” ve “*Fetâvâ-i Suğrâ*” adlı eserlerde bu konuyla ilgili şu ifadeler geçmektedir: Müslüman bir kişiye, “*haram yeme,*” diye uyarıda bulunulsa, o kimsede; “*bana, haram yemeyen birini getir ki inanayım*” “*ona secde edeyim*” gibi sözler söylerse küfre girer. Aliyyü'l-Kari'ye göre, kula iman da secde de edilmez bu haramdır. Yalnızca Allah-u Teâlâ'ya iman ve secde edilir. Diğer örnekte, “*mal olsun da helal olsun haram olsun farketmez,*” diyen kişi bu sözünden dolayı küfre yaklaşır. Çünkü o kişi bu sözüyle helal ile haramı eşit saymıştır. Başka bir örnekte ise şöyle denilmektedir; Müslüman bir kişiye, “*neden helale değilde hep harama koşuyorsun?*” denilse o kişide; “*haram buldukça veya haram varken helal ardında koşmam,*” diye cevap verse, kâfir olur.⁴⁰⁴

“*Zahîriyye*” ve “*el-Muhît*” adlı kitaplarda da şöyle denilmektedir: Müslüman bir kişiye, “*rızkını helalinden ye,*” denilse ve o kişi de; “*bana haram olan daha tatlı gelir,*” dese küfre girer. Başka bir kimseye; “*helal mi haram mı senin için daha iyidir?*” denildiğinde; “*hangisi bana daha çabuk gelirse o iyidir,*” derse, küfre

⁴⁰² Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 474.

⁴⁰³ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 474-475.

⁴⁰⁴ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 471.

düşmesinden korkulur. Ancak “*haram yemek daha iyidir,*” derse bu defa küfre düşer.⁴⁰⁵

Konuyla ilgili Aliyyü'l-Kari, “*el-Hulâsa*” adlı eserden nakille şöyle bir örnek verir. Bir kimse şarabı çok sevdiğini ve bırakmadığını söylese veya “*İslam’ın açık olması gerekir,*” diyerek Allah’a isyan etse, kâfir olur. Bu sözler şeriata aykırıdır, bundan dolayı içki vb. haramları İslâm’ın zâhirinde itaat olarak göstermiş olur ki bu şekilde konuşan kişi küfre düşer.⁴⁰⁶

“*el-Cevâhir*” ve “*el-Hulâsa*” adlı eserlerde konuyla ilgili şu ifadeler geçmektedir: Müslüman bir kişi, adam öldürmeyi, zina etmeyi, şarap içmeyi veya birisine zulmetmeyi helal görse ya da helal olmasını temenni etse küfre düşer. Ancak ramazan orucunun farz veya şarabın haram olmaması için temennide bulunsa bunlar ilk şeriatlarda haram veya farz olmadığı için kâfir olmaz. Önceki şeriatlarda haram olmayan şeyin helal olması için temennide bulunmak küfür değildir ama şeriatların tümünde haram olanın helal olmasını istemekse küfürdür. Aliyyü'l-Kari’ye göre, burada geçen görüşler tam olarak aydınlatılmış değildir. İlâhî bir hükmün öncekiler için umûmî olması ancak sonra gelenler için ise hususileşmesi arasında bir fark yoktur. Müslüman birisi, ittifakla haram olan bir şeyi inkâr etse veya büyük günahların helal olduğuna inansa ya da şüpheyne düşse kâfir olur. Aliyyü'l-Kari’ye göre Mu‘tezile bu konuda Ehl-i Sünnetten farklı düşünmektedir. Ehl-i Sünnet’e göre küçük sayılan günahlar da Allah’a karşı yapılmıştır ve tevbe etmekle de bu günah giderilmez. Ancak Allah rahmeti gereği isterse onları affeder. Mu‘tezileye göre ise küçük günahlarla büyük günahlar arasında fark vardır. Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde Allah Teâlâ küçük günahları affeder.⁴⁰⁷

2.7.3.3. Şeriatın Faziletli Gördüğü Şeyi Önemsememek

Aliyyü'l-Kari, “*el-Muhît*” adlı eserden konuyla ilgili şu örneği zikretmektedir: Müslüman bir kimse, Ramazan ayı geldiğinde ya da Receb ayı girdiğinde önemsemeden ve bu ayları çirkin görerek; “*Ramazan’a düştük, bu ağır ay geldi*” veya “*hayrat mevsimi geldi*” derse küfre girer. Çünkü Hz. Peygamber üç aylar girdiği zaman: “*Allah’ım! Receb ile Şâban’ı bize mübarek eyle ve bizi*

⁴⁰⁵ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 501.

⁴⁰⁶ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 471.

⁴⁰⁷ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 472.

Ramazana kavuştur”, diye dua ederek bu aylara olan sevgisini ve sevincini dile getirirdi.⁴⁰⁸ Aliyyü'l-Kari, yine bu konuyla ilgili olarak, “*Zahîriyye*” fetvasında geçen şu ifadeleri de nakletmektedir: İslam dininin faziletli gördüğü ayları önemsemeyerek, “*yine bu aylara mı geldik,*” diyen bir kimse küfre düşer ancak bir hastalığından ve çekeceği rahatsızlıktan dolayı böyle sözler söylemişse küfre düşmez.⁴⁰⁹

Aliyyü'l-Kari, Hanefî müçtehitlerinin, Hz. Muhammed'in fazladan yaptığı sünnetleri önemsemeyerek terk edeni ya da bıyıklarını bırakan veya sarığını boğazına kadar uzatan bir kimseyi çirkin göreni tekfir ettiklerini ifade eder.⁴¹⁰

2.7.4. İslâmî İlimler ve İslam Âlimleriyle İlgili Olanlar

2.7.4.1. Kur'an'a İlişkin Olanlar

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, “*Fetâvâ-i Zahîriyye*” ve “*el-Hulâsa*” adlı eserlerde konuyla ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: Kur'an yazıldığında cisim, okunduğunda arazdır, diyen, kılınç oynayarak veya def çalarak Kur'an okuyan kimse kâfir olur. Aliyyü'l-Kari bunlara ek olarak Allah'ı def çalarak zikreden kimsenin de, Hz. Peygamber'e bu şekilde naat okuyan kimsenin de ve zikir yaparken el çırpın kimsenin de bu hükme yakın olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde, Allah'ın gönderdiği kitaplardan birisine inanmayan, Allah'ın vaadlerinden ya da cezalarından birine iman etmeyen veya Kur'an ayetlerinden herhangi birisini inkâr eden Müslüman'ın açıkça küfre girdiğini ve bunda Müslüman âlimler arasında ihtilaf olmadığını belirtmektedir.⁴¹¹ Aliyyü'l-Kari'nin konuyla ilgili yorumlarından sonra günümüzde bazı meclis ve ortamlarda müzik eşliğinde yapılan zikirler hakkında da akıllara soru işareti gelebilir. İslam âlimleri Kur'an okunurken müzik dinlemeyi ya da müzikle Kur'an okumayı, kişinin maksadına bakarak ibadeti ve tilaveti hafife veya alaya aldığı takdirde küfre düşeceğini yahut halay çekerken Allah'ın isimlerinin zikretmenin doğru olmadığını, ifrat ve tefritten uzak durulması gerektiğini dile getirmişlerdir.

⁴⁰⁸ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 504.

⁴⁰⁹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 473.

⁴¹⁰ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 423.

⁴¹¹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 439.

Aliyyü'l-Kari, Müslüman birisi bir konu hakkında; “Allah’ın Kur’an’da bunu neden zikrettiğini anlamıyorum” ifadesini kullansa ve bu sözü inkâr özelliği taşısa söyleyen kimsenin kâfir olacağını ancak öğrenmek amacıyla sorup ve inkârda etmiyorsa bunda bir mahzur olmayacağını belirtmektedir.⁴¹²

Bir kimse; mescitle, şeriatte kutsal kabul edilen bir yerle veya Kur’an’la alay ederse, ya da alay edercesine yemin ederken, mushafın üzerine ayağını koyarsa kâfir olur. Ebû Hanîfe’ye Kıraatle ilgili olarak; “ض yerine ظ veya Eshâbu’n-Nâr yerine Eshâbu’l-Cenne” diye tilavet eden kişinin durumu sorulduğunda şöyle cevap vermiştir. Bu kişinin imamlığı câiz değildir ancak bunu bilerek yaptığı takdirde kâfir olur.⁴¹³

Aliyyü'l-Kari’nin naklettiğine göre, “Cevâhirül-Fıkh” adlı eserde konuyla ilgili şöyle denilmektedir: Müslüman bir kimseye; “Kur’an oku veya çok okusana,” denildiğinde hiç tevîl etmeksizin; “Kur’an okumayı çirkin görüyorum ve O’nu okumaktan doydum” diye cevap verse kâfir olur. Aynı şekilde Müslüman bir kişi, Kur’an’da geçen hususları eleştirirse, kötülerse veya bir âyetini dâhi inkâr ederse yine kâfir olur. Aliyyü'l-Kari, sonraki dönem âlimlerinden bazılarının, tevîl edip etmemesine bakmadan, bu sözleri söyleyen kimsenin mutlaka kâfir olacağı hükmüne vardıklarını söylemiştir. Ancak Aliyyü'l-Kari’ye göre birinci görüş daha doğrudur ve fetva da bu görüş üzerine verilmiştir.⁴¹⁴

Yine Aliyyü'l-Kari’ye göre; Kur’an’ın bütününden en kısa ayetine kadar hatta üzerinde ittifak edilen bir kelimesinin dahi Allah’ın kelâmı olmadığına inanan veya mütevâtir olan bir okuyuş tarzını dahi inkâr eden kişi kâfir olur. Aliyyü'l-Kari, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Besmele örneğini vererek mezheplerin bu mesele üzerindeki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: Neml süresindeki besmele âyetini inkâr eden kişi küfre düşer. Ancak sûrelerin başlarında geçen besmelelerin Kur’an’dan olmadığını söylemek ise böyle değildir. Çünkü mezhepler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin Mâlikîler, sûre başlarındaki besmelelerin Kur’an ayeti olmadığını söylemişlerdir. Şâfiîler onların bu görüşüne katılmamıştır.

⁴¹² Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 457.

⁴¹³ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 439.

⁴¹⁴ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 457-458.

Hanefî âlimlerine göre ise, besmele, başlı başına bir âyettir ve sûreleri birbirinden ayrı tutmak için vardır.⁴¹⁵

Müslüman bir kişi, başka birisine, “*mushafın ücretini al,*” dese küfre düşer. Aliyyü'l-Kari'ye göre bu söz kişiyi küfre düşürmez. Çünkü bu bir fıkıh âlimine veya işini ücretle yapan bir mushaf yazıcısına da söylenmiş olabilir. Her iki durumda da öğretme veya yazma ücreti mânâsında kullanılmıştır. Kur'an'ın öğretilmesinden dolayı ücret almak son dönem âlimlerinin görüşüne göre câizdir. Buna ilâveten Kur'an-ı yazarak ücret almayı da câiz görmüş ve bu konuda ittifak etmişlerdir.⁴¹⁶

2.7.4.2. Kur'an Okuyanla Alay Etmek ve Kur'an'ı İnsan Sözüyle Karıştırmak

Aliyyü'l-Kari'ye göre, bir kimse Kur'an'ı dinlerken alay edercesine “*nağme sesidir,*” dese okuyuşla alay ettiğinden dolayı kâfir olur. Ancak okuyuşla değilde okuyan kişinin sesinin çirkinliği ile alay ederse hüküm böyle değildir. Aynı şekilde bir kimse eğlence için Kur'an'dan herhangi bir âyet okursa küfre girer.⁴¹⁷ Bu konuda Aliyyü'l-Kari'nin dayandığı delil şu ayet-i kerimedir: “*Muhakkak Kur'an hak ile batılı ayırandır. O bir şaka bir eğlence değildir.*”⁴¹⁸

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, “*Tetimmat'ül-Fetavâ*” da; izdihamlı yani kalabalık bir yerde: “*Biz onları topladık*”⁴¹⁹ âyetini kendi sözü gibi söyleyen kimsenin küfre gireceği zikredilmektedir. Aliyyü'l-Kari buraya şöyle bir açıklama getiriyor: İzdihamlı bir günde bu ayeti hatırlayıp söylemişse bunda bir sakınca yoktur. Ancak insanları kendisi toplayıp bir izdiham meydana getirmiş ve bu sözleri söylemişse kâfir olur.⁴²⁰

Aliyyü'l-Kari, bu konuyla ilgili, “*Fevz'ün-Necât*” da geçen şu ifadeleri kullanmıştır: bir kimse başka birisine; çorbayı “*Kul hüvellahu ehadle*” pişir veya bir kimsenin evini “*Vessemâi vettarik*” gibi yap vb. sözler sarfederse küfre girer. Çünkü bu kişi Kur'an'dan olan ayetlerle alay etmiştir.⁴²¹

⁴¹⁵ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, 458.

⁴¹⁶ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, 461.

⁴¹⁷ Aliyyü'l-Kari, *Fıkhi Ekber Şerhi*, 441.

⁴¹⁸ et-Târik, 86/14.

⁴¹⁹ Yûnus, 10/28.

⁴²⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkhi Ekber Şerhi*, 441.

⁴²¹ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*, 459.

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, “Zahîriyye” ve “el-Muhît” adlı eserlerde şöyle denilmektedir: Bir kişi, “*Elem Neşrah leke'nin cebini boşalttım, ihlâs sûresi soyuldu*” derse veya sürekli Tenzil (Secde) sûresini tilâvet eden birisine; “*Tenzil sûresinin cebini boşalttım,*” derse, bu sözler onun küfre girmesine neden olur. Aliyyü'l-Kari, burada geçen tenzil kelimesinden temsil manasının kastedildiğini söylemektedir. Ancak “*Elem neşrah leke'nin cebini boşalttım,*” diyen kişinin maksadı, belâ veya genişlik zamanı için değil de alay etmekse bu kişi küfre düşer. Yine Aliyyü'l-Kari'ye göre, insanları hem cemaatle namaz kılmaya çağırıp hem de kendisi tek başına kılacağını çünkü Allah Teâlâ'nın; “*İnnessalâte tenhâ,*” buyurduğunu söyleyen kişi kâfir olur. Çünkü bu sözde geçen “*Tenha*” kelimesini, Türçedeki “*tenhalık*” manasında kullanmış aynı zamanda da ayeti küçümseyerek alay etmiştir.⁴²²

2.7.4.3. Kur'an Öğretenlerle Vaizlerle ve İlim Meclisi İle Alay Etmek

Müslüman birisi alay maksadıyla, sanki Kur'an öğreticisiymiş gibi elindeki sopayla çocukları döverse küfre girer. Çünkü bu kişi Kur'an'la ve bunu öğretenle alay etmektedir, bu ise küfürdür. Aynı şekilde, içki içilen bir mecliste vâiz gibi yüksek bir yere oturup alay ederek hem kendisi gülüp hem de orada bulunanları güldüren kimse ve diğerleri küfre düşer. Bu konuda bir başka örnek de şöyledir: İslâmi ilimlerin öğretildiği bir meclisten dönen bir kişi için, “*kiliseden döndü,*” denilse bunu söyleyen kişi imanı küfrün yerine koyduğu için kâfir olur.⁴²³

“Zahîriyye” adlı eserde konuyla ilgili şöyle bir ifade geçmektedir: “*Kalk ilim meclisine git,*” denilen kişi, “*onların söylediklerini kim yapacak? ilim meclisinden bana ne,*” diye cevap verse küfre girer. Aliyyü'l-Kari'ye göre, kişinin verdiği ilk cevap, insanın güç yetiremediği şeyi Allah'ın ona teklif ettiği anlamına geliyor ki; Allah kimseye gücünün üzerinde bir güç yüklemes. İkinci cevapta ise kişinin şeriat ilimlerine ihtiyacının olmadığı, manası kastedilmiştir. “*Tetimme*” ve “*el-Hülâsa*” adlı eserlerde de şu örnekler geçmektedir: “*İlim meclisi ne işime yarayacak, şeriatin*

⁴²² Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 459.

⁴²³ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı ekber Şerhi*, 452.

*ne kıymeti var” veya şakaylada olsa başka birisine; “eğer ilim meclisine gidersen karın senden boş olur,” gibi sözler söyleyen kişi küfre girer.*⁴²⁴

Kur'an'la, vâizlerle, ilim meclisleriyle ilgili konularda genel olarak Aliyyü'l-Kari, Kur'an'la, Kur'an okuyanla veya alay yollu Kur'an okumakla, Kur'an'dan her hangi bir ayeti inkâr etmekle, vaaz eden kimseyle veya ilim meclisleriyle dalga geçmekle, müminlerin küfre düşeceğini bildirmiştir.

2.7.4.4. İlim ve Âlimler Hakkındaki Küfür Sözleri

Aliyyü'l-Kari, şariat ilimlerini hafife alanları, âlimlerle, ilim meclisleriyle alay edenleri, onları küçük görenleri, onların sakal, bıyık ve kıyafetleriyle alay edenleri vb. konuları küfür olarak görmüştür.

“el-Hülâsa” adlı kitapta, *“hiçbir sebep olmadan âlim birisini sadece din âlimi olduğundan dolayı sevmeyen ve ona buğz eden kişinin küfre girmesinden korkulur,”* ifadesi geçmektedir. Aliyyü'l-Kari'ye göre bu kişi kesin bir şekilde kâfir olur. Çünkü din âlimine buğz etmek veya inkâr etmek, şariat ilmine buğz etmekle aynı anlama gelir ki bu küfürdür. Bir kimse, bir âlim'in sarığı, sakalı veya bıyığı için; *“çok çirkin olmuş”* veya *“sarığın ucunu çenenin altına bağlamak ne çirkindir,”* gibi sözler sarfederse, ilim adamlarıyla alay etmiş olur ki bu da peygamberlerle alay etmek olacağı için bu kimse küfre girmiş olur. Çünkü bıyıkları kısaltmak peygamberlerin sünnetidir bunu çirkin görmekse kişiyi küfre düşürür.⁴²⁵

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, *“el-Muhît”* adlı eserde şöyle bir örnek zikredilir: Âlim bir kişi kitaplarını bir dükkâna bırakmış ve oradan ayrılmış, sonra tekrar dükkâna döndüğünde dükkân sahibi alay eder gibi; *“testereni burada unuttun, sizler kitaplarla insanların boğazlarını kesiyorsunuz”* yahut *“insanların haklarını kesiyorsunuz,”* derse, Aliyyü'l-Kari'ye göre, dükkân sahibi şariatla alay ettiğinden dolayı kâfir olur.⁴²⁶

Aliyyü'l-Kari, birçok konuda kişinin söylediği söz veya yaptığı herhangi bir işte öncelikle o kişinin niyetini dikkate alırken, dinle, âlimle, şariatle ilgili konularda

⁴²⁴ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 452-453.

⁴²⁵ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı Ekber*, 470.

⁴²⁶ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı ekber Şerhi*, 454.

hakâret, alaya alma gibi durumlarda ise şaka yollu da olsa hiç tereddüt etmeden böylesi kişilerin küfre düşeceğini dile getirmiştir.

2.7.5. Farz İbadetlerle İlgili Olanlar

Burada genelde farz olan özelde ise namaz, abdest, zekât gibi ibadetlerle ilgili konular zikredilmektedir. Aliyyü'l-Kari'de, bir kimsenin abdestsiz namaz kılmasını, bilerek kibleden başka yöne dönerek namaz kılmasını, namazı hafife almasını, namazı bir borç gibi görmesini küfür olarak nitelendirmiştir.

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, “*Cevâhir'ul-Fıkḥ*” adlı eserde şu ifadeler geçmektedir: Üzerinde ittifak edilen namaz, oruç, zekât, gusûl vb. farzlardan birisini veya Allah'ın yasak kıldığı, adam öldürmek, fâiz yemek, zinâ etmek, şarap içmek, kumar oynamak, yetim malı yemek vb. haramları inkâr eden kimse küfre girer. Müslüman olan bir kimse, İslam beldesinde bir ay kadar ikamet eder, kendisine oruç, zekât veya namazla ilgili sorular sorulduğunda; “*bunların farz olduğunu bilmiyorum,*” şeklinde cevap verirse kâfir olur. Aliyyü'l-Kari'ye göre, buradaki namaz hakkında verilen fetva açıktır. Ancak zekât konusunda biraz durulması gerekir. Çünkü kişinin kendisi zengin kimselerden ise yukarıda geçen fetva kabul edilir ancak fakir kimselerden ise küfre girdiği hükmüne varılamaz. Fasık bir kimseye; “*namaz kıl ki iman'ın tadını alasın,*” diye tavsiye edilse, o kişi de; “*namaz kılmanın tadını bulmadan kılmayacağım,*” karşılığını verse, kâfir olur. Aliyyü'l-Kari'ye göre bu kişi verdiği bu cevapla, kötülüğü taate tercih etmiş olmaktadır. Aliyyü'l-Kari, “*Allah bana beş vakit namazdan fazla kılmamı, kırkta birden fazla zekât vermemi*” veya “*bir aydan fazla oruç tutmamı emretse yapmam,*” diyen kimsenin de kâfir olacağını ilave etmektedir.⁴²⁷

İmameyn (Ebû Yusuf ve İmam Muhammed), bilerek kiblenin dışına yönelip namaz kılan kimsenin kâfir olacağını söylemişlerdir. Ancak Aliyyü'l-Kari'ye göre İmameyn'in bu sözü eksiktir ve şu kaydın konulması gerekir. Kiblenin dışına yönelmek caizdir ancak din ile alay etme gayesi güdüyorsa küfre düşer. Bir kimse araştırıp kible yönünü bulduktan sonra bilerek yönünü değiştirip başka yöne doğru

⁴²⁷ Aliyyü'l-Kari, *Fıkḥ-ı Ekber Şerhi*, 449.

namaz kılarırsa; bulduğu yön kible neticesinde olduğundan ve o yönü değiştirmekte kibleyi değiştirmek olacağından, bu kişi kâfir olur.⁴²⁸

“*el-Cevâhir*” adlı eserde konuyla ilgili şu örnekler geçmektedir: Bir kimseye, “*niçin zekât vermiyorsun?*” denilse veya zekât vermenin kendisine farz olduğu kişiye bu farz hatırlatılsa, o kişi de bilmediğini söylese ya da zekât vermeyi bir cezaya benzeterek “*bu cezayı ödemem,*” diyerek reddetse, küfre girer. Müslüman bir kişi başka birisine, “*git falanca kişiye iyiliği emret,*” dese, o kişi de, “*onun bana bir zararı yokki,*” dese kâfir olur. Aliyyü'l-Kari'ye göre bu kişi, iyiliği emretmenin farz olduğuna inanmamıştır ve bu farzı yerine getirenin şahsi bir düşmanlığı ve garazı bulunduğu kimselerin yaptığına inanmıştır.⁴²⁹

Müslüman birinin taatları, farzları kötü görmesi veya işlediği günahları küçük görmesi de küfür meselesine dâhil olan konulardandır. Aliyyü'l-Kari bu konuda “*el-Muhît*” ve “*Tetimme*” adlı kitaplardan şu örnekleri aktarmaktadır: “*Bu taatların hepsini Allah bize azap yaptı,*” diyen birisi küfre girer. Çünkü Allah'ın bu taatlara ihtiyacı yoktur, bunlar kişinin dünyada sevap almasına ve ahirette azaptan kurtulmasına vesile olur. Bir Müslüman günah işlese ve bir başkası da ona tevbe etmesi gerektiğini söylese, o kişide; “*ne yaptım ki tevbe edeyim?*” derse kâfir olur. “*Allah dileyene kadar tevbe etmeyeceğim,*” diyen bir kimse, bunu bir özür olarak ileri sürerse küfre girer. Çünkü isyan eden kişinin işi, kaza ve kaderin tesiri altında olsa da yaptığı kötülüğü Allah'ın kaza ve kaderine bağlaması câiz olmaz. Ama tevbe edip sonrasında ise Allah'ın dilemesini mazeret olarak gösterebilir.⁴³⁰

2.7.5.1. Abdestsiz İbadet Etmek

“*Fevz'ün-Necât,*” “*Fetâvâ-i Suğrâ*” ve “*el-Cevâhir*” adlı eserlerde konuyla ilgili şöyle bir ifade geçmektedir: Bir kimse, “*abdestsiz olarak cemaatle namaz kılmış olsa*” veya “*namaz kılmayan birisinin çok hoş olduğunu*” dile getirip, İslam inancına aykırı ifadeler kullansa bu durum onun küfre girmesine neden olur. Aliyyü'l-Kari, bu konunun üzerinde durulması gerektiğini söyleyerek şu açıklamada bulunmaktadır: Öncelikle abdestsiz olarak namaz kılan kimse Allah'a karşı isyan

⁴²⁸ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 449.

⁴²⁹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı ekber Şerhi*, 475.

⁴³⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 473.

etmiş olur. Bu şekilde namaz kılanın kâfir olmaması gerekir. Ancak bunun helal olduğuna inandığında kâfir olur.⁴³¹

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, “*Tetimme*” ve “*el-Muhî*” adlı eserlerde şöyle denilmektedir: Bir kimse abdestsiz olarak, sadece başkalarına gösteriş için namaz kılsa, namazını tembellikten değil de önemsemeyerek terk ederse veya bilerek kıblenin dışına doğru namaz kılsa, Ebû Hanîfe'ye göre bu kimse kâfir olur. Aliyyü'l-Kari'ye göre; temiz elbisesi olduğu halde kirli ve kötü elbiseyle namaz kılan veya tahâret etmeye ve abdest almaya güç yetirebildiği halde bunları yapmadan namaz kılan kimse eğer bunların helal olduğunu düşünerek yaparsa kâfir olur. Helal olduğuna inanmadığı halde yapıyorsa, Allah'a karşı büyük bir günah işlemiştir. Namazı hiç kılmamış gibi günah işlemiş olur, ama kâfir olmaz.⁴³²

2.7.5.2. Namazla İlgili Küfür Sözleri

Müslüman bir kişi; “*sabah namazcığını*” veya “*sabahcık namazını kıldım,*” “*borcumu ödedim*” veya “*vallahi Kur'an okumayacağım, namaz kılmayacağım,*” ya da “*Allah benim malımı noksanlaştırdı, bende O'nun hakkından kısıyor ve namaz kılmıyorum*” demiş olsa veya Allah'ın emrini nefsi için zor ve güç görse ya da çok uzun kabul etse, kâfir olur. Aliyyü'l-Kari; bu görüşlerden, namaz kılmamaya yemin etmeyi, küfür olarak görmemekte ancak Allah'a karşı gelmeyi ise küfür olarak görmektedir. Aliyyü'l-Kari'ye göre namaz kılmamaya yemin etmek, Allah'a karşı bir muhalefet gibi gözükmüş olsa da yinede O'na karşı saygıdan haber verdiği için kişiyi imandan çıkarmaz.⁴³³

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, “*el-Hülâsa*” adlı eserde konuyla ilgili şu ifadeler geçmektedir: Bir kişi; “*Allah bana on vakit namaz kılmayı emretseydi kılmazdım*” veya “*kible bu tarafa doğru tâyin edilmiş olsa namaz kılmazdım*” derse küfre girer. Çünkü bu sözler Allah'ın emrine aykırıdır ve şeytanın: “*Kuru balçıktan yarattığın bir beşere secde etmem.*”⁴³⁴ diyerek kibirlenmesine benzer. Aliyyü'l-Kari'ye göre; Şeytan, secde etmeyi terk ettiğinden dolayı değil, Allah'ın emrine karşı geldiğinden dolayı kâfirlerden olmuştur. Öyle olmasaydı Allah'ın yasakladığı bir işi

⁴³¹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 449.

⁴³² Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 450.

⁴³³ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 447.

⁴³⁴ el-Hicr 15/33.

yapan Hz. Âdem gibi olurdu. Köle olan birisi, “*namaz kılmayacağım çünkü sevabı efendimindir,*” derse küfre girer. Çünkü namaz kıldığı vakit Allah’ın kendisine sevap vermeyeceğine inanarak böyle söylemiştir. Bir kölenin efendisine itaat etmesi mecburîdir ancak namaz kıldığında kendisi gibi efendisi de sevap alacaktır. Müslüman bir kimse, karısı ve çocuğunun olmadığını bahane ederek namaz kılmayacağını dile getirirse; hem Allah’a karşı gelmesinden dolayı hem de namazın sadece evli ve çocuğu olanlara farz olduğuna inandığı için kâfir olur.⁴³⁵

Aliyyü’l-Kari’nin naklettiğine göre, “*Fevz’ün-Necât*” adlı eserde, üzerinde ittifak edilen farzları (namaz, oruç, zekât vb.) inkâr eden kişinin küfre düşeceği kaydedilmiştir. Bu konuda bütün âlimler hemfikirdir. Ancak Müslümanların yaşadığı bir yerde (Dâru’l-İslam) oturan bir kişiye namaz, oruç veya zekât hakkında soru sorulsa, o kişi de bilmiyorum, şeklinde karşılık verse bazı âlimlere göre küfre düşer. Aliyyü’l-Kari ise namaz, oruç gibi konularda küfre düşeceğini ancak zekât konusunda kişinin zengin olması halinde küfre düşeceğini, fakir kişi ise küfre düşmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak bu ibadetleri küçük gören, alaya alan veya inkâr edenler istisnasız olarak küfre düşerler.⁴³⁶

Abdestsiz ibâdet etmekle ilgili olarak Aliyyü’l-Kari İmameyn’den farklı bir görüş ortaya koymuştur. Şöyle ki; bir Müslüman abdestsiz olarak namaz kılsa İmameyn’ne göre kâfir olur ancak Aliyyü’l-Kari, abdestsizlik halini helal saydığı takdirde küfre düşeceğini söylemiştir.

2.7.5.3. Hz. Ebû Bekir’in Hilafetini İnkâr

Aliyyü’l-Kari’ye göre, Hz. Ebû Bekir’in halifeliğini reddeden bir kimse küfre düşer. Çünkü böyle olmasını Hz. Peygamber işaret etmiştir ve aynı zamanda icma ile de sabittir. Ve bunu inkâr eden kişi Kur’ân nassını inkârından dolayı da küfre düşer. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin hilafeti ise böyle değildir.⁴³⁷

Hz. Ebû Bekir’in hilafeti konusunda Ehl-i Sünnet âlimleri “*İkisi mağaradayken o an arkadaşına: ‘Üzülme! Çünkü Allah bizimle beraberdir,’ diyordu.*”⁴³⁸ âyetinde geçen arkadaşın maksadın Hz. Ebû Bekir olduğunda ittifak

⁴³⁵ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 447.

⁴³⁶ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkh-ı Ekber*, 466.

⁴³⁷ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 425.

⁴³⁸ et-Tevbe, 9/40.

halindedirler. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in, halife olarak Hz. Ebû Bekir'i ataması da buna bir delildir. Ancak diğer üç halifenin durumu böyle olmamıştır.

2.7.6. Sosyal Hayatla İlgili Olanlar

2.7.6.1. Kötülüğü Helal Kabul Etmek

Aliyyü'l-Kari'ye göre; kat'i delillerle kötülük olduğu sabit olan bir işi helal kabul etmek hatta hiç aldırış etmeden, kolaylıkla ve mubahmış gibi önemsemeksizin sürekli aynı kötülüğü işlemeye devam etmek küfürdür. Kötülüğün büyük veya küçük olması arasında fark yoktur. Ancak zannî delille kesinleşmiş bir haramın helal olduğuna inanan kimse küfre girmez.⁴³⁹

Aliyyü'l-Kari, haram olan bir şeyi helal görmeyi ya da helal olmasını temenni etmeyi çeşitli örneklerle açıklamaya çalışmaktadır.

Örneğin; hurma suyunun sarhoş edene kadar içilmesini helal kabul etmek, adam öldürmenin veya zinâ etmenin haram olmamasını temenni etmek gibi arzu ve isteklerin, insanın küfre girmesine sebep olacağını belirtir. Çünkü Aliyyü'l-Kari'ye göre bunların haramlığı hikmete uygun olarak bütün dinlerde sabittir. Aliyyü'l-Kari bu konunun izahını şöyle yapıyor: Bazı âlimlere göre bir kimse, Allah'ın önceki şeriatlarında haram olan ama sonradan helal olan şeyin tekrar helal olmasını temenni etse küfre düşmez. Ancak önceki şeriatlarda da haram olan bir şeyin helal olmasını istemekse küfürdür. Aliyyü'l-Kari'ye göre bu işin haramlığı ve haliyle temenni edenin küfre düşmesi Allah Teâlâ'nın ezeli olan hikmetinin bir gereğidir.⁴⁴⁰

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, İmam Serahsî; bir kimsenin hayızlı hanımına yaklaşmayı helal kabul etmesini küfür olarak değerlendirmiştir. İmam Muhammed ise bu kişinin kâfir olmayacağını söylemiştir. Aliyyü'l-Kari'ye göre doğru olan İmam Muhammed'in görüşüdür. Zirâ bir kimsenin hayızlı hanımı ile cinsi münâsebette bulunmayı temenni etmesi küfür değildir. Buradaki hüküm içtihat ile sabit olmuştur. Birinci örnekte ayetin delâleti zannîdir ve bu doğrudan haram değildir. Bunun sebebi de hayızlı kadının o durumda ızdırap halinde olmasından dolaydır.⁴⁴¹

⁴³⁹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 401.

⁴⁴⁰ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkh-ı'l-ekber*, 423-424.

⁴⁴¹ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 403.

Aliyyü'l-Kari'ye göre, Müslüman birisi, Yüce Allah'ı şanına yakışmayan bir sıfatla ansa, Allah'ın isimleriyle veya emrettikleriyle alay etse, vaad ve vaidini reddetse ya da küçümseyerek ve düşmanlık kastıyla peygamberlerden birinin yahut hiçbirisinin gelmemiş olmasını temenni etse küfre girmiş olur. Çünkü Allah Teâlâ hikmeti gereği peygamberler göndermiştir. Bunların gönderilmemesini temenni etmek küfürdür. Ancak Peygamberlerden herhangi birinin gelmemesini temenni etmenin küfrü gerektirmediğini söyleyenler de vardır. Aliyyü'l-Kari'ye göre Allah Teâlâ hükümlerini başka şekilde de bildirebilirdi. Ancak peygamberlerin burada bir aracı durumunda olmaları, kendilerine has bir hikmetin gereğidir.⁴⁴²

Aliyyü'l-Kari'ye göre; kötülük olduğu, kesin delillerle sabit olan bir şeyi küçük görmek, alaya almak veya bunu hiç günah değilmiş ya da mubahmış gibi sürekli yapmak kişiyi küfre düşürür. Kat'i delillerle sabit olan kısımlar böyledir ancak zannî deliller böyle değildir. Kişi zannî delil ile sabit olan bir konuda günah işlese ya da onun helal olmasını temenni etse küfre düşmez.

2.7.6.2. Giyim ve Kuşamda Kâfirlere Benzemek

Aliyyü'l-Kari'ye göre, bir Müslümanı küfre düşüren konulardan bir tanesi de giyim ve kuşamla ilgilidir. Kendisinin naklettiğine göre, "*Fetâvâ-i Suğrâ*" adlı eserde konuyla ilgili şöyle denilmektedir. Bir kimse Mecûsîlere ait bir şapka takınsa ve kendisini onlara benzetse veya omzuna Mecûsîleri simgeleyen sarı bir bez bağlarsa veya zünnâra benzemesi için bir ipi beline bağlarsa kâfir olur. Ancak bu yaptıklarında onlara benzeme kastı yoksa küfre girmez. Mecûsîlerin şapkasını takan kimse bazı âlimlere göre küfre girer, bazı âlimlere göre ise küfre girmez. Bazı âlimlerde şöyle demişlerdir: Şapkayı soğuktan dolayı takıyorsa kâfir olmaz. Ancak onlara benzemek maksadıyla başına şapka giyerse kâfir olur. Aliyyü'l-Kari'ye göre, sûret ve sûret bakımından şakadan da olsa kendisini Yahudi veya Hristiyanlara benzeten kimse bu durumda yine küfre girer.⁴⁴³

⁴⁴² Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 425-426.

⁴⁴³ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 469.

Aliyyü'l-Kari'ye göre; Râfîzîlerin tacını başına koymak tahrîmen mekruhtur. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyuruyor: “*Kim bir kavme benzerse, onlardandır.*”⁴⁴⁴ Ancak Râfîzîlerin ülkesinde bulunup, tacı giymeye mecbur edilen kimse için bunun bir zararı yoktur. Aliyyü'l-Kari, Türklere ait olan Özbek kalpağını başa takmanın da bid'at olduğunu söyleyen bazı âlimlerin bu fetvalarının yerinde olmadığını da dile getirmiştir. Çünkü Müslümanlar, kâfirlere ve bid'at ehline benzememekle emredilmişlerdir. Ancak Ehl-i Sünnet'in ya da kâfirlerin yaptıkları iş ve kıyafetlerden olan her bid'atten de menedilmemişlerdir. “*el-Muhît*” adlı eserde ise, zarûret olsun veya olmasın onlara benzemenin küfür ve bid'at olduğu ve istenildiği takdirde o kıyafetlerin sökülüp başka şekle dönüştürülebileceği ifade edilmiştir. Aliyyü'l-Kari'ye göre bu hüküm şuna göre söylenmelidir; eğer bir Müslüman, kâfirlerin ya da bid'at ehli kimselerin elinde esirse ya da elbise emanet ve bunu değiştirme imkânı da yoksa o zaman hüküm değişir. Ancak hiçbir zorlama olmadan omzuna sarı bir bez ve beline zünnar bağlarsa kâfir olur.⁴⁴⁵

Sonuç olarak, Yahudi, Hristiyan veya bid'at ehli birisine benzemek için giyim ve kuşamında değişiklik yapan birisi Aliyyü'l-Kari'ye göre, yaptığı şeyde her ne kadar kasıtlı olmasa da suret ve sîret bakımından şakayla da yapmış olsa küfre düşer.

2.7.6.3. Nevruz Gününde Hediyeleşmek

Müslüman birisinin davranış, konuşma vb. durumlarda kâfirlere benzeyip benzemediği ve buna bağlı olarak küfre düşüp düşmeyeceği ile ilgili tartışılan konulardan biri de, nevruz gününde bir şey hediye etmek veya hediye kabul etmek kişiyi küfre sokup sokmayacağı meselesidir.

Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre, “*Mecmaun-Nevâzil*”⁴⁴⁶ ve “*el-Hulâsa*” adlı eserlerde konuyla ilgili şu ifadeler geçmektedir: Müslüman birisi, nevruz gününde Mecûsî birine yumurta hediye ederse, ona küfründe yardım ettiğinden dolayı kâfir olur. Ancak bu kişi nevruz gününde yumurtayı müslüman birisine hediye ederse kâfir olmaz. Aliyyü'l-Kari, bu görüşün sağlam olmadığını söylemektedir. Çünkü Aliyyü'l-Kari'ye göre, nevruz gününde Müslüman birisine yumurta hediye

⁴⁴⁴ Ebû Dâvud, “Libâs”, 4/4031.

⁴⁴⁵ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhu'l-ekber*, 496-497.

⁴⁴⁶ Ahmed b. Muhammed el-Keşşî'ye ait bir eserdir. bk. Eyyüp Said Kaya, “Nevâzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/34-35.

etmekle de mecûsîlere bir benzeme oluyor. Ancak tesadüfî olarak verdiği hediye nevrûza denk gelmişse küfre düşmez. Mecûsîler nevrûz gününde toplanınca Müslüman birisi onlar hakkında; “*güzel bir adet koydular,*” demiş olsa; küfrü güzel gördüğü için kâfir olur.⁴⁴⁷

Yine aynı konuyla ilgili olarak “*Fetâvâ-i Suğrâ*”dan şunları nakletmektedir: Bir kimse daha öncesinde böyle bir âdeti olmadığı halde, nevrûz günü gelince o güne saygı amacıyla bir şeyler satın almış olsa, kâfirlerin bayramına saygı göstermiş olduğu için kâfir olur. Ancak kişi, ihtiyacından dolayı satın almışsa küfre düşmez.⁴⁴⁸

Aliyyü'l-Kari nevrûz gününde bir Müslümanın bir başka Müslümanla ya da gayr-i müslim birisi ile hediyeleşmesi arasında bir farkın olmadığını dile getirerek o kişinin küfre düşeceğini ancak tesâdüfî olarak hediye etmesinde ise bir sakınca olmadığını söylemektedir.

2.7.6.4. İçki ve Sarhoşun Hükümü

Aliyyü'l-Kari'ye naklettiğine göre, “*Tetimme*” ve “*el-Hulâsa*”adlı eserlerde içki ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: Şarabın haram olduğunun Kur'an'da geçtiğini inkâr eden veya sarhoşluk veren içkiyi içmeyen Müslüman olmadığını söyleyen kişi küfre girer. Aliyyü'l-Kari'ye göre, şarabın haram kılınmasının Kur'an'da sabit olmadığını, söyleyen birisi bu sözüyle, Kur'an'a karşı gelmiş olduğundan kâfir olur.⁴⁴⁹

Aliyyü'l-Kari'ye göre, içki ile (insanı sarhoş eden alkollü içecekler) sarhoş olan kimse küfrü gerektiren bir söz söylese, onun küfrüne hükmolunmaz. Sarhoş olmak bir illettir ki, içki içenle onun aklı arasında ârız olur ve kişiyi aklıyla hareket edemez duruma getirir.⁴⁵⁰

Aliyyü'l-Kari, sarhoşluğun sınırını Ebû Hanîfe ve İmameyn'in nasıl belirttiklerini şöyle açıklamıştır: Ebû Hanîfe sarhoşluğu; yerden, göğü ve yıldızları ayıramamak ile İmameyn ise, sarhoşun konuşmalarının karışık olmasıyla, açıklamışlardır ki, Aliyyü'l-Kari'ye göre görüşlerin her ikisinde aynıdır. Bu sebeplerden ötürü sarhoş olan kişi küfre nisbet edilmez. Ancak konuştuğunda küfre

⁴⁴⁷ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 499.

⁴⁴⁸ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 499-500.

⁴⁴⁹ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 507-508.

⁴⁵⁰ Aliyyü'l-Kari, *Emâli Şerhi*, 3/173.

düşürecek kelimeler kullanırsa, kıyâsî olarak küfre nisbet edilir. Böyle iken karısını boşarsa, boşaması geçerli olur. Alış-verişi ise sahihtir, denilmiştir. Aliyyü'l-Kari buna şu âyeti delil olarak kullanmıştır: “*Ey İman edenler! Sarhoşken namaza yaklaşmayın, ne söylediğinizi bilinceye kadar.*”⁴⁵¹ Aliyyü'l-Kari’ye göre, sarhoşluk mümini imandan ayırmaz. Zira Allah Teâlâ “*Ey İman edenler!*” diye hitabta bulunmuştur.⁴⁵²

Aliyyü'l-Kari’ye göre sarhoşluk veren her türlü içki haram kılınmış ve bunu helal sayanlar da küfre düşmüştür. Sarhoşken söylenen küfürden dolayı ise kişinin küfre düşmeyeceğini ancak bu haldeyken boşama, köle azad etme ve alış verişinin sahih olacağını bildirmiştir. Bunun nedeni ise, içki içen kimsenin hukûki açıdan bir nevi cezalandırılmak istenilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

2.7.6.5. Sihir Yapmak

Sihir kelimesi; hile, aldatmak, oyalamak, birinin ilgisini çekmek, el çabukluğu, göz boyama ve yaldızlı sözler söyleme yoluyla gerçekleştirilen hile ve aldatma işi, şeytanla yakınlık kurup ondan yardım alma ve nesnelerin şeklini değiştirme iddiası gibi manalarda kullanılmaktadır.⁴⁵³

Aliyyü'l-Kari’ye göre, ilim adamları sihrin hakîkati konusunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğunluk sihrin, dışarıdan bir müdahale olmaksızın, bir kişiyi öldürmek ya da hasta etme açısından tesirli olduğunu, diğer bazı âlimler ise sihrin yalnız bir aldatma olduğunu ifade etmişlerdir. Her iki gruba göre de yıldızları çağırmak, onlara hitap etmek, secde etmek vb. durumlar küfürdür.⁴⁵⁴

Aliyyü'l-Kari’ye göre sihir ve göz değmesi gerçektir. Aliyyü'l-Kari’nin delili, Hz. Peygamber’in: “*Göz değmesi haktır.*”⁴⁵⁵ şeklindeki hadisidir.

Aynı şekilde aşağıdaki âyetlerde bu konuya delil olarak gösterilmektedir.

⁴⁵¹ en-Nisâ 4/43.

⁴⁵² Aliyyü'l-Kari, *Emâli Şerhi*, 3/173.

⁴⁵³ İlyas Çelebi, “Sihir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/170-172; Topaloğlu-Çelebi, “Sihir”, 283-284.

⁴⁵⁴ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 397.

⁴⁵⁵ Müslim, “Selâm”, 42.

“Süleyman’ın mülkü ve saltanatı konusunda onlar, uydurup okudukları şeylerin ardına düştüler. Hâlbuki Süleyman inkâr etmedi. Fakat o şeytanlar inkâr etti. İnsanlara sihir öğretiyorlardı. Ve Bâbil’de Hârut ve Mârut adındaki iki melek üzerine indirileni öğretiyorlardı.”⁴⁵⁶

“Musa dedi ki: Haydi siz atın. Bir de ne görsün; sihirlerinden dolayı ipleri ve sopaları kendisine gerçekten koşuyor gibi göründü.”⁴⁵⁷

Aliyyü’l-Kari, Ehl-i Sünnet mezhebine mensup âlimlerden bazılarının, sihir yapmanın küfür olduğuna dâir ifadelerinin tevil edildiğini örnek vererek açıklamaktadır. Mâtürîdî, mutlak mânâda sihir yapan kimsenin küfrüne hükmedilmesini hata olarak görür, Aliyyü’l-Kari ise bu sözü açıklama sadedinde şunları söyler: Yapılan sihirde imanın şartlarında gerekli olan hususları reddetmek varsa bu küfürdür. Ancak reddetmek yoksa küfür değildir. Sihir yapan kişi, her ne kadar imanın şartlarını inkâr etmese de eğer birisinin ölümüne ya da hasta olmasına sebep olmuşsa veya evli birilerinin arasını açmak için sihir yapmışsa bu kişi kâfir olmasa da, yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışan fasık birisi olur.⁴⁵⁸

Aliyyü’l-Kari’nin naklettiğine göre, ilim adamlarının çoğunluğu (Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, Hz. Osman, Hz. Ömer ve oğlu Abdullah b. Ömer ve bazı sahabîler) sihir yapan kişinin öldürülmesini gerekli görmüşlerdir. Aliyyü’l-Kari, sihir yapan kimsenin tevbeye çağırılıp çağırılmayacağı, tekfir edilip edilmeyeceği hususunda ilim adamlarının ihtilafa düştüklerini söylemektedir. Bazı âlimler sihir yapan kişinin işi ve sözlerinde küfrü gerektirecek bir şey varsa, öldürülmesi gerektiğini, öldürülmez ise başka bir cezaya çarptırılması gerektiğini savunmuşlardır. İmam Şâfiî ve Hanbelî Mezhebindeki bazı ilim adamlarının görüşü de böyledir. Bazı âlimler ise, mutlak mânâda sihir yapmanın küfrü gerektirmeyeceğini söylemişlerdir.⁴⁵⁹

Aliyyü’l-Kari’ye göre sihir yapmak ve yaptırmak kişiyi küfre düşürebilir. Yapılan sihirlerde imanın şartlarından herhangi birisini inkâr veya reddetme olmayıp kişi küfre düşmese bile yaptığı işten dolayı fasık konumunda bulunur.

⁴⁵⁶ el-Bakara 2/102.

⁴⁵⁷ Tâhâ 20/66.

⁴⁵⁸ Aliyyü’l-Kari, *Şerhi’l-Fıkhı’l-ekber*, 409.

⁴⁵⁹ Aliyyü’l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 396-397.

2.7.6.6. Kâhin ve Falcılara İnanmak

Aliyyü'l-Kari, öncelikle kâhin, müneccim ve arrafların kimler olduğunu tanımlayarak, Mushafı kullanarak fala bakmanın caiz olup olmadığını, sihir ve büyü yapmanın hükmünü, gaybî konuları kimlerin bilebileceğini, peygamberlerin gaybı bilip bilemeyeceklerini, cinlerin insanlardan, insanların da cinlerden nasıl faydalandıklarını ve benzeri konuları ele alarak bu bağlamda bazı ayet ve hadisleri ve yine bazı mezhep imamlarının ve âlimlerinin görüşlerini vererek konuyu izah etmeye çalışmıştır.

Aliyyü'l-Kari, kâhin ve müneccimleri şöyle tarif etmektedir; *kâhin*; gelecekte haber veren, sırları bildiğini iddia eden kimsedir. *Müneccim* de geleceğe ait bazı hadiseleri bildiğini söylüyorsa, o'da kâhin gibi değerlendirilir. Müneccim aynı zamanda remil atan manasına da gelmektedir. Aliyyü'l-Kari'ye göre, kâhinlerin gaybtan verdikleri haberlere inanmak küfürdür.⁴⁶⁰ Çünkü Yüce Allah bu konuda: “*De ki; göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez.*”⁴⁶¹ buyurmuştur. Hz. Peygamber de; “*Bir kimse bir kâhine giderek onun söylediklerini tasdik ederse Muhammed'e indirilenleri inkâr etmiş olur.*”⁴⁶² buyurmuştur. Aliyyü'l-Kari, Konevî'nin konuyla ilgili şu görüşünü aktararak bunu desteklemektedir. Yukarıdaki mezkûr hadis kâhine de, Arrafa'da, müneccime de şâmil olur. Bu kişilere verilen paralar haramdır ve onların sözlerine uymak da câiz değildir.⁴⁶³

Aliyyü'l-Kari, hece harflerine bakarak bir takım mânalar çıkarabildiğini iddia edenin, iddialarına uyulamayacağını çünkü bunun da kâhinlik mânâsına girdiğini dile getirir. Hece harflerine bakarak mânâ çıkarmanın başında Mushafa bakmak gelir. Bu kişiler Mushafı açıp ilk sayfasına bakarlar, eğer ilk harf (h) ise hayırlı, (ş) ise şerli olduğu manasını verirler. Aynı şekilde Mushafın yedinci sayfasını açıp bakarlar, bu sayfada t, h, l, k, m, tamlaması gelirse, yapacakları işin güzel olmayacağına, diğer harfler gelirse o işin iyi olacağına hükmederler. Aliyyü'l-Kari'ye göre ilim adamları bu konuda ihtilaftadır. Bazılarına göre bu şekilde mana çıkarmak mekrûh, bazılarına göre câizdir. Aliyyü'l-Kari'nin naklettiğine göre bu konuda, İbn'ül-Acemî, Mushaf'tan fal tutulamayacağını, Mâlikî âlimleri ise bunun haram olduğunu

⁴⁶⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 394.

⁴⁶¹ en-Neml 27/65.

⁴⁶² Müslim, “Selâm”, 1433.

⁴⁶³ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 417.

açıklamışlardır. Aliyyü'l-Kari'ye göre, falı câiz veya mekrûh görenler, manaya itibar etmiş olmalıdır, haram kabul edenler ise söze itibar etmiş olsa gerektir.⁴⁶⁴

Yine Aliyyü'l-Kari, "*Medârik*"⁴⁶⁵ adlı eserden konuyla ilgili şunları nakletmiştir: "*Size ölü eti, domuz eti ve kan yemek haram kılındı.*"⁴⁶⁶ ayetinden devamı olan "*Fal okları ile fal çekmeniz.*" ayetine kadar olan kısımdan hareketle, kumar oynamanın ve fal okları ile fal çekmenin haram olduğu zikredilmiştir. Aynı eserde bu ayetlerin tefsirini ise şöyle yapmışlardır: Cahiliye devrinde yaşayan insanlar sefere çıkacakları zaman ya da herhangi bir işe koyulmak istediklerinde, ismine, fal oku dedikleri üç ok alırlardı. Bu okların bir tanesinin üzerine; *Rabbim bana emretti*, diğerinin üzerine; *Rabbim beni yasakladı*, yazarlar ve kalan bir oku'da boş bırakırlardı. Okları attıklarında; *Rabbim bana emretti* yazan ok çıkarsa o işi yaparlar, *Rabbim beni yasakladı* yazan ok çıkarsa işlerini yapmaz ve bir yıl ertelerlerdi. Eğer yazı yazılmayan ok denk gelirse, yazılı oklar çıkıncaya kadar tekrar atarlardı. Yüce Allah bunun gibi, oklarla fal çekmeyi yasaklamıştır.⁴⁶⁷

Aliyyü'l-Kari, yukarıdaki konulara ek olarak böylesi Kitap ve sünnet dışı işler yapanların birkaç çeşit olduğunu dile getirmiştir. Bunlardan bir kısmı, cinlerin kendilerine itaat ettiğini ya da olmayacak şeylerin kendinde olduklarını söyleyen yalancı ve aldatıcı göz boyayıcılarıdır. Bir kısmı da sahtekâr şeyhler, muhtaç olmadığı halde dilenenler ve hilekâr tarikatçılar ve benzeri kimselerdir. Bunlardan bir kısmını ve şeriatın hükümlerinden birini değiştirmek isteyenleri ya da peygamberlik iddiasında bulunan kimseleri öldürmek müstehaptır.⁴⁶⁸

Aliyyü'l-Kari konuyla ilgili "*Doğrusu insanlardan bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sığınıyorlardı da, onların azgınlıklarını artırıyorlardı.*"⁴⁶⁹ âyetini örnek vererek İslam âlimlerinin bu ayeti, cahiliyet devrindeki insanların bazı uygulamalarına örnek göstererek tefsir ettiklerini belirtir. O dönemdeki bazı insanlar sefere çıkıp bir vadiye indiklerinde şöyle dua ederlerdi: "*Kavminin alçaklarından bu*

⁴⁶⁴ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 417.

⁴⁶⁵ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'ye (ö. 710/1310) ait eserdir. bk. Murteza Bedir, "Nesefî, ebü'l-Berekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/567-568.

⁴⁶⁶ el-Mâide 5/3.

⁴⁶⁷ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 395-396.

⁴⁶⁸ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 396.

⁴⁶⁹ el-Cin 72/6.

vadinin büyüğüne sığınırım,” yapmış oldukları duayla orada emin bir şekilde sabahladıklarına inanırlardı. Bu ise hem cinlerin taşkınlıklarını, günahlarını ve kibirlerini artırıyor hem de kendi küfürlerini artırıyordu.⁴⁷⁰

Aliyyü'l-Kari bu konuda ayrıca şu âyeti de delil gösterir: “*O hepsini toplayıp haşredeceği gün; ‘Ey cin topluluğu! Gerçekten şu insanlara çok ettiniz!..’ diye, bunların insandan olan dostları; ‘Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden istifade ettik ve bizim için takdir buyurmuş olduğun süreye ulaştık,’ diyecekler.*”⁴⁷¹

Aliyyü'l-Kari’ye göre; insanlar cinlerden, ihtiyaçlarını gidererek, emirlerini yerine getirterek, gayba ait şeylerden haber alarak vb. şekillerde faydalanırlar, cinler ise insanlardan, kendilerine saygıda bulunarak, kendilerine yardım ve boyun eğmelerini isteyerek faydalanırlar.⁴⁷²

Aliyyü'l-Kari, cinlerle ilgili kısımdan sonra gaybi konularda ise ilim adamlarının bazılarının bunu kabul ettiklerini bazılarının ise kabul etmediklerini dile getirmiştir.

Aliyyü'l-Kari’ye göre, gaybî konuları Allah’tan başkası bilemez. Allah bildirmediği de insanların mücize veya kerâmetle bazı bilgilere ulaşmaları mümkün değildir. Bundan ötürü fetva kitaplarında: Ayın halesini gören bir kişinin, gaybdan haber verir gibi yağmur yağacak demesi küfürdür, ibaresi geçmektedir.⁴⁷³

Hanefî mezhebine mensup âlimler, Hz. Peygamberin gaybı bildiğini düşünen kimsenin açıkça küfre gireceğini söylemişlerdir. Bu düşünce Yüce Allah’ın: “*De ki, göklerde ve yerde Allah’tan başka kimse gaybı bilmez.*”⁴⁷⁴ âyet-i kerîmesine de aykırıdır. Aliyyü'l-Kari’ye göre, peygamberler de gaybdan haber verebiliyorlarsa bu ancak Allah’ın bildirdiği ölçüde ve zamanda olabilir.⁴⁷⁵

Aliyyü'l-Kari’nin, giyim kuşamda kâfirlere benzemek, nevruz gününde hediyeleşmek gibi konularda vermiş olduğu hükümler günümüzde de incelenmesi ve tekrardan yorumlanarak dikkate alınması gereken konulardır. Çünkü bugünde Müslümanlar bazı konularda gayr-i Müslimlere benzer durumlar sergilemektedirler.

⁴⁷⁰ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 398.

⁴⁷¹ el-En’âm 6/128.

⁴⁷² Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 398.

⁴⁷³ Aliyyü'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 399.

⁴⁷⁴ en-Neml 27/65.

⁴⁷⁵ Aliyyü'l-Kari, *Şerhi'l-Fıkhı'l-ekber*, 422.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in hayatta bulunduğu asr-ı saadet dönemi, isminden de anlaşılacağı üzere mutluluk ve Müslümanların en ideal dönemiydi. Ancak Hız. Peygamberin vefatından sonra özellikle Hız. Osman ve Hız. Ali döneminde meydana gelen olaylar, müslümanlar arasında itikâdi ve siyâsi ihtilafların filizlenmesine, ardından da fırkaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların devamında ise; dinden dönme anlamına gelen riddet olayları, büyük günah işleyen kimsenin durumunu ifade eden mürtekib-i kebîre gibi itikadî konular, iman ve küfrün târifleri, muhtevalarının ne olduğu, iman ve küfrün sınırlarının nasıl belirlenmesi gerektiğı konular müslümanlar tarafından tartışılmaya başlanmıştır.

Bu durumda Ehl-i sünnet fırkalarına temel teşkil eden selef âlimleri, Kur'an ve Sünnet çizgisinden şaşmamaya gayret ederek o yönde görüşler ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu âlimler, iman ve küfür ile ilgili ifrât-tefrît derecesinde olan Haricîleri, Mürcie'yi ve Mu'tezile'yi reddederek, iman-küfür sınırını ve mürtekib-i kebîrenin durumunu açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Mezkûr mezheplerin dedikleri gibi ameli imanın bir parçası görerek, ameli olmayan kişiyi ne kâfir ne ortada bir hâl ne de tamamen bağımsız ve etkisiz saymışlardır. Bundan dolayı da selef âlimleri, kebîre sahibi kimsenin itikâdi bakımından mümin ancak amelleri terkinden dolayı ise âsi olduğunu söylemişlerdir.

Aliyyü'l-Kari'nin iman ve küfür konusundaki görüşleri ve verdiği hükümler, eserlerinde çoğunlukla cümlelerine "bizim mezhebimiz" diye başlaması ve genelde de Ebû Hanîfe'nin görüşlerini benimseyip aktardığından dolayı da Ehl-i sünnet içerisinde Hanefî/Mâtürîdî çizgide yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Mu'tezile, Mürcie, Şia ve Hâricîlerin görüşlerini reddetmesi ve karşı görüşler sunması da bunu teyit etmektedir.

Aliyyü'l-Kari, imanı, kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak görmüş, küfrü ise yine kişinin kalbiyle ve diliyle bunları yani imana dâhil olan konuları reddetmesi olarak tanımlamıştır. İman ve küfür ile ilgili, kişinin günahından ya da yapmış olduğu bir küfürden dolayı imanına zarar vermesini diğer âlimlerden farklı olarak yorumlamıştır. Aliyyü'l-Kari'ye göre kişi her ne kadar iman ediyor olsa da yaptığı

bir haram veya sarfettiği bir söz onu küfre düşürebilir. Aliyyü'l-Kari'nin bu ve benzeri konulara vermiş olduğu cevaplar onun selefi çizgide olduğunu da göstermektedir.

Aliyyü'l-Kari, tekfir meselesi üzerinde de önemle durmuştur. Çünkü tekfirin yerinde verilmesi ya da lüzumsuz yere verilmesi durumunda iyi ya da kötü sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Yerinde tekfir edilmesi durumunda İslam'da ve İslam toplumunda kötülüğü kaldırıp ibâdet ruhunu olgunlaştırmak, adâleti yerine getirmek ve kamu yararını gözetmek gibi faydalı yönleri vardır. Ancak lüzumsuz yere ve ehil olmayan birinin vermiş olduğu tekfir hükmü ile de hem dünyada hem ahirette kişiyi hüsrana uğratacak vahim neticeler ortaya çıkmaktadır. Aliyyü'l-Kari'nin ifade ettiği gibi, kâfir birisini Müslüman bırakmaktaki yapılan hata, Müslüman birisini iman sınırının dışına atmakta yapılan hatadan daha uygundur. Onun için yersiz tekfirin, İslam'a yarar yerine daha çok zarar veren yönleri de mevcuttur. Müslüman bir kimse, inanması gereken hususları bilmekle beraber bundan daha fazla küfrü gerektiren konuları ve esasları da bilmesi gerekir. Çünkü inançla ilgili hususta sadece icmâli iman yetse de, küfrü gerektiren hususlar böyle değildir ve tafsilatlı olarak bilinmesi gerekmektedir.

Aliyyü'l-Kari, özellikle itikâdi konularda taassub ve aşırılıklardan uzak durulmasını, meselelerin uzatılmamasını öngörmektedir. Yine böylesi durumlarda da selefin yolunun tutulması gerektiğini çünkü onların bu gibi konularda kendi sorumluluklarını yerine getirip tartışmaya girmediklerini dile getirmektedir. Aliyyü'l-Kari'ye göre böylesi durumlar Allah'ın dinine zarar verir ve Allah Teâlâ bizlerden ise böylesi şeyler istememektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. İbrahim. “Talâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslam Dini*. Ankara: Nur Yayınları, 33. Basım, 1989.
- Apaydın, H. Yunus. “Meşhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/ 368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Apaydın, H. Yunus. “Mütevâtir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/ 208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aruçi, Muhammed. “Pezdevî, Ebü'l-Yüsr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/266-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aruçi, Muhammed. “Rüstüfağnî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/296-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Atay, Hüseyin. *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*. Ankara: Atay ve Atay Yayınları, 1998.
- Aydın Ali Arslan. “İslam'da Büyük Günahlar ve Tekfir Meselesi”. *Diyanet Dergisi* XIV/4 Temmuz-Ağustos 1975.
- Aydınlı, Abdullah. “Râhûye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/241. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aytepe, Mahsum. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde İman ve Küfür Kavramı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Azimof, Alişîr Seyyid. “Ârâu Molla Ali el-Kârî el-Akîdetü fi Mesâilî'l-îman: Arz ve Nakd”. *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslamî*, 2/2 (Haziran 2019), 79-103.
- Bağdâdî, el-İmam Ebû Mansur Abdulkaahir b. Tahir b. Muhammed. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İstanbul: Kalem Yayınları, 1979.
- Baktır, Mehmet. “İmânın Temellendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002), 127-138.

- Bebek, Adil “Kebîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/163-164. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bedir, Murteza. “Nesefî, Ebü'l-Berekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u’s-şâhîh*. trc. Abdullah Durmuş vd. İstanbul: Polen Yayınları, 2008.
- Çağrııcı, Mustafa. “Riya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çelebi, İlyas. “Sihir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Erginli, Zafer. “Muhâsibî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/13-16. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ertürk, Mustafa. “Haber-i Vâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/355-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Eş‘arî, Ebu‘l Hasan. *el-İbâne ve Usûlü Ehli’s-Sünnet*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- Eş‘arî, Ebü‘l-Hasan. *Makâlâtü‘l-İslâmiyyîn İlk Dönem İslam Mezhepleri*. çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Abdülkâhir el-Bağdâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 1991.
- Gölcük, Şerafettin. “Cehm b. Safvân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/233-234. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gölcük, Şerafettin. “el-Müsâyere”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/81. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gölcük, Şerafettin. “İsimler ve Hükümler Yönünden İmân ve İslam Kavramları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/2 (Haziran 1977), 187-199.

- Gölcük, Şerafettin. *Kelâm Tarihi*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 7. Baskı, 2012.
- Hakkı, İzmirli İsmail. *Yeni İlmi Kelâm*. Şehzâde Paşa: Evgâf İslamiyye Matbaası, 1339-1341.
- Halife, Hacı. *Keşfü'z-ẓunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 1. Cilt. İstanbul: Dâru'l Fikr, 1982.
- Hallûf, Muhammed Abdullah. *Mecmu' Resâili'l-Allâme el-Molla Ali el-Kâri*. thk. Mâhir Edib Habbuş. 1-8. Cilt. İstanbul: 2016.
- Hamidullah, Muhammed. “Serahsî, Şemsü'l-eimme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hanîfe, Ebû. *İmam A'zam'ın Beş Eseri el-Âlim ve'l-Müteallim el-Fıkhu'l-Ebsat el-Fıkhu'l-Ekber Risâletü Ebî Hanîfe el-Vasiyye*. trc. Mustafa Öz. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Heysemî, İbn Hacer. *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*. 2. Cilt. Lübnan: el-Asriye Kitabevi, 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 1. Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbrahim, Mustafa. vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. Kâhire: Mektebetü'l Şurûğu'l Devliyye, 2004.
- İnce, İrfan. “Ridde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/91-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredât Kur'an Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- İsferâyînî, Ebu'l Muzaffer Şahfur b. Tâhir b. Muhammed. *et-Tebîr fî'd Dîn*. nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Mısır: 1940.
- Karadaş, Cağfer. “Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (1993), 287-299.
- Karadaş, Cağfer. *İslam Akâidi*. Ankara: Ay Yayıncılık, 2. Baskı, 2017.
- Kari, Aliyyü'l. *Emâli Şerhi*, trc. Şahver Çelikoğlu. 2. Cilt. İstanbul: Marifet Yayınları, 2008.

- Kari, Aliyyü'l. *Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân*. thk. Naci es-Süveyd. Beyrut: Dâru'l Kütibi'l İlmiyye, 2013.
- Kari, Aliyyü'l. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-Fıkhî'l-ekber*. nşr. Vehbi Süleyman Gavnî. Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l İslamiyye, 1998.
- Kari, Aliyyü'l. *İmam Âzam Fıkh-ı Ekber Aliyyü'l Kârî Şerhi*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Kari, Allâme Aliyyül. *İmam Âzam Fıkh-ı Ekber Şerhi*. çev. Hüseyin S. Erdoğan. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1997.
- Kaya, Eyyüp Said. “Nevâzil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/34-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcumî Musannefî Kütübî'l-Arabîyye*. 7. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.
- Kılavuz, Ahmed Saim. *İmân Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 8. Baskı, 2016.
- Kılıçer, M.Esat. “Buhârî, Zahîrüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kırca, Celal. “el-Cevâhir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/431-432. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman. vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2005.
- Kuşeyrî, İmam. *Akâid Risâleleri*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 1. Baskı, 2015.
- Kutlay, Halil İbrahim. *el-İmam Aliyyü'l Kârî ve Eseruhû fi ilmi'l Hadîs*. Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l İslamiyye, 1987.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitabu't-Tevhîd*. nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Beyrut: Dar Sader Yayınları, 2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr., *Kitâbü't Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İsam Yayınları, 2014.

- Merâğî, Muhammed Mustafa. *Fethu'l-Mübîn, fî Tabakâti'l-Usûliyyîn*. 3. Cilt. Beyrut, 1974.
- Muhibbî, Muhammed. *Hülâsâtu'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdi A`şar*. 3. Cilt. Beyrut, t.y.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. trc. Hanifi Akın. İstanbul: Polen Yayınları, 2008.
- Nesefî, İmam ebi'l Muîn. *Bahru'l Kelâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'-ilmiyye, 2005.
- Nesefî, Ömer. *İslam İnancının Temelleri Akâid*. nşr. M. Seyyid Ahsen. İstanbul: Otağ Yayınları, 1974.
- Öğüt, Salim. “Evzâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/546-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Öz, Mustafa. “Abbâd b. Süleyman es-Saymerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/12-13. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3.Baskı, 2014.
- Özcan, Tahsin. “Nâtıfî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/438-439. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özel, Ahmet. “Ali el-Kârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özel, Ahmet. “Kādîhan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özen, Şükrü. “Hallâl Ebu Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/382-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özen, Şükrü. “İsâ b. Ebân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özervarlı, M. Sait. “Kalânîsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Özkan, Halit. “Tîbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/125-127. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Pezdevî, İmam Ebû'l Yüsr Muhammed. *Usûlu'd-Dîn Ehl-i Sünnet Akâidi*. trc. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994.
- Râzî, Fahreddin. *Ana Meseleleriyle Kelam ve Felsefe el-Muhassal*. nşr. Eşref Altaş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Râzî, Fahrüddin. *İslam İnancının Ana Konuları Me'âlimü uşûli'd-dîn*. çev. Nâdim Macit. Erzurum: İhtar Yayınları, 1996.
- Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akâidi*, trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Baskı, 2005.
- Saklan, Bilal. “Ebû Tâlib el-Mekkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/239-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Semerkindî, İbnu'l-Hakîm. *Tarîk-i Müstakîm*. Şahver Çelikoğlu. İstanbul: Marifet Yayınları, 2007.
- Seyyid Azimof, Alişir. “Ârâu Molla Ali el-Kârî el-Akîdetü fi Mesâili'l-îman: Arz ve Nakd”. *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslamî* 2/2 (Haziran 2019), 79-103.
- Sinanoğlu, Mustafa. “el-Mevâkıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/422-424. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sülün, Murat. *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Baskı, 2005.
- Şahinalp, Hacer, “İndirgemeci Yaklaşımların Bir Ürünü Olarak Tekfir”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2017), 23-57.
- Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal Dinler Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, trc. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Şentürk, Lütfi. “İmân ve Küfür”, *Diyanet İlmi Dergi*. 27/4 (Ekim Kasım Aralık 1991), 4.
- Şirinov, Rûfet. “Aliyyü'l-Kârî ve Mirkatü'l-Mefâtiḥ Adlı Eserinin Şerh Edebiyatındaki Yeri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 304-325.

- Tahâvî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Seleme. *el-Akîdetu't-Tahaviyye*. Beyrut: Dâr'ul-İbn Hazm, 1995.
- Teftâzânî, *Kelam İlmi ve İslam Akâidi Şerhu'l Akâid*. trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 9. Baskı, 2017.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Makâşid*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Bilnet Yayıncılık, 2019.
- Teymiyye, Ebu'l Abbas Takıyyuddin Ahmed bin Abdulhalim. *Kitabu'l-îmanu'l-evsat*. nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Asımî. 12. Cilt. Kahire, 1404.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Topaloğlu, Bekir vd. *İslamda İmân Esasları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Tunç, Cihad. "Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (Nisan 1979), 325-342.
- Tunç, Cihat. "Hişâm b. Amr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/151-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Tunç, Cihat. "Yüce Allah'a İmân ve Bunun Önemi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/2 (Ağustos 1987), 1-12.
- Tülücü, Süleyman. "Hâtim et-Tâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Burhânüddîn el-Buhârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/435-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ayne'l-yakîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/269. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yurdagür, Metin. "Hâlimî, Ebû Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Halil BALOĞLU
Uyruğu : T.C.

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans		
Yüksek Lisans		

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------